

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca univ. doc. dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XX. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955. Dohliadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Oravec J., Jozef Ignác Bajza — priekopník spisovnej slovenčiny — — —	129
Stanislav J., Postavenie slovenského jazyka medzi slovanskými jazykmi —	133
Oravec J., Citový význam zámen — — — — — — — — — — —	144
Habovštiak A., Genitívne tvary mask. pl. na -uov (-vov, -uof) v slovenských nárečiach — — — — — — — — — — —	156

Diskusie

Hayeková M., Poznámky k prekladu Učňovské roky Wilhelma Meistera —	163
Mihál J., O slovenských prekladoch — — — — — — — — — — —	168

Posudky a zprávy

Jozef Ignác Bajza, René mládenca príhodi a skusenosti, Marsinová M. —	175
Ján V. Ormis, Bibliografia Jána Kollára, Dvonč L. — — — — — — —	180
O frazeologických jednotkách a slovných spojeniach v časopise Inostrannyje jazyky v škole (R. 1953), Kučerová E. — — — — — — — — — —	181
Slavistika v Maďarsku, Kovács Š. — — — — — — — — — — —	182

Rozličnosti

Poradie adjektívnych prívlastkov pri podstatnom mene, Dvonč L. — — —	185
Premiéra „Svadba v Malinovke“, Dvonč L. — — — — — — — — —	186
Prsia — prsiar, Dvonč L. — — — — — — — — — — — — — —	186
Zostal stáť, Ružička J. — — — — — — — — — — — — — —	187
Tobôž, Horák G. — — — — — — — — — — — — — —	187
Ako vyslovovať zámeno „kto?“, Horák G. — — — — — — — — —	188
Výslovnosť slova „diskusia“, Horák G. — — — — — — — — —	188
O skracovaní prípon -ík a -ičko pri odvodzovaní slov na -ár, Dvonč L. —	189
Ženská forma k priezvisku Kubiček, Dvonč L. — — — — — — — —	190
Písania čiarky v príslovkovom určení, Orlovská Š. — — — — — — —	191
Ako písať skratku magistra farmácie, Horecký J. — — — — — — —	191
Slovákum či slovenikum, Horecký J. — — — — — — — — — — —	192

JÁN ORAVEC

JOZEF IGNÁC BAJZA — PRIEKOPNÍK SPISOVNEJ SLOVENČINY

Dňa 5. marca 1755 narodil sa v Predmieri Jozef Ignác Bajza, tohto roku uplynulo teda dvesto rokov od jeho narodenia. Je to jubileum pre našu kultúru významné, pretože J. I. Bajza je priekopníkom slovenského spisovného jazyka. Pri tejto príležitosti vydala Slovenská akadémia vied jeho najdôležitejšie dielo, prvý slovenský román *René mládenca príhodi a skusenosti*.

Svoju literárnu činnosť začal zbierkou *Rozličních werssuw, které zložil Jos. Ign. Bajza. Knižka prvňá r. 1782*.¹ Z tejto zbierky mnohé verše cenzúra zamietla a len tak ju dovoľila vydať až r. 1794. Schválené verše z tejto knižky tvoria jadro prvého zväzku zbierky *Slowenské dwognásobné Epigrammata Gednako-konco-hlasné a zwuko-mírné*. To, čo pridal nové, nedosahuje umeleckosť a satirickú ostrosť pôvodných veršov. V nasledujúcom roku (1795) dal do tlače *Weselé učinki a rečenj, které k stráweňú trůchliwích hodín zebrał a wídal J. I. Bajza*. V rokoch 1787—1796 mu v tlačiarni trnavského typografa Václava Jelínka vyšlo päť objemných zväzkov *Kresťánskeho Katolíckeho Náboženstwa, které ľidu swému wíkládal, a pre wsseobecný prospech wídal Jozep. Ignat. Bagza farár Dolno-Dubovskí. Pjet díluw*. Pre pastoračné a stavovské kňazské potreby vydal aj iné knihy. Zväčša z popudu svojej cirkevnej vrchnosti zaoberal sa aj prekladaním.

Hlavným jeho dielom, ako sme už spomenuli, je dvojzväzkový román *René Mládenca príhodi a skusenosti*. Prvý zväzok vyšiel roku 1783 a o dva roky neskôr bol vytlačený aj druhý.

Druhý zväzok nedovoľila feudálna cenzúra dotlačiť, lebo v ňom osvietenec Bajza nemilosrdne kritizuje spoločenské pomery odumierajúceho feudalizmu. Svoju kritiku postavil na základnom triednom protiklade: nevoľník — zemepán. Za hlavnú príčinu biedy ľudu pokladal parazitný blahobyť šľachty, ktorý, ako viac ráz zdôraznil, vyrastá jedine z mozoľov poddaných. Aby sa natrvalo odstránila bieda a oživil záujem poddaných o prácu na pôde, žiada zem rozdeliť tým, ktorí na nej pracujú. Nemá rád šľachtu, odsudzuje a vysmieva jej rodové privilégia. Rezolútne brojí aj proti ľahostajnému postoju vzdelanstva voči ľudu

¹ Názvy Bajzových diel, ako i citáty z nich neprepisujeme. Uvádzame ich verne podľa pôvodného pravopisu, aby čitatelia mali možnosť nazrieť do Bajzových pravopisných zvyklostí a osobitností, ba aby si už v samých názvoch diel a citátov všimli nielen pravopisnú, ale aj tvaroslovnú neustálenosť vyplývajúcu z nedostatku kodifikácie. Podobne uvádzame bez prepisu, ale s drobnými úpravami systémových nedôsledností v diakritických znamienkach aj doklady, ktorými ilustrujeme Bajzov jazyk. Ak citujeme niektoré dielo v skratke, najmä po uvedení dokladov z neho, prepisujeme i skloňujeme skrátený názov podľa dnešných zvyklostí.

a proti ostatným prekážkam, ktoré hatili slobodný vývoj národa. Chcel tak rozhybať celý vtedajší náš život, „aby guž někdi z wečitého kwasu wilézli ag Slowáci, a síce Slowáci kragini tégtó.“ (*René II*, 118)

Do buditeľských snáh Bajzových sa organicky včleňuje aj jeho úsilie o vytvorenie slovenského spisovného jazyka z domácich základov. Škoda, že svoje náhľady na rodnú reč sústavne nikde nezhrnul. Nájdeme ich roztratené po jeho prácach, najmä však v románe *René*. Tu sa vyznáva zo svojej lásky k ľudu i z ľútosti nad jeho zanedbanosťou. Píše: „Žádních zagiste němál, aňi němál lid tento sprawedliwého gména kňih; několik budičkuw pre mužské, a ženské osobi, několik kalendáruw ročních, a několik peseň... Pre kterú pak příčinu gest sa stalo, že národ tento pero tak zapowrhol, samo Nebe může súdiť.“ (*René II*, 112) — Na inom mieste (*René*, Predmlúva, strana 6) pripisuje tento stav predkom, keď hovorí: „Zlost túto tofižto hñilobe predkuw nassich pođekuwať musíme vsseci, který žádnú chibu w prostredkoch ñetrpíc, znameňý toto, kterím člowek od nemích stworuw rozeznáwan bíwa, ñe toliko ñewicwičili, a ñerozmnožili na příklad wssech ginssích národuw, ale aňi w prwñég swég zrozenosti ñechránili, ñezachowali.“ Ďalej vysvetľuje a dopľňa svoje tvrdenie takto: „... W čas ten, w který slowácká kragina pod Swatoplúgem stracená gest, ay gazik slowácký naghlibssú ranu dostal, která posawád zahogená neňi pre Slowákuw u prostred wsselikích národuw bidleňi. — Ale kragina móhla biťi stracená, a Slowáci pretož bárs z gakími národmi zmíssaný, spogený, gen bi bili brko, a papíru ñezapowrhali, gazik gegích mal wźdi w prwñég swég slíčnosti biťi zachráñený; brko a papír zapowrhli wźdicki: odtúď ay mezi gedními a týmiž, w gedném kragi bidlí-cimi, Slowákmi, gakích gsem biťi říkal zďegssích, hádka gest, kďe, w kterég osadě lepssé a čistotñegssé magú wíslowí, kďe prawsség, základñegsség mlúvá.“ (*René II*, 127)

V pestovaní literatúry vidí Bajza hlavný prostriedok na pozdvihnutie úrovne materinského jazyka. Vraví: „Reč kterihokoliw národu bývá gsíce rozmnožená, a rozsšírená aj skrz kupectwý a giné spoluscházeňý, spolu-obcuwáňý, spolu-bidleňý; tímto nisstmeñég spôsobem, túto cestu bíwa običagñe y nakažená, kďiž sa do ñég wsseliké prespolné slowá míssáwagú. Ale skrz knihi bíwa w prwñég swég zrozenosti zachowaná, skrz knihi wislíčnená, skrz knihi w svég slíčnosti daleko poroznássaná. Knihi gu, abi ñezahinúla, aneb zesspařená ñebila ochra-ñugú: a kďiž sa gég predce ñečo takého prihodí, knihi gu očíssťujú, a k prwñím swím základum priwád'agú.“ (*René II*, 124)

✓ Bajzovi bolo jasné nielen to, že spisovný jazyk treba budovať z reči ľudu, ale i to, že ho treba budovať z prvkov, ktoré sú zrozumiteľné a blízke celému národnému spoločenstvu, t. j. že sa treba vyhýbať úzkym dialektizmom. Uved'me si jeho vlastné slová o tom. Píše: „Usilowal gsem sa nisstmeñég, kolik možnosť bíla, vsse to, čo naglepssé gest wibírať: ten tofižto chodník w zrozenég Slowákuw reči držíc, který rozumu, a obecním aspon základum nagbližnegssý gest; a odtúď vssecki vssadě ñepotrebnosti, a daremnosti gak w gménách, a w slowách, tak ay w slowíčkách (w litterách) gsem odrezával, a odwracal.“

Túto v podstate správnu zásadu podarilo sa mu prakticky uplatniť len čiastočne, a nie rovnako vo všetkých oblastiach jazyka. Pomenúvacie prostriedky (plnovýznamové slová: podstatné mená, prídavné mená, slovesá, príslovky) má takmer úplne slovenské.² Odráža sa to aj na ich gramatickej forme. Ukážeme si aspon daktoré z takýchto formálnych znakov:

1. Úplná prevaha slovíes so zakončením *-uwať* nad slovesami zakončenými na *-owať*. Napr.: *wikračuwať, odbawuwať, nasleduwało, wihuduwańo, wihukuwańo, poslabikuwałi, wispuwałi, pozoruwałi, pochopuwať, winaučuwańá, zunuwał ženu* atď. Tento typ slovíes bol aj v Bernolákovej sústave a prevzali ho aj štúrovci. Vyskytuje sa hojne v oblasti stredoslovenských a západoslovenských nárečí.

2. Skloňovanie tvrdých adjektív. V 2.—4. a 3. páde sg. muž. rodu prípony *-iho, -ímu* úplne prevládajú nad príponami *-ého, -ému*. Napr.: *druhiho, kteriho, znouwuzrozeniho, kráľowskího, neposskwrńeného, tupiho, wzáctnimu, k ňeuspokogenímu, plessiwího, ňesšťastního, samímu* atď. Tieto tvary sa vyskytujú v niektorých stredoslovenských nárečiach (napr. vo zvolenskom). Tu však možno predpokladať aj vplyv vtedajších gramatík češtiny.

3. Z pádových prípon podstatných mien si zmienku zaslúži najmä inštrumentál plurálu na *-ámi* (bežný v západoslovenských nárečiach), napr.: *rukámi, nohámi, flintámi, pištolámi, nad literámi*. Túto príponu používa Bajza aj pri mužských menách, len zriedka aj inú (napr. z *ňemcoma, z učínkoma, bláznoma, skutkoma; mezi bratři*).

4. Skloňovanie neutier patriacich ku vzoru *vysvedčenie* (ide zväčša o slovesné podstatné mená) môže slúžiť ako jedno z najdôležitejších kritérií, podľa ktorých sa dajú určiť rozdiely medzi jednotlivými Bajzovými dielami čo do ich slovenskosti. Knihy písané pre vzdelanú verejnosť majú prevahu prehlasovaných a zúžených tvarov, napr. *winaučeńý, súđeńý, mńeńý, predsewzeťý, čítańý, zna-meńý*, (príklady z románu *René*); *pohlawý, tázáńý, utrńáńý, prísłowý, ssfestý, o dobrođeńý* (príklady z *Rozličných veršov*); podobný stav je aj v *Epigrammách*. V prácach s praktickým zameraním, akými sú zväzky *Kresťanského katolíckeho náboženstva*, ktoré Bajza písal na to, aby sa predniesli ako kázne ľudu, prevážujú nezúžené a neprehlasované tvary, napr.: *náboženstwa, winaučuwańá, wipisuwańá, z blahoslawenstwá, w seďeńú, w pokuśsańú, pochibuwańá, neufáńá, k obdrźáńú odpusťeńá, do zúfáńá* atď.

5. Pri ohýbaní slovíes upotrebuje Bajza prehlásku a úženie vo všetkých prácach približne rovnako, ale zaujímavo, pokiaľ ide o jednotlivé tvary slovesné: v tých tvaroch, ktoré sa nevyskytujú v jednoduchej ľudovej reči (v prechodníkoch a príčastiach), výdatne, napr.: *naríkagíc, uslissic, smegic sa, wkraćugic, spotic sa, nasledugicý, prisluchagice, dokonćic, obetugicího, prebiwagicé mrawi, drźic* (*René*); *pristupugici, rozumice, dowerugice, pokuśsagicího* (*Kresťanské katolícke náboženstvo*); *ćitagicý, pitagicý, winssugicího* (*Rozličné verše*). Ale v príponách oznamovacieho spôsobu prehlásku nepozná. Má len neprehlasované tvary, napr. *prikotúlagú, budugú, ukladagú, brúsá* (*René*); *hańá a potupugú* (*Kresťanské katolícke náboženstvo*); *musá, číńá, wichádzá, wzchádzá* (*Rozličné verše*).

V iných prípadoch systematicky neprekračuje ten rozsah používania prehlásky, ktorý je bežný v západoslovenských nárečiach (napr. *płskalí rukámi, lík, wćilék, ćírné* atď.). Napr. aj skloňovanie mákkých prídavných mien sa približne zhoduje so stavom v trnavskom nárečí (t. j. niet prehlasovaných tvarov): *nagtrúchliwegssá, lepssé, lepssú, boźého, posledńá, naglepssé, naghorssé*.

² Tieto závery sme urobili na základe excerpcie z obidvoch zväzkov *Reného*, zo všetkých *Rozličných veršov* a z druhého zväzku *Kresťanského katolíckeho náboženstva*.

6. Palatalizácia sa uňho vyskytuje tiež približne v tom rozsahu ako v západoslovenských nárečiach: *welice, dlhoce* (popri dlhoko), *o muzice, mnozi, druzi, welci*.

7. K najdôležitejším novotám Bajzovho systému patrí používanie mäkkosti v niekoľkých takých pozíciách, v ktorých ju majú len stredoslovenské nárečia a podľa nich aj náš súčasný spisovný jazyk, a to:

a) v slovesnom neurčitku: *konať, kárať, žadať, mať*;

b) v 2. osobe pl. oznamovacieho a rozkazovacieho spôsobu: *poslúchagfe, ste, úfagfe, žigete, utfháfe*;

c) v záporke *ne-* (*ňé*): *ňepreskoči, ňesegmali, ňemohli, ňe samá čistá pohádka, ňé mnoho, ňeňi, ňewicwičili, ňerozmnožili, ňečo, ňeweríš, ňeplatil, ňebude, ňechce*;

d) v oznamovacom spôsobe sloves patriacich ku vzoru padnúť: *táhňe, dosstáhňe*;

e) v abstraktných podstatných menách na *-osť*: *pohodlnosť, nádhernosť a wihladenosť, z neskorosť, rozličnosť, bitnosť, bedlivosť, čnosť, milosť, blázňivosť, radosť, múdrosť, zlosť, zwiklosť*; aj v iných abstraktách: *smrť, kázeň*.

f) pred *e*, ktoré je striednicou za pôvodný mäkký jer: *mládeňec, koniec*.

8. Tvaroslovné, hláskoslovné, lexikálne dialektizmy:

a) z trnavského nárečia, napr. *nikeho, nikemu, keho, kemu, hu* (= ju, akuzatív os. zám. ona); *wšecci, wčilék, ňúter, čírné wrecko; záwdanki, nisst, wišákai, otressčení mudrci, osskwíli* (oškvári), *silá* (nútia), *z ononého*;

b) z rodného nárečia trenčianskeho, napr.: *zegduť, nagduť, odegssli, táhnul, počnul, predegsslú noc, pregssél, zagnul, ňesegmali, ňeskukňi, daremnosti, prám* (= priam), *trich* (= troch), *hrube* (= veľmi) atď.

Nevšímame si tu podrobne také jasné slovenizmy, ako dôsledné nepoužívanie *ř*, jotácie labiál *b, p, m, v*, prípony *-u* v 1. osobe sg. indikatívu prezenta a pod., ktoré sa v trnavskom prostredí vtedy už všeobecne nepoužívali.

V používaní pomocných (služobných) slovných druhov (spojok, častíc, zámen, zámenných prísloviak) sa Bajza ešte značne opiera o stav v bibličtine. Upotrebuje napr. výrazy: *kerák, toliko* (= len), *jakž, takli, aniž, gednúc, anebožto, čokoliw, wsseliké, kdekoliw, árci, ponewádz, kďiž, nisstmeň, ačkoliw, odtúď, jakžto, jakž, take* (= tiež), *nebo, odkúď, pakli, pak, nežli, tehdi, dejžto* (= hoci) a pod. Väčšina uvedených slov sa používa na usúvzťažňovanie viet v podrad'ovacia a zložených súvetiach. Takéto vetné typy sa v jednoduchej ľudovej reči vyskytujú zriedkavo aj dnes. Pred dvesto rokmi ich bolo ešte menej. V nárečiach, ktoré Bajza bezprostredne poznal, nevyvinuli sa príslušné výrazy na spájanie takých súvetí, preto sa pridržal v tomto ohľade vypracovanej bibličtiny a svoje stanovisko aj hájil proti bernolákovcom. V tomto bode ho bernolákovci predstihli, pretože aj takéto neohybné čiastky reči čerpali z domácich fondov.

J. I. Bajza písal svoje diela fonetickým pravopisom, ktorý, najmä v prvých prácach, nesie ešte niektoré stopy bratského pravopisu (napr.: *čítagicý, pítagicý, spádanj, horssiti, wasség*).³ Miesto *au*, *ú* píše *ú*. Odstraňuje písanie veľkých písmen vo všeobecných podstatných menách. Označenie mäkkosti prenáša na

³ Na tieto prvky poukázal a odsúdil ich ako chyby A. Bernolák v polemickom spise *Toto maličké Pismo má sa Pánovi Anti-Fándlimu do Geho vlastních Ruk ode-wzdať. V Hále, 1790*, str. 35 a n. Pozri o tom v štúdii J. Kotvana *Jozef Ignác Bajza a slovenská reč*, *Linguistica Slovaca* III, str. 124 a n.

spoluhlásky *đ, ǣ, ŋ*. Nebol však v pravopise dôsledný. Napr. v I. zväzku románu *René mláďenca príhodi a skusenosti* píše spojku *ani* prevažne bez mäkčeňa, v druhom zasa s mäkčeňom. Svoje jazykové a pravopisné nedôslednosti si Bajza uvedomoval. Vidno to z jeho výroku: „Čo sa slowenskiho gazika, nimž píssem, doťiče, uznám: že sa mi chibi negaké nadhodit' můžú; ale spolu dúfam, a smele gistý gsem: že mi ge geden-každý múdry odpustí. A čo-b' wtedi bilo, kďi bi sa se mnú chcel dohadowať z kterích kňih bi mi ukázal, ěpowidám čistotu, a sličnosť, ale gen y obecné slowenčini wislowý? Gak bi zwítazil nademnů? — Krem gak by mi ěkolik (ačkoliw ay tich ě veľké kopi gsů) česko-moravských písém tísnuł, a z timi ma chcel poňižit'.“ Až vo svojom poslednom diele *Príkładi ze swatého Písma starího a nowího Zákona s mrawním opomněním w štwero-rádkoch gednako-konco-zwučnich* podal krátky súhrn pravidiel, ktorých sa pridržal vo svojej spisovateľskej praxi. Pri úprave pravopisu v mnohom skutočne javí sa predchodcom Bernolákovým.

Na konci Predmlúvy k románu *René mláďenca príhodi a skusenosti* si Bajza žiada len toľko: „Nech dá Nebe, bi mdlá moga moc wtípňegssích, a učelegssích oči otewrela, ku zadržáňý prinagmeňég, gazika maťerinskiho!“ On sám chcel iba „cestu dražiť“ v tejto práci. To, že „dražil cestu“ správnym smerom, dokázali už za jeho života bernolákovci, ktorí sa ešte užšie primkli k reči ľudu.

JÁN STANISLAV

POSTAVENIE SLOVENSKÉHO JAZYKA MEDZI SLOVANSKÝMI JAZYKMI

Je známe, že v dávnych predhistorických dobách sa praslovanský jazyk štiepil najprv na dve skupiny. V jednej boli dnešné južné a východné slovanské jazyky, v druhej západné. Toto rozčesnutie sa uvádza do súvislosti s pochodom Gótov od ústia Visly v II. a III. storočí našej éry, a to smerom na juhovýchod. Neskôršie sa praslovanský jazyk delil na severnú a južnú skupinu. Tento proces sa dáva obyčajne do súvislosti s postupom Hunov od východu na západ k Dunaju. Ich vodca Attila umiera roku 453 medzi Tisou a Dunajom.

Pri delení praslovanského jazyka na juhovýchodnú a západnú skupinu ide o zmeny *kv, gv* v *cv*, (*d*)*zv*, *dl, tl* v *l*; ďalej sa uvádza š proti *s* v zámene *vsb* a nakoniec š oproti *s* za *ch* II. palatalizáciou. Tieto javy sa nevyvinuli v tom istom čase. Najmä II. palatalizácia vznikla omnoho neskôršie, ako sa kladie rozdelenie slovanského jazyka na uvedené dve skupiny. Jednako však svedčia o tom, že aj v neskoršej dobe sa v týchto dvoch skupinách vyvíjali niektoré prvky na spoločnej základnici. To značí, že tu boli podmienky spoločného vývoja.

Pri delení na severnú a južnú skupinu ide o vývoj skupín *ort-, olt-* pod cirkumflexovou intonáciou v *rat-, lat-* na juhu a v *rot-, lot-* na severe. To isté rozmiestenie majú tvary typu *krajě, ulicě* na severe oproti *kraję, ulicę* na juhu v známych pozíciách.

Slovanský jazyk má pri oboch deleniach osobitné postavenie. Treba poznačiť, že tento jazyk má tri nárečia: východné, stredné a západné. Z nich stredné má najväčšie geografické rozšírenie. V stredoveku sa stredným nárečím hovorilo aj

na dosť veľkom území na juhu, pod dnešným Slovenskom,¹ kde je dnes Slovákov málo. Niekoľko desaťročí sa pozornosť slavistov obracala na toto nárečie. V ňom sú také prvky, ktoré západná slovančina nepozná, ale má ich južná a východná slovančina. Pritom sú to jazykové javy veľkej starobylosti.

Stredná slovenčina má s južnými a východnými slovanskými jazykmi tieto spoločné javy: 1. *l* za *dl*, *tl* (*šilo*, *salo*, *zrkalo*, *omelo*, *trlo* atď.); 2. *s* z *ch* pred *ě*, *i* diftongického pôvodu (nom. pl. *mnisi*, *Česi* atď.); 3. *i-* za *jv-* (*ihla*, *idem*, *ideš* atď., v staršom jazyku *imä*, *imena*, *imám* atď.); 4. inštrumentál sing. fem. typu *ženou* zo starého tvaru *ženojo*.

Stredná slovenčina má dnes tieto spoločné prvky s južnou slovančinou: 1. *rat-*, *lat-* pod cirkumflexovou intonáciou (*rázvora*, *rážpin*, *rážsvit*, *rážcestie*, *rážporok*, mená polí a pod. *Raveň*, *Razdiel*, miestami *razum*, v staršom jazyku *razum'eti* (Ev. viedenský a i.); 2. krátkosť za akút (*krava*, *blato* atď.); 3. možno aj -om- v inštrumentáli sing. o-kmeňov; 4. novší je tvar datívu *tebe*, *sebe*.

So západnými slovanskými jazykmi slovenčinu spájajú tieto staré znaky: 1. *kv*, *gv* (dnes *hv*): *kvet*, *hviezda*; 2. *š* v zámene (*všě*); 3. nedostatok *l* epentetického (nejasné sú dva prípady v geografických menách *Ryblany*, *Chlévlany* v stredoveku, dnes *Rybany*, *Chlievany*); 4. tvary *koně*, *ulicě* (spoločné aj s východnou skupinou); 5. dialektický tvar inštrumentálu sing. starých o-kmeňov mužských -bm; 6. *c*, *dz* za praslovanské *tj*, *dj* (*svieca*, *medza*, v západnom dialekte *meza*); 7. zámená *ten*, v staršom jazyku *ton*, *žaden*, *každý*, tvar genitívu *mňa*, datívu a lokálu *mne* (oproti tvarom s *men-* na slovanskom juhu a východe); 8. *šč* (spoločné s východnou skupinou Slovanov), zmenené od XIV. storočia len v strednej slovenčine v *šť* v zhode s českým vývojom; 9. vývoj tvarov adjektív typu *dobrého*, *dobrému* s diftongizáciou v *dobřeho*, *dobřiemu*; posledný jav je aj v slovanskom jazyku v južnej skupine (*dobrega*, *dobremu*).

Spolu s češtinou slovenčina súvisí s južnými jazykmi pri skupinách *trat-*, *tlat-*, *trět-*, *tlět-* (*mráz*, *blato*, *breza*, *mlieko*). Vznik týchto skupín sa kladie pred koniec VIII. storočia. Do tejto doby treba podľa nich klásť úzke styky predkov Čechov a Slovákov s južnými Slovanmi. Niekoľko ráz na to poukazoval v poslednom čase najmä T. Le h r - S p ł a w i ń s k i, *Początki Słowian* (Kraków 1946, 26) a i.

Z tohoto prehľadu vidíme, že slovanské kmeňové nárečia, z ktorých vzniklo slovenský jazyk, patria bez sporu do kruhu západných slovanských jazykov. V systéme stredného nárečia, ktoré je najväčšie a z ktorého vznikla aj spisovná reč, je však niekoľko javov, ktoré sa v dávnych predhistorických dobách vyvinuli rovnako v južnej a východnej skupine, nie však v západnej. Tieto javy siahajú pred IX. storočie. Pri niektorých z nich nemožno určiť približný čas ich vzniku. V tých dávnych predhistorických dobách tieto nárečia ležali zemepisne medzi juhovýchodnou a západnou skupinou Slovanov. S južnými a východnými Slovanmi malo nárečie, z ktorého sa vyvinula stredná slovenčina, očividne úzke styky na poli duchovnej a hmotnej kultúry. Jazykové prvky ukazujú, že toto nárečie v uvedenom okruhu malo väčšie styky s južnou ako s východnou skupinou. Vynikajúci bádateľ Lubor Niederle (*Rukověť slovanské archeologie*, Praha 1931, str. 267—268) hovorí, že sa Slovensko v odbore hmotnej kultúry prikláňa k juhoslovanskej skupine, že slovanské hroby v Novohrade na južnom Slovensku sa odchyľujú svojím archeologickým materiálom od českých a pripo-

¹ Porov. J. Stanislav, *Slovenský juh v stredoveku*, Turč. Sv. Martin 1948.

jujú sa viac k chorvátskym. Podľa neho geografický celok na strednom Dunaji si vytvoril jednotný kultúrny ráz. Jazykový vývoj úzko súvisí so životom človeka v oblasti hmotnej a duchovnej kultúry a vyvíja sa v spojitosti so životom spoločnosti a v súvislosti so stykmi s inými spoločenskými jednotkami. To sa odráža aj v uvedených prvkoch slovenského jazyka. Platí to pre predhistorickú dobu.

Predkovia príslušníkov dnešných západných a východných nárečí mali vo svojej reči niektoré iné prvky ako predkovia dnešných stredných nárečí. Západné a východné nárečia slovenského jazyka majú také prvky, ktoré nevybočujú z celkového západoslovanského jazykového vývoja. Výnimku tvorí len oblasť strednej slovenčiny. Západné nárečie nadväzuje na českú oblasť. Východná slovenčina má niektoré prvky, ktorými sa blíži k poľštine; niet však v nej dispalatalizácie, nosoviek, starej spoluhlásky *g* a iných starých poľských javov.

Vývoj od X. storočia

V ďalšom vývine slovanského nárečia, z ktorého sa postupne začína tvoriť jazyk slovenskej národnosti, je rad prvkov, ktoré sa vyvíjajú v zhode so západnou slovančinou. Niektorými prvkami sa však slovenčina viaže k slovanskému východu a niektorými aj k juhu.

Spoločne so západnou slovančinou vyvíja sa v slovenskom jazyku kontrakcia pri genitíve a datíve sing. adjektív typu *-ého*, *-ému*, z ktorých neskoršie vznikli tvary typu *dobrého*, *dobrému*, ďalším vývojom *dobrieĥo*, *dobriemu*. Tu je kontrakcia *-oje* v *-é*. Známa je aj v slovinčine, a to už vo Frizinských pamiatkach z rozhrania X. a XI. storočia. Kontrakcia, pravda, nastáva aj v iných prípadoch. Pochodí asi tak z druhej polovice X. storočia.

Oba jery sa v silných polohách vokalizovali v X. storočí u všetkých západných Slovanov v *e*. Výnimku tvorí len stredná slovenčina, v ktorej je celkove *o* za *o*, *e* za *o*, ale v niektorých prípadoch je *a*; výklad *a* robí ťažkosť. Rovnaký stav je aj pri tzv. vkladných (epentetických) vokáloch. V lužickej srbčine býva *e*, *o*, *a*, ale tu je to neskorší vývoj asimiláciou a pod. Stredná slovenčina sa reflexom *o* za *o* a reflexom *e* za *o* blíži k východnej slovenčine, v ktorej je *o* za *o* a *e* za *o*. Odlišuje sa však od nej reflexom *a*, ktorým sa blíži k srbochorváčtine a slovinčine. V srbochorvátskych a slovinských nárečiach bývajú za jery hlásky *e*, *o*, *a*. Celkove stredná slovenčina išla pri tomto jave svojou vlastnou vývojovou cestou. Asimilácie *e* v *o* tu boli, ale nimi sa nemôžu vysvetliť všetky prípady, t. j. nemôžeme slovenské pomery stlačiť na spoločnú západoslovanskú základnicu s *e*. Z tejto základnice sa slovenčina charakteristicky vydeľuje. Reflex *o* za *o* je známy už z roku 1113: fluvius *Istobenize* zo slovanského *Istobonicü* k *istoba*. Reflex *a* za *o* je známy už roku 1208: *Baznan* z *Baznane* k *bozv*.² Tieto prípady očividne nemožno vysvetľovať nejakým novším vývojom, systémom asimilácií a pod. Najpravdepodobnejšie je, že je to starý stav, pričom jednotlivosti sa menili vplyvom iných slovenských nárečí. Tak na stredné Slovensko prenikli západoslovanské a východoslovanské tvary zámena *ten* namiesto *ton* (tento tvar

² L. Fejérpataky, *Kálmán király oklevelei*, Budapest 1892; I. Kniezsza, *A zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei, mint nyelv (nyelvjárás) emlékek*, Debrecen 1949, str. 95; A. Fekete Nagy, *Trencsén vármegye*, Budapest 1941 (Magyarország történeti földrajza IV), str. 96.

je roku 1480 a i.), forma substantíva *sen* nemiesto *son*, dialekticky dnes *syon* atď. Starý systém sa porušuje migráciou a expanziou zo západného a východného Slovenska. Systém na východe a západe sa porušuje expanziou foriem zo stredného Slovenska.

Pri nosových samohláskach sa v polovici X. storočia stráca nosovosť v slovenskej, českej a lužickej oblasti, kým u ostatných západných Slovanov, t. j. lechických a polabských sa nazálnosť zachováva. Strata nosovosti sa v uvedených skupinách konala na rovnakej základnici, t. j. nosové *ɐ* sa pôvodne zmenilo v nosové *u*, kým nosové *ɛ* = *ä* sa pôvodne vyvinulo v *ä*, ktoré sa ďalej samostatne vyvíjalo. V zásade rovnaký vývoj bol aj u východných Slovanov.

V slovenčine bolo pôvodne za nosové *ɛ* v krátkych polohách '*ä*', v dlhých '*ä*'. Dlhším vývojom je *ä* alebo *e* v krátkych polohách po labiálnych spoluhláskach, veľmi zriedka na väčšine územia aj po iných spoluhláskach; v iných polohách býva *a*. V čase diftongizácie okolo roku 1300 dlhé '*ä*' sa mení v *ia* a toto sa ďalej vyvíja v *já*, *ja*. Vývoj je teda: *p'äta* > *päta*, z ktorého je dialekticky *peta*, na západe *pata*; v dlhých polohách *p'ätý* > *piätý* > *piätý* > *piaty*, na západe *pátý*.

Pôvodné '*ä*', ktoré nevzniklo z nosovky, sa vyvíjalo rovnako ako '*ä*' za nosovku: *pr'äteľ*, dnes *priateľ* atď.

Pri tomto jave slovenčina sa vyvíja samostatne. Jej vývoj k *ia* sa podobá vývoju vo východnej slovančine. Jej tvary ako *meso*, *peta* a pod. sa podobajú formám južnej slovančiny.

Charakteristickým javom strednej slovenčiny je zmena skupiny *ra* v *rä*. Doklady na ňu sú od IX. storočia. Meno *Rastice*, Annales Bertiniani zapisujú *Restitius*. Táto forma je odrazom tvaru *R'ästic*. Bývalá lokalita *Bratka* sa zapisuje *villa Bratka* roku 1156/tr, 1347, ale aj *Bretka* 1209 (Mon. eccl. Strigon. I, 109, 190). Meno sa vyslovovalo *Brätka*. Takýchto príkladov je viac. Aj dnes v oravských a gemerských nárečiach sa hovorí *kräj*, *bräda* a pod. za *kraj*, *brada*. V dlhých slabikách býva: *räst*, ďalším vývojom *riast*. Tento jav je charakteristický aj pre vývoj kašubských nárečí na severnej oblasti Poľska. V iných slovenských nárečiach je neznámy.

Stredná slovenčina pozná aj zmenu skupiny *ka* v *k'ä* a ďalej v *ke*: *kameň* > *k'ämeň* > *kämeň* > *kemeň*. Zapisuje sa už v listine z Nitry z roku 1111 v mene osoby *Buquen* = *Bukän*; porov. staročeské meno *Bukan*.

Iným charakteristickým stredovekým javom je zmena skupín *je-*, *le-*, *ne-* aspoň v niektorých prípadoch v *jä-*, *lä-*, *ňä-* a ďalej v *ja-*, *la-*, *-ňa* (event. ďalej v *na-*): *jeskyňa* > *jäskyňa* > *jaskyňa*, *ľed* > *läd* > *lad*, *ňech* > *ňäch* > *nach* (ďalej v *nach*). Tak napr. dnešná obec *Jazernica* sa píše roku 1254 *Jezernica*, roku 1534 *Jezernicza* atď. Roku 1262 je zápis obce *Lednica* ako *Lednycha*, ale v tom istom kraji je *do ladovne* roku 1659.³

Slovenčina pozná zmenu *g* v *h*. Prvé príklady sú z roku 1138 v donačnej listine opátstva v Dimiši (maď. Dömös): osoba *Bahaan* zo slovan. *Bohán* v Čepele (od Budapešti na juh) a iné. Potom je osobné meno *Hrad* z roku 1206, *hylyunic* = *Hliník* z roku 1208 atď. Prostredné štádium *ɣ* je zapísané v osobnom mene: arator *Bechgan* roku 1156 (Mon. eccl. Strigon. I, 109). Zmenou *g* v *h* slovenčina sa radí k češtine, hornej lužickej srbčine a k časti východnej slovančiny. Konsonantický systém slovenčiny časom znova prijal spoluhlásku *g* so slovami z iných jazykov, a najmä s onomatopoickými slovami.

³ Porov. J. Stanislav, JČ VIII, 1954, 35, 37.

Slovenský a polabský jazyk sa nevyvíjali v zhode s ostatnou západnou slovančinou pri mäkkom *ř*. Palatalizované *ř* v slovenčine splynulo s *r* nepalátalným. Tento jav možno s pravdepodobnosťou vysvetliť tým, že slovenský i polabský jazyk sú okrajovými jazykmi západných Slovanov. Na okrajových oblastiach bývajú neraz odlišné cesty vývoja jazykových javov. Slovenčina týmto javom nadväzuje na ukrajinskú oblasť, v stredoveku aj na oblasť južnoslovanskú.

V slovenskom jazyku vzniklo palátálne *ť, ď, ň, ĺ* pred praslovanským *ě, ę, e, i*. V západnej slovenčine však nenastáva palatalizovanie pred *e*, pred ktorým niet zmäččenia ani v českom jazyku: *nebudete* (vyslov nepalátálne). V strednej a východnej slovenčine je však palátálnosť pred *e* vždy, pokiaľ nie je zrušená sekundárne. Hovorí sa *ňebuděte, ľebo* atď. Tento jav je známy už z Pražských hlaholských zlomkov z XI. storočia: *grědět(ь)* a ním slovenská oblasť súvisí s východoslovanskou, poľskou a lužickosrbskou. Južné jazyky nepoznajú *ď, ĺ*; v nich *ň, ľ* nie sú v tých istých polohách ako v západnej slovančine, najmä v slovenčine, poľštine a lužickej srbčine. Čeština so západoslovanským nárečím stojí teda na prostrednej ceste medzi stavom v južných slovanských jazykoch a stavom v ostatných západných a východných jazykoch slovanských. Dnešná ukrajinjčina išla inou cestou vývoja.

Na Slovensku je viac oblastí, na ktorých palátálne *ď, ĺ, ň, ľ* sú neznáme. Vyslovuje sa nepalátálne *deti, neletí* a pod. Naproti tomu sú kraje, v ktorých *ď, ĺ* sú aj tam, kde ich niet v ostatnej slovenčine: *ťeraz, motíka* (motyka), *ďim* (dym) atď. Vznik nárečí s nepalátalným *ť, ď, ň, ľ* sa vysvetľuje vplyvom nemeckých kolonistov, ktorí prispôbovali slovenčinu svojmu nemeckému systému. Môže však ísť aj o oslabenie artikulácie. V slovenčine v západných a východných nárečiach je aj asibilácia *ť, ď* v *c, dz* (*dzeci* za *ďeti*). Asibilácia tiež vzniká uvoľnením artikulácie, resp. dotyku jazyka na palátu. Obidva javy by v zásade mali rovnakú príčinu. Sociálne prvky vo vývoji jazyka sú však veľmi vážnym činiteľom. V tejto oblasti treba ešte študovať stav v slovenských nárečiach. Nepalátalnými *t, d, n, l* za pôvodné *ť, ď, ň, ľ* sa slovenčina priblížila systému južnej slovančiny. Chronologicky však sú javy od seba vzdialené. Dialekty s výslovnosťou typu *motíka, ďim* a pod. sa vysvetľujú z nárečí, v ktorých nebolo *ť, ď* a vnieslo sa do neho sekundárne.⁴

Zo starých javov, ktoré možno uviesť, je zachovanie skupiny *sr* v dialektickej strednej slovenčine bez zmeny: *sreda, srebať, sretnúť, prosriedok, srnátka* atď. V západnom a východnom nárečí je *str*. Skupina *sr* ostáva v poľštine a južnej slovančine.

Najväčšia časť javov, ktoré sme uviedli, patrí svojím vývojom do prvých storočí existencie slovenskej národnosti, t. j. asi tak od roku 1000 do roku 1300. Uviedli sme, pravda, ako sa niektoré z nich menili ďalej.

Nemožno bezpečne povedať, kedy sa začalo v strednej slovenčine vyslovovať bilabiálne *u* za *v* na konci slabiky. Je možné, že tento jav pochodí už z najstaršej éry existencie slovenského jazyka. V strednej slovenčine sa hovorí: *kauka, prauđa, stau* atď. V západných a východných nárečiach je *f* pred nehlasnými a na konci slova, *v* pred hlasnými: *kafka, staf, pravda* a pod. Stredná slovenčina sa svojím bilabiálnym *u* radí do skupiny jazykov, v ktorej sú východočeské nárečia, lužická srbčina, ukrajinjčina a slovinčina.

⁴ E. Pauliny, „Mäkké“ nárečie Banskej Bystrice a okolia a jeho vznik. S mapou. Carpatica I, zv. 2, Praha 1939, str. 311—327.

Všimnime si vývoj slovenčiny v ďalších storočiach a konfrontujme ho s vývojovými cestami v iných slovanských jazykoch.

Nevieme presne, kedy sa v slovenčine staroslovenské *ǣ* po palatálnych spoluhláskach začína nahrádzať samohláskou *a*. Stalo sa to možno niekedy v XIV. storočí alebo možno o niečo prv. Pritom sa na veľkej slovenskej oblasti drží *ǣ* v polohách, ako *ulicǣ*, *dušǣ*, gen. sing. *koňǣ* atď. V češtine v takýchto prípadoch nastala tzv. prehláska a výsledný stav je *e*: *ulice* atď. V slovenčine je dnes obyčajne *a*: *ulica*. Pri tomto jave vyvíjala sa slovenčina ako väčšina ostatných slovanských jazykov. Český jazyk sa svojským vývojom oddialil od týchto jazykov.

V starej slovenčine splynulo *ǔ* v polohách ako *ciudzi*, akuzatív *uliciu* a pod. s *u*. Len na malej južnej stredoslovenskej oblasti je *i*: *cidzi*, *ulici* a pod. Český jazyk má v takýchto prípadoch *i*: *lid*, *klíč* a pod. oproti slovenskému *lud*, *klúč* atď. V slovenčine je celkove vývoj ako na najväčšej časti slovanských jazykových oblastí. Proces splynutia *ǔ* s *u* spadá pravdepodobne do doby splynutia *y* s *i*, t. j. asi do XIV. storočia. V južnej slovenčine *y* splynulo s *e*, dlhé *ý* sa diftongizovalo v *ej*; o tom nižšie.

V starom slovenskom jazyku za praslovanské *ě* bolo *'e*, *'é*: *v'éra*, *v'erifi*, *b'ělý* a pod. Na časti nárečí je takto aj dnes. Niekedy v XIV. storočí v strednej a východnej slovenčine vzniká typ *verif*, *mesto*, *behať*, *pena* a pod. Tento vývoj súvisí so zánikom palatalizovaných spoluhlások *v'*, *m'*, *b'*, *p'*. Na západnom Slovensku vývoj išiel iným smerom, a to k *vj*, *mj*, *bj*, *pj*: *vjerim*, *mjesto*, *bjehám*, *pjena*. Západná slovenčina sa pri tomto jave vyvíja rovnako ako český jazyk a ostatná západná slovančina (porov. poľ. *wierzyć* atď.). Stredoslovenský a východoslovenský stav je asi taký, aký poznáme z veľkej časti srbochorvátskeho a slovinského jazykového územia: *nevesta*, *mesto*, *bežim*, *pena* a pod.

V dlhých polohách sa *'é* diftongizovalo v *ié* na celom území slovenčiny. Na časti východného a západného územia asimiláciou *é* k *i* nastala zmena v *i*: *víra*. Na časti územia ostalo *é*: *véra*. Vývoj je celkove taký ako v češtine, lenže zmena v *i* je v slovenčine územne obmedzená, kým v češtine všeobecná. Na Slovensku teda máme tvary: *v'éra*, *véra*, *viéra*, *viéra*, *víra*, *víra*, na východe *vira*. V češtine je vývoj od *ié* k *i* v XIV.—XVI. storočí. V ostatných jazykoch zmena praslovanského *ě* v *i* prebiehala trochu inak ako v češtine a slovenčine.

V XIV.—XV. storočí na veľkej časti slovenského územia sa dlhé *ó* diftongizovalo v *uo*: *kón* > *kuón* a pod. Už v XV. storočí na západnom a čiastočne aj východnom Slovensku vývoj diftongu *uo* išiel k *ú*. Tieto procesy sú známe aj v českom jazyku: *kón* > *kuón* > *kúň*. Na veľkom slovenskom území však štádium s *ú* nevzniklo. Vývoj ostal stáť pri diftongu *uo*. Na časti územia je aj dnes *ó*: *kón*. Zmeny dlhého *ó* v poľskom, ukrajinskom a slovinskom jazyku sú podstatne iného charakteru.

Na Slovensku je neznáma diftongizácia *ú* v *au* a ďalej v *ou*: *súd* > *sauđ* > *souđ*. Tento proces je známy v češtine. V slovenčine ostal starší stav a taký je aj vo východnej slovančine, lužickej srbčine a srbochorváčtine.

Na južnom Slovensku je *e* za *y* (*meš*, *reba*) a diftong *ei* za *ý*: *peitaři* (sloven. spisovne *pýtaři*). V češtine je diftongizácia *ý* v *ej* živá od XIV., a najmä od XV. a XVI. storočia: *pýcha* > *pejcha*. Česká diftongizácia *i* v *ej*: *vozejk* za *vozik* je v slovenčine neznáma. Diftongizácia dlhého *i* v *ei* je známa napr. aj zo slovinských nárečí.

Najmä v strednej slovenčine je známa zmena *i*, *y* + *r*, *l* v *e* + *r*, *l*, v dlhých

polohách v *é* > *ie*: *sekera*, *papier*, *mier*, *krielo*, v mene obce *Melčice* za staršie *Milčice* (takto ešte v XV. storočí), nakoniec aj prípadoch ako *umierať*, *posielať* atď. Tento jav je známy z poľského jazyka a zo severoslovinského nárečia. V stredoveku slovenský jazyk susedil so slovinským na západnej oblasti Panónie.⁵

Stredná slovenčina okrem niektorých južných oblastí zachováva slabičné *l* bez zmeny. Vo východnej slovenčine sa pri *ɾ*, *l* vyvinul svarabhaktický vokál (*polni*, *viľk*). V západnej slovenčine po *č*, *ž*, zubných a velárnych spoluhláskach, vzniklo sprievodné *u*, *ú*: *žluč*, *dlúhi*, ktoré sa potom so zadným *l*, zmeneným vo *u*, kontrahuje v *u*, *ú*: *žuč*, *dúhi*. Tento proces je známy aj v ostatných západoslovanských jazykoch. Celkove stav v západnej slovenčine je ako v ostatných západoslovanských jazykoch. Stav vo východnej slovenčine je pokrvný s poľským a východoslovanským. Stav v strednej slovenčine je zhodný so stavom v starej srbochorvátčine; v dnešnej srbochorvátčine je *vuk*, ale v nárečiach *vlk*. Slabičné *r* je v srbochorvátčine najčastejšie; len dialekticky býva pri ňom svarabhaktický vokál. V slovinčine je *držati*, ale *volk*.

Stredná a západná slovenčina poznajú dlhé *ř*, *l*: *vrba*, *vľča*. Český jazyk ich má v nárečí.

Stredná a východná slovenčina má palatálne *ř*. Stratila ho západná slovenčina a niektoré stredné nárečia. Nemá ho dnes český jazyk. V ostatných slovanských jazykoch sa vyskytuje. Strácajú ho však niektoré slovanské dialekty v poľštine, ukrajinčine a južnej slovančine.

Charakteristický vývoj má slovenský jazyk v skupinách *sonórna spoluhláska* *r*, *l*, *m* za praslovanské skupiny *r*, *l*, *m* + *o*, *u*. V slovenčine sa tieto skupiny odstraňujú epentézou alebo predsunutím vokálu, prípadne metatézou: *řehota*, *omša* (latin. *missa*), *ardza*, *řidza* za **mša*, **rdza*, *hmľa* za **mhľa*.

Tento stav sa vyvíja asi tak od XIII. storočia, ale ešte ani v XV. storočí neprenikol úplne. Je známy aj v bieloruštine, ukrajinčine, srbochorvátčine a slovinčine, ale nevyvíjal sa v nich vždy rovnako.

Dôležitým javom je asimilácia predložky a predpony *s* v hlasné *z* pred *m*, *n*, *ň*, *l*, *ř*, *r*, *j*, *v* (a *h*): *zmysel*, *z národom*, *z ničím*, *z láskou*, *zľeť*, *z radostou*, *zrášť*, *z jahodou*, *zväzok*, *zhoda*. Tento jav je známy v celej slovenčine okrem malej oblasti na západe. Vyskytuje sa na východnej Morave, v Sliezsku, v lužickej srbčine, v južnejšom Poľsku, v bieloruštine, ukrajinčine a slovinčine. Nie je známy v češtine, ruštine, bulharčine a srbochorvátčine. Historický materiál, ktorý ho dosvedča na slovenskom a moravskom území, je už zo XIV. storočia. Slovenčina tu zapadá do veľkého priestoru slovanských jazykov, ktoré ju obkolesujú zo severu, východu a v stredoveku aj z juhu.

Skupinu *šč* stredná slovenčina zmenila v *šř* od XIV. storočia ako čeština; pritom *šč* ostalo vo východnom a západnom nárečí.

Stredná a východná slovenčina si zachováva skupinu *čř* pred samohláskou alebo dvojhláskou: *čřep*, *čřievce* atď. Miestami je novšie *čere-*: *čřep*, *čřerieslo*. V západnej slovenčine je ako v češtine *str-*: *střep*, *střevce* a pod.

V morfológii nastalo viac zmien od XIV. storočia. Zaniká duál, zanikajú jednoduché minulé časy a nastávajú aj iné zmeny.

Na rozdiel od češtiny a poľštiny sa v skloňovaní často rušia palatalizácie a vznikajú tvary, ako datív *matke*, *nohe*, *blche*, lokál *na potoku*, *na potokoch*.

⁵ Porov. u J. Stanislava, *Slovenský juh v stredoveku*.

Už len v niektorých nárečiach tu a tam ostávajú tvary typu *matce, blse, na potoce*. Pri posesívnych prídavných menách býva tak isto *matkin, macochin* a pod., nárečove zriedka *ma(t)čin*. Stopy staršieho stavu sú v menách lokalít *Ivančina* k menu *Ivanka*, *Paučina Lehota* k osobnému menu *Pauka* a iné. V nominatíve plur. mask. je *mnohí, slovenskí* a pod. oproti čes. *mnozí, slovenští*, poľ. *mnodzy*. V staršej slovenčine boli tvary ako *Swetogenssczy = Svätajänšči* 1480 (preklad z polovice XVI. storočia).⁶

Rušenie palatalizácií je známe z ruského, srbochorvátskeho a slovinského jazyka. Slovenčina má pri tomto jave zase charakteristické postavenie.

Stredná slovenčina stratila osobitné tvary pre vokatív, tak ako ruský (nie ukrajinský) a slovinský jazyk. Staré formy vokatívu stoja pri životných mužských menách vo funkcii nominatívu: *ujo, Janko, macko* (mladý medveď), v starších pamiatkach *Đure* a pod. Takto je aj v ukrajinčine, poľštine, slovinčine a srbochorvátčine.

Charakteristickým znakom strednej slovenčiny je nová koncovka nominatívu plur. typu *-ia*, nárečove *-ä, -ä*; *rodičia, synovia* a pod. Táto koncovka vznikla zo zakončenia kolektívnych substantív femin. sing. typu *brat(r)voja*. Podobný vývoj je čiastočne v lužickej srbčine a v poľských nárečiach. Ruské tvary typu *druzia, synovia* sa vysvetľujú z duálu.

Stredná slovenčina má v nom.-akuz. sing. neutr. *-vo*-kmeňov tvary typu *zbožia, ovocia* a pod. z genitívu sing. Podobný tvar býva v ukrajinčine, ale vysvetľuje sa tam inakšie. Inde u Slovanov je neznámy.

Stredná slovenčina samostatne utvorila tvar genitívu sing. pri mužských a-kmeňoch, a to prevzatím tvaru akuzatívu do genitívu: gen. *sluhu, gazdu, hrdinu* a pod. Iné slovanské jazyky nepoznajú tento proces.

Pri podstatných menách mužského rodu životných a čiastočne aj zvieracích v akuzatíve plur. je tvar genitívu plur.: *videl som chlapov*. Český jazyk zachováva starý tvar akuzatívu: *viděl jsem chlapy*. V poľskom a lužickosrbskom jazyku je taký stav ako v slovenčine. V ruštine tento proces prenikol aj k životným menám ženského a stredného rodu. V poľštine je len pri osobných menách.

V strednej slovenčine sú niektoré charakteristické prvky v kvantite. Tak býva dĺžka v gen. plur. *žien, rýb*, v nom. plur. neutier *slová, polia*, inštr. plur. *chlapmi, ženami, slovami* a pod. Dĺžka v inštr. pl. nie je v spisovnom jazyku. V českom jazyku v týchto prípadoch nebýva dĺžka; v starej češtine bývala v gen. plur.

Pri adjektívach v nom. plur. sú v strednej slovenčine tvary s nepalatálnou predkoncovkovou spoluhláskou: *chudí, svätí, pekní* atď. Nepalatálna spoluhláska sem prenikla z ostatných pádov: *chudých, chudým* atď. Tvary typu **velcí* a pod. sú neznáme. Tu silne účinkuje tendencia slovenčiny, aby sa predkoncovková spoluhláska nemenila, resp. nealternovala. V poľštine, lužickej srbčine a češtine tu bývajú zmeny (čes. *chudí*, poľ. *bogaci*, lužsrb. *młodzi* a pod.).

Menné tvary adjektív má slovenčina len výnimočne, kým čeština a poľština zachovávajú väčšie zvyšky: česky *zdráv*, poľsky *zdrów*, ale slovensky len *zdravý*.

Pri zámene *ten, tá, to* nepozná dnes slovenčina tvary *těm, těch, těmi*, ale má novšie formy *tým, tých, tými* podľa adjektív. Poľský, lužicko-srbský, ukrajinský a srbochorvátsky jazyk majú tvary ako slovenčina. Staré formy s *-ě* má český, ruský a slovinský jazyk; v srbochorvátčine bývajú oba typy.

Pri posesívnych adjektívach slovenčina stratila staré menné tvary v genitíve,

⁶ Št. Kniezsa, *Stredoveké české listiny*, Budapest 1952, str. 40.

datíve a lokáli. Vznikli nové tvary podľa adjektív: gen. *bratového*, fem. *bratovej*, datív *bratovému*, fem. *bratovej* atď. V tvaroch *bratového*, *bratovému* časom vypadlo neprízvučné -é- a vznikli formy ako *bratovho*, *bratovmu*, ktoré sú známe už v XVI. storočí. Eliminovanie neprízvučného -e-, -o- je v slovenskom skloňovaní známe aj pri tvaroch zámen: gen. *tohto* miesto *tohoto*, *mŕjho*, dat. *mŕjmu* a pod. Tvar *tohto* je známy z druhej polovice XIV. storočia (Ev. viedenský). Tvary typu *mŕjho*, *nášho* a pod. sú známe už v XVI. storočí.

Nový typ tvarov *bratového*, -ému je známy okrem češtiny u všetkých západných Slovanov. Preniká aj do ľudovej češtiny. Nové tvary na -oho, -omu má aj ukrajinčina.

Stredná slovenčina má v nom.-akuz. sing. neutr. adjektív tvar *dobrujo* zo staršieho *dobró*. Spisovný jazyk má *dobré* podľa západného nárečia. V staršej epoche v strednej slovenčine bol tvar **dobrie* z **dobré* a tento z **dobroje*. Tvar typu *dobró* je známy už v XIII. storočí. Vznikol podľa tvaru zámena *to* a menných tvarov typu *čisto*, *kyslo* atď. s prenesením dĺžky od tvarov *dobρύ*, *dobrá*. Tvar *dobro* je v srbochorvátčine a v slovinčine. V zásade je v slovenčine a v južnej slovančine rovnakého pôvodu. Ešte vo Frizinskej pamiatke je *večne*.

Na južnom Slovensku bývajú tvary typu: gen. *dobrího*, datív *dobrímu*. Takéto tvary sú známe z nárečí všetkých troch južných slovanských jazykov.

V gen.-dat.-lok. sing. fem. adjektív je v slovenčine tvar na -j: *dobrej*. Ide tu o zovšeobecnenie tvaru dat.-lok. na -ěj > -ěj. Tvary na -j sú v poľštine a lužickej srbčine. Nachádzame ich aj v českých dialektoch, kde sú inak tvary typu *dobré*. Tvary na -j sú známe aj v srbochorvátčine a slovinčine.

Podobne ako v iných západných slovanských jazykoch a okrem nich aj vo východných stierajú sa rodové rozdiely v pluráli v slovenčine. Pri adjektívach a rodových zámenách slovenčina pozná v pluráli len tvar pre mužské formy a pre ostatné: *všetci tí dobrí chlapi*; oproti tomu sú *všetky tie dobré ženy* a *dievčatá, polia* a pod.

Pri participiách na -l je v pluráli len jeden tvar pre všetky rody: -li, spisovne -li: *chlapi, ženy, dievčatá robili* (vyslov *robiľi*). Tento jav je známy v ruskom jazyku. V poľskom a lužicko-srbskom jazyku sú dva tvary, a to pre mužský rod jeden a pre vecný druhý tvar. V češtine a južnej slovančine sú tri tvary (*дали, daly, dala*, srbch. *dali, dale, dala*). Proces splývania je známy už zo Žaltára klementínskeho z prvej polovice XIV. storočia. Slovenčina je týmto javom najbližšia k ruštine.

Zánik rodových rozdielov býva v slovenčine aj pri skloňovaní substantív, najmä v niektorých pádoch plurálu. Tento proces je silnejší v ľudovej reči ako v spisovnej. Tak v gen. plur. fem. a neutier býva -ov: (*päť*) *ženou, mestoú*. Tento proces je dobre známy z lužickej srbčiny a z poľských i ruských dialektov.

V spisovnej reči sú tvary dat. *ženám, mestám*, lok. *ženách, mestách*, inštr. *ženami, mestami*. Pri maskulínach bývajú v spisovnej reči iné tvary: dat. *chlapom*, lok. *chlapoch*, inštr. *chlapmi*, ale aj *stromami, sviatkami*. Ľudová reč má však aj tvary: dat. *holubám*, lok. *chlapách*, inštr. *chlapami*. Pri ženských substantívach sú tvary ako dat. *ribom*, v *nohavicoch* a pod. Miešanie koncoviek je živé.

Prenikanie tvarov na -a- v datíve, lokáli a inštrumentáli je veľmi mocné, ba už aj zväčša dokončené v ruskom, ukrajinskom a lužicko-srbskom jazyku. V poľskom je -a- v lok. a inštr., ale v datíve v spisovnom jazyku je -om; inak je -ach, -ami vo všetkých rodoch. Český jazyk si zachoval staré tvary; býva pestrosť koncoviek: dat. *koním, dubům, ženám, městům, polím*, lok. *dubech, vozích, že-*

nách, mestech, polích atď. Konzervatívny charakter má v tomto smere aj slovinčina.

Slovenský jazyk je teda na ceste k tomu stavu, ktorý je veľmi silný v ukrajinčine a ruštine a o niečo slabší v spisovnej poľštine, rovnaký však v ľudovej poľštine v niektorých krajoch Poľska.

Charakteristický je aj vývoj pri niektorých číslovkách. Pri číslovkách 5—9 sa staré tvary držia len v západnom nárečí: *bez osmi korun* a pod. V strednej a spisovnej slovenčine je tento spôsob neznámy. Tu sa počíta dvojakým spôsobom: 1. *piati chlapi, piatich chlapov, piatim chlapom* atď., alebo 2. *päť chlapov, od päť chlapov, päť chlapom* atď. Prvý spôsob je pokrvný so slovinským stavom: *pet*, gen. *petih*, dat. *petim ženam* atď. Druhý spôsob je pokrvný so srbochorvátskym: *iz sedam kuća, sa pet ljudi*, ale úplná identita nie je. Staré skloňovanie podľa i-kmeňov žije v ukrajinčine a ruštine. Samostatný vývoj je v poľskom jazyku (*pięć*, gen. -dat. -lok. -instr. *pięću*). Slovenčina svojím vývojom najbližšie stojí k južnej slovančine.

Číslovka *sto* je dnes na Slovensku v ľudovej reči nesklonná: *jeden sto* (ľudove), *dve sto, tri sto, päť sto*, spisovne je *jedno sto*. Tento vývoj je známy v slovinčine, v srbochorvátskych a poľských nárečiach.

V strednej slovenčine *dvoje, troje* značí aj „dve, tri“. Počítané substantívum je pritom v genitíve: *dvoje detí, troje dievčat*. Podobný stav býva v malopoľských a ukrajinských nárečiach. V ruštine *dvóje, tróje* sa skloňuje len v pluráli a pri nominatíve je substantívum v genitíve (*dvóje časov*) v širšom rozsahu ako v slovenčine. V srbochorváčtine *dvoje, troje* je ako v slovenčine vo význame „dve, tri“, upotrebenie je širšie ako v slovenčine, ale substantívum je tiež v genitíve; rozdiely sú podľa nárečí. Pôvodný druhový význam si tieto číslovky udržali v češtine a slovinčine: čes. *dvoje děti* značí „dva druhy detí“, tak isto slovinsky *dvoji otroki*, ale slovensky *dvoje detí* = dve deti. Za české *dvoje děti* sa po slovensky povie *dvojaké deti*.

Slovenčina pozná tvary *pol druha, pol treťa, štvrtá, piata* atď. Podobné tvary sú v poľštine, ukrajinčine, ruštine a slovinčine. Český jazyk má na to miesto výraz *půl druhého* a pod.

V slovenčine je v 1. osobe sing. prez. vždy koncovka *-m*: *nesiem, kupujem, chválím* atď. Tento jav je známy aj z južného Poľska a potom zo srbochorváčtiny a slovinčiny. Rozšíril sa od XIII.—XVI. storočia. V okruhu západoslovanských jazykov je to typický jav. Inak sa v západnej slovančine vyvinul len pri niektorých typoch sloviess.

V plurálových tvaroch imperatívu zovšeobecnel v slovenčine typ *-ime, -ite*: *zodvihňime, zodvihnite*. Tento spôsob je známy aj v poľskom, lužicko-srbskom, ukrajinskom, novom ruskom, srbochorvátskom a slovinskom jazyku. Typ na *-ěm(e), -ěte* ostal v češtine a bulharčine. Slovenčina má tu teda tvary, obvyklé vo väčšine slovanských jazykov.

V participiu na *-l* slovenčina má v mužskom rode sing. tvary s epentetickým *-o-*, západné nárečie s *-e-*: *padol, niesol*, na západe *padel, nése*. Na východe sú tvary *ňis z nesl*. V češtine je *nesl*, ľudove *nes*. Epentetické *-e-* býva v slovinčine: *nesel, padel*; v srbochorváčtine býva *-a-*: *grebal (grebao)* za staršie **grebl*. Zásadne je pri tomto jave vývoj ako v južnej slovančine.

Stredná slovenčina má v 3. os. plur. prez. slovesa *byť* tvar *sú* a popri ňom aj *sa*. Prvý je z praslovanského *sъtъ*, druhý z praslovanského *sętъ*. S druhým tvarom sa stretávame v macedónskom *set*.

V slovenčine nežije aorist a imperfektum. Tým má slovenčina zhodný vývoj s českým, poľským, východoslovenským a slovinským jazykovým územím, na rozdiel od lužicko-srbského, bulharského a srbochorvátskeho.

Plusquamperfektum typu *bol som kúpil* žije dodnes v slovenčine ako v južnej slovančine; v ostatnej slovančine zanikol.

V slovenčine v zhode s ostatnou západnou i východnou slovančinou sa futúrum pre dokonaný dej v budúcnosti vyjadruje prízvukom dokonavých sloves: sloven. *napišem*, čes. *napiši*, rus. *napišu*, poľ. *napiszę*. V južnej slovančine tento systém alebo zanikol, alebo je v zánikovom štádiu. Slovenčina má tu teda vývoj ako všetky západné a východné slovanské jazyky, nie však ako južné.

Futúrum typu *budem písať* je v slovenčine tak isto ako v západnej a východnej slovančine. Východoslovenské nárečia poznajú však aj typ *budzem písal*, ktorý je známy z poľštiny, slovinčiny a srbochorváčtiny. Charakteristické tvorenie futúra južných slovanských jazykov (písaču, hoču da píšem atď.) slovenčina nepozná. Futúrum sa však môže utvoriť nielen typom *budem písať*, ale aj *idem písať*.

V kondicionáli slovenčina pozná trojaké typy: 1. *písal bych, písal by si...*, 2. *písal by som...*, 3. ľudove a zriedka v literatúre *ja by písal, my by písali*. Slovenčina pokročila pri tomto vývoji ďalej ako český a poľský jazyk. Srbochorvátsky jazyk má typ: *ja bih činio (činio bih)*; *mi bi smo činili* alebo *mi bi činili*; okrem toho: *bi sam* (dnes sa píše: *bisam*): *kad bi sam koga zamolio*. Tu sú teda oba typy a z tretieho niečo. Tretím typom je slovenčina blízka lužicko-srbskému, slovinskému a ruskému vývoju, ale tento typ v slovenskej ľudovej reči ešte neprevládol tak ako v ruštine, slovinčine a lužickej srbčine. Slovinsky sa napr. povie *jaz ne bi bil zdrav*, ruský *ja daval by*, slovensky nie vždy *ja by nebol zdravý*.

V slovenčine neexistuje *pohyblivý* prízvuk. Na slovenskom jazykovom území je však trojaký typ prízvukovania. Na západe je ako v češtine prízvuk na prvej slabike, na východe ako v poľštine na predposlednej v známych pozíciách. V strednej slovenčine je na prvej a fakultatívne na predposlednej: 1. *idem do roboty*, ale aj 2. *idem do roboty*. V súvislosti s tým na západe je kvantita dlhých hlások v plnom rozsahu ako v češtine, na východe, ako v poľštine, kvantita zanikla. V strednej slovenčine je rytmický zákon, podľa ktorého dve dlhé slabiky nemôžu za sebou nasledovať. V ľudovej reči na strednom Slovensku tento zákon platí bez výnimky. Spisovná reč ho porušila. Je známy od XVI. storočia. Na západe sa teda povie *trávníček*, na strednom území *trávníček*, na východe *travniček*.

Tažké je dnes robiť charakteristiku jazyka podľa základného slovného fondu a slovnej zásoby. V tejto oblasti treba ešte mnoho pracovať. Možno však uviesť aspoň niektoré drobnosti. Tak napr. stredná a východná slovenčina nepoznajú sloveso *jedu*, *jeti*, staročesky *jěsti*, západoslovensky *jedem* (1. prez.). Je len sloveso *ísť*, *idem*, dial. *íti*, *idem*, a to aj vo význame „ísť na koni, na voze“. Južní Slovania majú tiež tento stav. Slovenský *východ* a *odchod* v súvislosti s tým je aj za české *výjezd* a *odjezd*. Stredná slovenčina pozná slová ako *oblok*, *polazník*, ktoré prišli na Slovensko z južnej slovančiny (najmä chorvátskej).

Naproti tomu slovenčina má západoslovanské slová ako *pekný*, *lacný*, na východe *taňi*. Slovo *chlap*, poľ. *chłop*, rus. *cholop*, nie je u južných Slovanov. Adjektívum *pravý* je u západných a východných Slovanov v rovnakom značení, ale u južných *pravý* (dexter) je *desni*, kým *pravi* je *rovný*.

V toponomastike je v slovenčine známy typ mien na *-ovce* a *-ince*: *Pavlovce*, *Špačince*. Západní Slovania majú typ mien na *-ovice*, kým južní, napr. srbsk. *-ovići*, ale aj *-ovči*. Typ *-ince* nie je známy u západných Slovanov. Poznajú ho len južní Slovania a stredná slovenčina.

Z tohoto prehľadu môžeme vidieť, že sa slovenčina od X. storočia pevne zapojila do okruhu západoslovanských jazykov, ale ustavične sa v nej vyvíjali niektoré javy tak, že sa nimi zapájala jednak na východoslovanskú a jednak na lechickú oblasť. Niektoré javy slovenčiny sa vyvíjali v zhode s vývinom v južnej slovančine. Slovenčina nikdy neprestala byť západoslovanským jazykom. Má však predhistorické prvky, ktorými sa blížila k východným a južným jazykom. V historickom vývine si udržala predhistorické tendencie, pokiaľ ide o jej súvislosti s okolitým slovanským svetom. Aj pri historickom vývoji slovenčiny si musíme uvedomiť aspoň pri starších zmenách, že v stredoveku slovenské jazykové územie bolo väčšie ako dnes a že na juhu sa dotýkalo oblastí južných Slovanov. Na východe sa stýkalo a stýka s ukrajinským, na severe s poľským a na západe s českým jazykovým územím. Toto všetko malo vplyv na vývoj slovenčiny, ktorá má svojské vývojové cesty. A tie jej v kruhu slovanských jazykov dali osobitné postavenie.

JÁN ORAVEC

CITOVÝ VÝZNAM ZÁMEN

Zámená nielen naznačujú vec, vlastnosť a množstvo zo stanoviska hovoriaceho, ale často naznačujú aj citový ráz vety alebo výrazu; ináč povedané: popri základnom význame majú aj význam citový. S citovým významom sa stretáme pri osobných, privlastňovacích, ukazovacích, opytovacích a pri daktorých neurčitých zámenách.

Osobné zámená

Pri citovom použití osobných zámen treba si osobitne všimnúť prvý pád a osobitne ostatné pády.

Prvým pádom sa citové zaujatie hovoriaceho naznačuje omnoho častejšie než ostatnými. Napr.: *Dajme my tomu pokoj!* (Kukučín) — *Ale vieš ty, čo — ja ťa budem čakať, hore, nad dedinou, keď sa budeš vracaf.* (Kukučín) — *Idem ja spať.* (M. Krno) — *Veď si ja zajtra oddýchnem!* (Timrava) — *Aký detský som ja bol!* (Jesenský)

Osobné zámená v týchto vetách vyjadrujú: vľúdnosť, dôvernosť, rozhorlenie, prekvapenie, presviedčanie, rozhorčenie. Zámená sú tu síce gramatickým podmetom, ale to je ich podružná funkcia; hlavnou ich úlohou je vyjadrovať citovú povahu vety. V necitovej reči by sme ich mohli všetky vynechať. Dostali by sme tak vety: *Dajme tomu pokoj!* *Ale vieš, čo — budem ťa čakať... Idem spať.* *Veď si zajtra oddýchnem.* *Aký detský som bol.*

Vieme, že osobné zámená vystupujú ako podmety v obmedzenom rozsahu, lebo osobu dostatočne určuje výrazná osobná prípona prísudkového slovesa. Zámenné podmety sa kladú pre zrozumiteľnosť, pre dôraz a ako slovné vyjadrenie citového charakteru vety.

Uvedené dôvody sa často spájajú medzi sebou, ba kombinujú sa aj s citovým

použitím. V niektorých konkrétnych prípadoch ťažko povedať, pre ktorý alebo pre ktoré z nich sa zámeno používa a ktorý z dôvodov prevažuje. Nejasná je najmä hranica medzi dôrazovým a citovým použitím,¹ o ktoré nám najviac ide. Pri jej určovaní si pomáhame niekoľkými kritériami. Na citový význam zámen okrem zmyslu danej vety ukazujú aj iné javy:

1. Fakt, že sa príslušné zámená nekladú v necitových vetách. Napr.:

Keď ma ty nechceš, rob si, ako vieš... (Kukučín) — *Plakala už skoro hlasite nad svojím osudom, „čo bude, ako ona pôjde?“* (Tajovský) — *Máš ty sily za chlapa, bude z teba dobrý robotník.* (Ondrejov) — *Počkaj, prídeš ty po ňu, keď narastie.* (Rázus) — *Zlato si vy držte, to vám my nechceme...* (J. Král') — *Pekná si má ty rodina!* (Ondrejov) — *Začnem ja ruchadlom orať — brázdy po pás...* (Kukučín) — *Mama moja, mama, keby ste vy vedeli...* (Tajovský) — *Aký je on smelý, ako sa on nebojí ničoho!* (Kukučín) — *Môžeš ty vedieť, ktorú cestu si Nemci zvolia?* (Jilemnický) — *Ale načo ty biješ sokoly?* — *Robia ony škodu v poli?* (Sládkovič) — *A či si ty?* (Chrobák) — *Hľa, aký som ja prisny, keď chcem.* (Jesenský)

Rozdiel sa ukáže v porovnaní s necitovými vetami: *Keď ma nechceš, rob si, ako vieš.* Atď.

Možnosť vynechať zámeno je najdôležitejšie kritérium jeho citovosti. Tento znak majú citové zámená obyčajne aj vtedy, keď sa ich citovosť vyznačuje inakšie.

2. Intonácia (v nadávkach, vo zvolaniach, pri rozhorčení, odvrávaní a pod.). Napr.:

Však ja ti poviem, ty mamľas s pekárskou papuľou, sto striel sa ti v materi! (Kalinčiak) — *Zabiješ sa, ty prediva!* (Ondrejov) — *A keď totka spustí krik hned' naňho — ty hubáč gambatý, ty zaridenec červený, čo si mi to, há? — čo má robiť?* (Rázus) — *„Tu máte váš nožík,“ prehovoril zo spania, „ja vám ho nechcem!“* (Ondrejov) — *Ježišu Kriste..., ja sa zbláznim!* (Jilemnický) — *Jaj, akože ja už pôjdem, neznáma persóna!* (Tajovský) — *No už si ty len vykonala.* (Kukučín) — *Ja ti dám suseda!* (Chrobák)

3. Zmenený poriadok slov. Napr.:

Viem ja to. (Kukučín) — *Videl som ja takých vecí dosť, gospodaru!* (Kukučín) — *Vidím ja už všetko.* (Kukučín) — *Nevrátim sa ja už sem.* (Chrobák) — *„Vieš ty rúbať,“ povedala vľúdne, „mocný si — najmocnejší...!“* (Ondrejov) — *Keď som ja nie pán!* (Rázus) — *Keď sa ja hanbím.* (Rázus) — *Mám ja, môj milý, s inými kontrakt.* (Jilemnický) — *Ale som ja aj jastraba zronil...* (Sládkovič) — *Nebojte sa vy nič.* (M. Figuli)

Bežný poriadok slov by bol: *Ja to viem. Ja som takých vecí videl dosť, gospodaru!* Atď.

4. Fakt, že sa citovosť vyjadruje aj citoslovcom alebo citovou časticou (však, veď, len, veru, už, nuž, ale a pod.). Napr.:

Ej, ej, načože ty ideš medzi pánov! (Ondrejov) — *Nuž ja už len toľko poviem, že som nie za novoty.* (Plávka) — *Nerobí nič, len si ho ty ešte raz poriadne obzri, nezaškodí ti.* (Plávka) — *Ej, čerta ony doja!* (Rázus) — *Však ich ona dobehne.* (Rázus) — *Veď ja ani nechcem, ja si sama odnesiem, ale čo sa taký*

¹ V stručnejších prácach sa tieto významy nerozlišujú, nazývajú sa spoločne „citovo dôrazový význam“. Pozri *Cvičebnica jazyka českého*, pomocná kniha pre gymnáziá a vyššie odborné školy, 263.

robíš...? (Ondrejov) — *Veď ja hádam viem!* (Ondrejov) — *Neráňaj, neďubaj — veď som ja sirota...* (J. Kráľ) — *Veď ťa ja ožením s nejakou metlou, len sa neber po tú vodu...* (Tajovský) — *Veď ti ja poviem.* (Chrobák) — *Chudobný som šuhaj, to ťažiť nemôžem, ale počkaj, dievča, veď si ja spomôžem!* (Kollár, Spievanky) — *Len vy zabúchajte!* (M. Figuli) — *Veď by si ty vedela, čo je svokra...* (Timrava) — *Pod si ty len ku mne sadnúť, budem ti rozprávať...* (Jančová) — *Juj, chlapče, ale ma ty nepál!* (Hečko) — *V dome bola bieda, lebo som sa ja veru za celý rok o hospodárstvo nestaral.* (Kalinčiak) — *Veď ho my vyľiečime.* (Fr. Kráľ) — *Už vy len choďte na voze!* (Kukučín) — *Mor ty len, a voľ nebyť, ako byť otrokom.* (S. Chalupka)

5. Rytmické dôvody. Osobnými zámenami sa vyplňa chýbajúca slabika, obyčajne v ľudových piesňach a v poézii im blízkej. Napr.:

Susedovie vyžla, frajeras' mi dlžna, keď ti ja ta pôjdem, veru si ho pojmem. — Nechcem ti ja srp, plachticku, ale tvoju pravú rúčku. — Dáme my ti, dáme s tou červenou hrivou, čo sa budeš nosiť po tábore s milou. (Kollár, Spievanky) — *Nezvädne, nezvädne, ani neopadne, zasadím si ho ja v tom Dunaji na dne.* (Botto) — *Ostávajúte zdravy, vy domové prahy — nebudú viac na vás moje biele nohy.* (Botto) — *Zbíjal som ja, zbíjal...* (Botto) — *Nič si ty, nievesta, nič si ty nemysli, len si ty mužička ku srdcu pritisi!* (Hviezdoslav)

Citové zámeno nemusí mať vždy iba jeden z týchto znakov. Obyčajne máva dva-tri, ba niekedy aj všetky spolu. Napr.:

Hej, ti ho ja oddám! (Tajovský): citoslovce, intonácia, poriadok slov — *Len sa mne ty rozvi, háju môj zelený;* (S. Chalupka): poriadok slov, citová časť — *V sobotu, v nedeľu, prídže na vohľady, veď ťa my, šuhajko, máme veľmi rady* (Kollár, Spievanky): citová časť, poriadok slov, rytmické dôvody — *Vymetaj, Janičko, vymetaj policu, ej, veď ti my vezieme dobrú maškrtnicu!* (Kollár, Spievanky): citoslovce, časť, poriadok slov, rytmické dôvody, intonácia — *Veď sa my z tvojej tešíme krásy, čo by sme ju mali hubiť?* (Sládkovič): poriadok slov, citová časť.

Citové zámeno ja používajú niektorí spisovatelia vo vetách s vynechaným pomocným slovesom *byť* (napr. Kukučín). Je to nárečový prvok. Napr.:

Kýho čerta chce pri ňom, keby ja vedel! Dal ja urobiť toto vyššie koleso a dal ho na zadnú os. Nuž zbliekol ja kleriku a stal sa gazdom. Ja plakal ako mlaďucha, keď ju obliekajú na sobáš. Ja sa smial; no smiech ma prešiel... (Kukučín) — *Dobre: ja chodil po zboji; ale kto viac zbíjal, ja, či kati moji?* (Botto)

Zámeno ja síce vyjadruje osobu (miesto spony), ale hlavnou úlohou takejto konštrukcie je naznačovať citovosť.

Z tohoto dôvodu vynechávajú uvedení spisovatelia aj modálne sloveso a používajú konštrukciu „ja + neurčitok v prísudku“. Napr.:

Na krv ja ani pozrieť, ani keď sa baranec zareže. A takého zadubeného zano-vita ja pripustiť do správy podniku? Čo si ja počal — úbohá. (Kukučín)

Ak sa veta opakuje (doslovne alebo len jej obsah) pre gradáciu (klimax), vtedy sa tiež v druhej vete používa citové osobné zámeno. Napr.:

Poviete mu, vy mu to poviete! (Kukučín): citová prosba — *A čo ty máš do toho; čo mne ty to vraviš?* (Timrava): rozhorčenie.

Na citovom zámene tretej osoby stred. rodu (*ono*) najlepšie vidno, že sa nekladie pre podmetový úkon. Je tu niekoľko dôvodov:

1. Stojí vedľa nepochybného podmetu, vyjadreného

a) podstatným menom: *Ono Pančava ležala na kraji ohromného suchopár-*

neho boru... (Vajanský) — *Ono to tie deti neraz letia jedno do druhého pre nič za nič.* (Rázus) — *Ono by tá vojna bola vypukla ako po iné roky.* (Rázus) — *Nech sa len ožení, veď mu ono brká vypadajú.* (Príslovie);

b) iným osobným zámenom: *Vie, že sa vec konečne musí rozriešiť, tak alebo tak — ono on aspoň hľadá ju oddialiť, ako všetci nerozhodní ľudia.* (Kukučín) — *Ono by sa ja i teraz obhodil...* (Kukučín);

c) ukazovacím zámenom: *Tá košela sa mi tak počernievala, a ono to boli pán urodzený...* (Kukučín) — *Ono je to radosť tie deti počúvať...* (Tajovský)

2. Kladie sa v jednočlenných vetách. Napr.:

Veď ti ona bude tam dobre. (Kukučín) — *No vieš, ... ono možno ísť k takej robote i na pílu i do mlyna.* (Rázus) — *Ono sa i hovorí, že sa vinice neslobodno teraz už týkať.* (Kukučín) — *„Ono by jej nezaškodilo, keby dostala,“ myslel som si.* (Kukučín)

Ostatné zámená tretej osoby (*on, ona, oni, ony*) sa v citovom význame málokedy vyskytujú. Obyčajne sa s nimi stretáme len v polopriamej reči. Napr.: *Prečo by on nebol prvým v kruhu.* (Jesenský)

Pokiaľ ide o citovosť zámen v nepriamych pádoch, treba si osobitne všimnúť dlhé tvary (*mňa, mne...*) a osobitne krátke tvary (*ma, mi...*).

Dlhé tvary nadobúdajú citové zafarbenie, keď stoja tam, kde sa spravidla používajú krátke tvary. Napr.:

Veď sa mne celý svet do kola točí. (Kollár, Spievanky) — *Parta moja, parta, zelený veniec, už tebe nastáva ostatný koniec.* (ibidem) — *Tam kvitol kvet mojej mladi, inde sa mne žiť nesladí.* (S. Chalupka)

Často sa tieto dlhšie tvary používajú s citovým 1. pádom. Napr.:

Tam ste vy mne padli, vy junáci moji! (S. Chalupka) — *Len sa mne ty rozvi, háju môj zelený;* (S. Chalupka) — *Dám ja tebe hlavátky.* (Rázus) — *Čo by si mi ho sekau, veď si ty mne naň nedau, dala mne naň moja mať, keď ma mala za muž dať.* (Kollár, Spievanky)

V prvých dvoch príkladoch by išlo o citový datív, aj keby bol vyjadrený krátkym tvarom, ale dlhý tvar citovosť lepšie zvyrazňuje.

Z krátkych tvarov býva citový obyčajne datív 1. a 2. osoby sg. i pl. (*mi, ti, nám, vám*). Ide vždy o voľné datívy (nie väzobné).

1. Etický datív. Napr.:

Akože ti obudne sluha tam, keď ho zle chovajú! (Timrava) — *To vám je zvláštne!* (Kukučín) — *Hm, to vám je už iná pesnička.* (Kukučín) — *A mne ti pristalo v tom ich jasnom šiku...* (S. Chalupka) — *A junák ti cárovi pozrel okom v oko.* (S. Chalupka) — *„A na všetko ti príde,“ pokračoval.* (Ondrejov) — *„Nevesta ti príde, akurát!“ rečie dlhonošý posmešne.* (Timrava)

2. Datív prospechu a neprospechu. Napr.:

Buď mi poriadny človek, materi pomáhaj...! (Ondrejov) — *Vrátil sa ti... vrátil sa Drak.* (Chrobák) — *Daj ma, matka moja, keď ti ma pýtajú...* (Kollár, Spievanky) — *Červená ružička príjemnú vôňu má, neprišiel mi milý, azda sa mi hnevá* (ibidem) — *Pozdravže mi, pozdrav, tie slovenské rody!* (S. Chalupka) — *A druhý raz mi také kúsky nevystrájaj!* (M. Krno) — *Lež, brať moja, ak už len padnúť mi máš v boji, to že mi padni, ako víťazom pristoji.* (S. Chalupka)

3. Zreteľový datív. Napr.:

Bračekovci, ste mi vítaní! (S. Chalupka) — *„Jerguš Lapin?“ povedal. „Nech sa mi sponuje!“* (Ondrejov) — *Oj, si mi krásny v svojej tíšine, starček môj, velebný, svätý!* (Sládkovič)

V tomto význame priberá datív citové zafarbenie aj v tretej osobe. Napr.: *Aký jej je krásny dnes, ako lahodí materskému oku pohľad naň.* (Kukučín)

4. Privlastňovací datív, keď sa kladie spolu s privlastňovacím zámenom. Napr.:

I plakali moje oči, že môj ľud mi je v otroči. (S. Chalupka) — *No zahyň, studom večným zahyň, podlá duša, čo o slobodu ľud môj mi pokúša.* (S. Chalupka) — *Horička horárom, sekera rubárom, moja frajerôčka býva mi za Váhom.* (Kollár, Spievanky)

5. Prípady s niekoľkými datívmi:

Ale ti nám ho napadlo. (Ondrejov): etický s prospechovým. *Daj sa ti mi bože!* (Tajovský): dva etické datívy. *Tá ti vám má na všetko rozum.* (Timrava): dva etické datívy. *Ako idem cez dvere, iba sa ti vám mi niečo bije o vereje.* (Timrava): dva etické a prospechový alebo privlastňovací.

Vo väčšine uvedených príkladov stoja popri sebe datív singuláru s datívom plurálu. Aj táto nezhoda v čísle ukazuje, že jeden z nich neoznačuje nič inšie len citový ráz vety. V našich prípadoch je to datív singuláru (*ti*).

Pretože ide o citový význam, ťažko niekedy určiť, k akému druhu taký datív patrí. Možno ho už pokladať za citovú časticu. Napr.:

„Chodte mňa,“ a ako čo by sa o vec celkom nič nezaujímal, drhla ďalej suchou handrou umyté taniere. (Jesenský) — *„Čo nedáš pokoj, mamke ti poviem!“ zaplakalo zhora.* (Ondrejov) — *„Mame ti poviem!“ zamrknal plačlivo.* (Ondrejov)

Na citovú časticu sa zmenil aj 4. pád zámena 3. osoby *ho*. Napr.:

„Ideš ho!“ zaháňa ho Jerguš. (Ondrejov) — *Id' ho ty, luciferisko krivý...* (Kukučín) — *Idete ho k materi!* (Rázus) — *„Chodte mňa ho z domu!“ kričí richtárka.* (Kukučín) — *Mužu, vstaňže ho, môžeš zasa piti!* (Kollár, Spievanky) — *Počkaj, dá ti ho otec!* (Rázus) — *Budete ho ticho!* (Rázus) — *„Ale mňa ho nesadni zas ku kartám,“ to ti povedám!* (Kukučín) — *Pasieš sa ho!* (Ondrejov) — *No, počkaj, prídeš mňa ho druhý raz!* (Rázus)

Zvratné zámená

Pri zvratných zámenách nadobúda viac-menej citový charakter len datív, a to len v prospechovom a privlastňovacom význame. Napr.:

„Vravím, daj si s pánmi pokoj, nie si ty na také služby súci,“ doložil. (Ondrejov) — *Na Evu si musí dať pozor.* (Chrobák) — *A ona si Maroška opatrí, veď je jej...* (Rázus) — *Z jari otec ešte pooral a obsial zeme, ostatné sme si už porobili sami.* (Jančová) — *Na, doniesol som ti na cestu, peniažky si varuj!* (Kukučín) — *Keby ma mamka videli, očiam by si neverili...* (Tajovský) — *Pozná si vrece záplatu.* (Príslovie) — *Dievčatko ľutuje len jedno: že si nikdy nepoznalo starého otca.* (Jančová)

Z prospechového datívu sa vyvinula citová častica *si* v takýchto prípadoch:

Janči — kuon ti mrnčí, daj si mu sena, budem ti žena. (Kollár, Spievanky) — *Takú som si nevestičku dostau, že som ju dnes už tridsať ráz bozkau.* (ibidem) — *Veď som sa vydala z džbána do šechtára, veď som si dostala na krky ťažiara.* (ibidem) — *Príďte si zajtra...* (Ondrejov) — *Pán Boh si daj aj vám!* (Timrava) — *Anka Krdanka... si má starosť o svoje riadiky.* (Rázus) — *On si koníka nezvykol kovať, lež hrabce, dubce si preskakovať a hrať sa s ohlasmi Poľany.* (Sládkovič) — *No nech tam, nech si chodí, keď mu je vôľa.* (Chrobák)

Najmenej citové, ale predsa ešte citové, je zvratné *si* pri slovesách s predpo-

namí *na-*, *u-*, *od-*, *pri-*, *za-*, ktoré znamenajú len čiastočný zásah, a preto majú predmet v genitive. Napr.: *Vatra pomaly zdochýňa, tí, čo viac zastrebli si vína, chrapkajú si ako kladý.* (Sládkovič)

Citovosť takéhoto si sa rýchle stiera pri tých slovesách, ktoré sa často používajú s uvedenými príponami. Napr.: *Zajedzte si na desiatu.* (Ondrejov)

Citové si kombinuje sa tiež s citovými osobnými zámenami. Napr.: *Či som si ti drumblu zabil!* (Sládkovič): privlastňovací datív zvratný a etický datív osobný.

Privlastňovacie zámená

S citovým významom sa stretávame obyčajne len pri osobných privlastňovacích zámenách *môj*, *tvoj*, *náš*, *váš* (prípadne v tvaroch, *jeho*, *jej*, *ich*); opačný stav vidíme pri zvratnom *svoj*. Všetky citové zámená sa vyskytujú v priamej reči.

Najzreteľnejšie vystupuje citový význam v oslovení (v 5. páde). Napr.:

O, môj ty rodný kraj! (Krčméry) — *Čakám ťa, muž môj, sedem liet, a teba, muž môj, ešte niet.* (Krčméry) — *Čo, vrstovníci moji, myslíte?* (Sládkovič) — *Len sa ty zabav, kuriatko moje!* (Kukučín) — „*Jerguš!*“ *povedala, „dieťa moje, akože sa máš?“* (Ondrejov) — *Jaj, veď jáže to tvoja mať, dievka moja ...* (Jančová) — *Ešte naostatok by som vám, deti moje, chcel urobiť pamiatku.* (Tajovský) — *Odpočinite si, cipky moje!* (Kukučín) — *Oj, ľud biedny, ľud môj, ktože ťa zastane.* (Botto). *Vyzleč sa, syn môj milý — osuš šaty ...* (Ondrejov) — *Rozumiem, sladká moja gospodarica, rozumiem ...* (Kukučín) — *Hej, počím sa oni za mnou v pohon dajú, už ma ty ukryješ, zelený môj háju.* (S. Chalupka) — *Časy naše, časy, časy našej slávy, keď nad Nitrou viali slovenské zástavy.* (S. Chalupka) — *Čos' ich ranil, Martinko náš!* (Sládkovič)

Pri vokatívě stojí privlastňovacie zámeno obyčajne za svojím základom.

Ak sa miesto vokatívu použije iná konštrukcia, citovosť osobného zámena sa čiastočne prenáša do nej. Napr.: *Veru som sa nenazdal, že ma dnes postretá také šťastie, vidieť tú našu gospodaricu.* (Kukučín) — *Tu by vlastne malo byť „vidieť vás, naša gospodarica“, lebo sedliak Mate sa s rečou priamo obracia ku „gospodarici“ šore Anzule.*

Vypustením substantíva (elipsou) sa citové *môj* vo vokatívě substantivizuje. Napr.:

Jergušóó! Poď, môj, poď! (Ondrejov) — *Ty, malá moja, choď spať a pošli mamu!* (Kukučín) — *Vieš ty, moja, prejdi pod Grabovik k Pretúrovi.* (Kukučín) — *No, no, čo moja? Otelíš sa, oteliš?* (M. Krno) *Pomkneš sa jej v kostole, ej, pomkneš, moja!* (Hviezdoslav) — *No, neboj sa, moja, neboj!* (Kukučín) — *Len ty choď, moja, a zajtra dones hrnček.* (Kukučín)

Zámeno *môj* si zachováva citovosť, aj keď sa používa na odkazovanie, pretože sa na túto úlohu upotrebuje veľmi málo. Hovoriaci ním vyjadruje svoj teplý vzťah k predmetu reči alebo záujem oň. Napr.:

A môj Slovan ešte raz bystré hodil zraky ponad tie šire rovne na kraj svoj ďaleký. (S. Chalupka) — *Tak ju pomenoval môj Chorvát, ktorý sa na moment prebral z driemot.* (Krčméry) — „*Preč švagre!*“ *mládenec môj hovorí, „toto je moja robota!“* (Sládkovič) — *Môj Verbiak je nevelký, chudý chlap, čiernej tváre ...* (Tajovský)

Zámeno *náš* odkazuje veľmi často, preto stráca citovosť.

V zámenách 2. osoby (*tvoj*, *váš*) pri odkazovaní preniká i kladná, ale častejšie záporná citová kvalita. Napr.:

Akože ťa poslúcha ten tvoj cimbalista? (Rázus) — Pil si takú vodu v твоjich nemeckých metropolách? (Vajanský) — Ktorý je ten tvoj urodzený? (Vajanský) — Tatra, pusté doliny, ja váš vtáčik rodinný, jak prst osamotený. (J. Král)

Zápornou citovosťou sú poznačené zámená *tvoj, váš, jeho* aj v nadávkach a hrešeniach. Napr.:

Anciáša vášho, oj, sme my to len podarení čeladníci. (Plávka) — Ale ja som ho videl, otca ja jeho... (Plávka) — Ja tvojho otca naháňam! (Rázus)

Funkciu nadávok vykonávajú aj samy zámená *tvoj, váš* (obyčajne v genitive), *jeho* v spojení so zámenom *ja* a s príslušnou intonáciou. Napr.:

„Ja tvojho...!“ postaví sa mu ako chrčok oproti, nedbajúc, ako palica cupká a plieska. (Rázus) — Nuž ja tvojho — Tomáš, a pre kohože robíš? (Plávka)

Doteraz sme si všímali citovosť privlastňovacích zámen, keď boli alebo v úlohe privlastku, alebo po vynechaní substantívneho základu ako spodstatnené.

Kladný citový vzťah (láskanie, oddanosť a pod.) vyjadrujú privlastňovacie zámená aj ako menné prísudky. Napr.:

Ty si môj, môj chlpánik ušatý... (Ondrejov) — Tvoj som! národe! (Hviezdoslav)

Tento význam v polopriamej reči vyjadrujú tvary *jeho, jej, ich*. Napr. Kukučín v románe Dom v stráni Katicine vlastné myšlienky a city uvádza takto: *Bola jeho, výlučne jeho, celým srdcom i celou dušou, jeho — ktorý zaplnil dušu i srdce, tak že pre iného tam neostalo miesta...*

S citovými zámenami sa môžeme stretnúť ešte aj v jedinečných konštrukciách, ktoré by bolo neúnosné tu všetky opisovať, lebo sú skôr slovníkovou než gramatickou otázkou. Na ukážku aspoň jednu: *A na ráno pod voľky-nevoľky k mužovi aj s materou, aby sa nerozhýrilo, že odišla od neho. Ale horký vaše nie! (Tajovský)*

Osobné privlastňovacie zámená naznačujú vždy, že ide alebo o dôraz alebo o citovosť vo výpovedi. Zvratné *svoj* zasa naopak býva spravidla necitové. Porovnajme si ich napr. vo vete: *Vyžeňte ma zo svojej zeme, z ktorej vás kŕmim, tučím mojimi mozoľmi. (Kukučín)*

Istá minimálna citovosť preniká v zámene *svoj* v tých prípadoch, kde by mohli stáť miesto neho citové osobné privlastňovacie zámená. Napr.: *Bože, pomiluj, pomiluj národ náš a národ svoj! (Krčméry) — Obyčajne tak býva v nepriamej reči, kde pri podmete v 3. osobe pripúšťa gramatika len zámeno svoj. Keby takúto výpoveď povedala 1. osoba v priamej reči, použila by, alebo mohla by použiť citové zámeno môj. Napr.:*

Samo Chalupka bol oddaným priateľom ľudu, jemu, len svojmu ľudu... zanechal najväčšiu časť svojho majetku. (S. Medvecký) — Nejde to duši, ktorá svet malý, svoj dvor, svoj háj, svoj syr, svoje skaly nedá za raje sultána. (Sládkovič) — Vyjde ku svojej vysokej skale, obráti sa a dol hľadá... (Sládkovič)

Ukazovacie zámená

Rodové ukazovacie zámená vyjadrujú citové vzťahy zväčša v úlohe privlastkov.

Emocionálne *ten, tá, to, tí, tie* sa kladú pri mene veci a) objektívne alebo b) subjektívne v danom prípade známej, ktorej sa nejako týka zvýšená citovosť hovoriaceho.² Napr.:

² Porov. V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, str. 185 n.

a) Ako to držiš tú kriedu? (Rázus) — Aký biely je svet, čistunký, ako tá záhradná ľalia. (Krčméry) — Poď, ty akosi na tie baviačky vždy len doplatíš! (Rázus) — Zbíjal som ja, zbíjal, sedem rôčkov v lete: a vy že odkedy ten biedny ľud driete?! (Botto) — Sem, pane, tie zdrané slovenské mozole! (Botto) — Horký je ten vyslúžený chlebiček! (Prislovie) — Neboj sa ty, šuhajčko, ženy zlej, len sa napi tej vodičky studenej! (Kollár, Spievanky) — Vieš, my si musíme s otcom všetko nadobývať od toho klinčeka. (Rázus) — Pravda, tá škola zavadzia, ale pán učiteľ sú dobrý. (Rázus) — Ti hontianski páni tvrdší ako skala, nejedna dievčina Šahy oplakala. (J. Kráľ) — Čiže sa ujde tej papuľovej polievky...! (Kukučín) — Čo sa nám ten farár už škody narobil za tie štyri roky, ani je nie hoden v tej fare bývať...! (Tajovský) — Či tých šarvancov Detvy ozrutných Poľana na tých prsiach mohutných nenosí a nenadája? (Sládkovič) — Preleteli cez Dunaj, cez tú širu vodu... (S. Chalupka) — Alebo akí sú to lumpi tí mladí ľudia. (Jesenský) — Ale aby ste vedeli, že ešte nie som na zakopanie, daj sem tú kosu! (Tajovský) — Jedzte i z toho praženého, aké je dobré to mäso. (Timrava)

b) Tie driečne bôčky umorí klanie, tie okráhľe lakte splasnú, a tie zore ľú, ak' zore ranné aj s mladostou svojou zhasnú. (Sládkovič) — Dolu kozy, dolu z tej vysokej skaly, veď už vám tí páni Janička zlapali! (Botto) — Načo mi len podrhol tie zajačky? (Rázus) — „Hej, Ondro!“ prezval ho zas Eliáš, „tých ,poneváčov' bude ešte moc?“ (Hviezdoslav) — Zatiaľ prešlo ešte tých pár minút a volali sadať. (Tajovský) — Tak ma ten jej pohľad naraz vyzýval a podnecoval do boja. (M. Figuli) — A čo je s tou muzikou? (Kukučín) — Nedáte mi tú desiátku? (Kukučín) — Akýmže toho šelmu spôsobom zlapáme? (J. Kráľ) — Takí sú tí apa, akoby ani oni neboli. (Timrava) — Tá zem, tie pyšné hory, tie žirne moravy: to vlast ich, to kolíska dávna synov slávy. (S. Chalupka) — Ale hádam si chcel zasa odsypať na tú žranicu, to bude to... (Tajovský) — Tie hlboké úklonky, to strhanie klobúkov už zďaleka pred každým čierno oblečeným, to ustavičné rúk bozkávanie každému... dostatočne ukazujú utlačenú povahu nášho ľudu. (L. Štúr) — Doneste už len toho koňaku! (Jesenský) — Nač to všetko je? tá služba otrocká? ten chvat i pot? To prepínanie svojich mladých síl? (Hviezdoslav) — „Veď ste nám len doniesli tých húb,“ doberá si totka Krdanka Maroša ráno. (Rázus)

Citová dôraznosť niekedy stúpa k emfáze. Napr.: *A ten výraz tváre!* (Tajovský) — *A tie zábavy!* (Jesenský) — *Tie prvé týždne ich známosti!* (Jesenský) Že pri citovom zámene *ten* skutočne ide o celkom iný význam ako pri tom istom zámene v rozlišovacej alebo odkazovacej funkcii, vidno z toho, že sa používa:

1. pri vlastných menách. Napr.: *Bolí sme my bolí medzi národami ako ten náš Kriváň nad tými Tatrami.* (S. Chalupka) — „*Zle tancuje tá Pavlínka,*“ povrával si pán doktor a utieral si spotenú tvár. (Jesenský) — *Ja budem ako ten Jánošík!* (Rázus) — *Veď je ich päť a ktovie, či ten Ondro bude už posledný.* (Rázus) — *Aké je to pekné dievča tá Anetta.* (Jesenský)

2. alebo pri všeobecných menách jedinečných predmetov (slnko, zem, mesiac). Napr.: *Keby raz zaspieval moju nôtu pravú, hneď by uvidel tú zemičku tmavú.* (J. Kráľ) — *Ver mu je ešte škoda v tej zemi hniť.* (Timrava);

3. pri iných, významove presne vymedzených všeobecných menách alebo združených pomenovaniach. Napr.: *Šablíčka ligotná ako tá zorníčka, na ňu sa po-*

doprie mocná päť Janička. (J. Kráľ) — *Škoda tej duše v tom mizernom tele.* (Príslovie) — *Pozdravujem vás, lesy, hory, z tej duše pozdravujem vás!* (Hviezdoslav) — *Ako tá včelička za lipovým kvetom, tak mi srdce letí za mojím fraje-rom.* (Kollár, Spievanky) — *Pod jablonkou pávy pásla, tvrdo zaspala, tvrdo, tvrdo, tvrdulienko ako tá skala.* (J. Kráľ) — *Vitaj, muži, vitajte mi, z tej uhorskej krásnej zemi!* (S. Chalupka) — *Z tej turčianskej čiernej zeme kvety kvitnú o polnoci...* (Š. Krčméry) — *Len tak vyhadzuje tú vodu, čistučku ako sklo.* (Rázus)

Pri iných emocionálnych vzťahoch zdôrazňujú citovosť zámena *ten* zasa pri-
vlastňovacie zámená. Napr.:

A to všetko pre tú tvoju hlúpu slovenčinu. (Vajanský) — *Čo zas vyviedol ten môj chlapec?* (Jančová) — *Nikdy sa ti tá tvoja detva už nevráti.* (S. Chalupka) — *Mara Kramlíkuľa, — ... pozri, čo jej ten váš galgan vykonal!* (Rázus) — *Tá naša starejšia ošemetná žena: z mladého dievčaťa urobila žieňa...* (Hviezdoslav) — *Tá tvoja matka — tá sa nesmieri ver' nikdy s nami.* (Hviezdoslav) — *Holubička to nebola slabá, ale to veru tá moja drahá, tá dobrá Elenka bola.* (Sládkovič) — *Oj, viem, všetko smrť vezme, len nie tie dva blesky, tie mi svietil budú hor v ten môj svet nebeský.* (Botto) — *A tá naša rodinka, tá slovanská čata, už vám je zôkol-vôkol od vrahov obstatá.* (S. Chalupka) — *Ako mädlí ten svoj spevníček, k ľicu ho dvíha, len preto, aby som nevidel jej zmätok.* (Jesenský)

Istou citovosťou je poznačené ukazovacie zámeno pri vytyčenom vetnom člene. Napr.:

Mafo Kliešť — to je stonoha. (Ondrejov) — *Desiatku — no, to ešte ľahko oželite.* (Kukučín) — *A Jano, ten by zamlčal?* (Kukučín) — *V statočnej práci, v tom je prísľub istého blaha.* (Jilemnický) — *Dievka Anka, tá len smiať sa vedela, plakať nie.* (Timrava) — *Tatra, tá naša mať milá zaplesala...* (J. Kráľ)

Stupňovanú citovosť vyjadrujú opakované zámená. Napr.:

Ach, sobáš, tá prisaha, tí diváci — to všetko rozčuľuje fantáziu nevesty... (Kukučín) — *Ten záprah, tie sedliská na bričke s vytrhaným remeňom..., tá drabinka na dvoch miestach zlomená a motúzikmi pozvážovaná, tá košíka zabla-tená a deravá, tie divno tancujúce kolesá: vôbec všetko, čo teraz videl, nadhá-ňalo mu akýsi neurčitý, tajomný strach.* (Kukučín) — *Prijemnosť bola spojená s celým domom ako s celkom, s útulnými miestnosťami, s tým vzduchom, s tou výsluhou, s tými pohodlnými divánmi...* (Vajanský)

Emocionálnosť zámen *ten* *tá*, *tí*, *tie* v inom ako prívlastkovom postavení sa často vyznačuje intonáciou a zmeneným poriadkom slov. Napr.:

To sú báčik Grúnik Foltinovie, čo ti tu chcú? (Timrava) — *„Nepôjde ten už nocou tadiaľto!“ smeje sa jeden.* (Kukučín) — *Či sa ten s niekým povadí?* (Tajovský) — *Okná vytlčené, dvere odtrhnuté, odvrchu tečie — neprežije tá už veľa.* (Tajovský) — *Neotvorí sa tá nikdy viac — ako sa hroby neotvárajú.* (Jesenský) — *Bola to mladucha, mala tá periny, štyri vozy trňa, piaty hrachovin.* (Kollár, Spievanky) — *Náš Paľo? Ktovie, kde je ten!* (Rázus) — *„Žena moja, ale je to len raz múdry doktor. Keď ti ten vedel, že je mne nič,“ krútil hlavou bojko.* (Tajovský)

V takomto postavení najčastejšie a najvýraznejšie preniká citový význam pri neutre *to*. Vyvinul sa z priameho ukazovacieho významu. Hovoriaci upozorňuje ním na istú skutočnosť, pretože ho vzrušuje. Napr.:

To sa, chlapci, to sa, čo ostrôžky nosia, nie takí trhani, čo sa dievkam prosia. (J. Kráľ) — *To je studňa, ktorá v suchu vodu dáva, to je priateľ, ktorý v núdzi*

pomáha. (Príslovie) — To sa chlapci, to sa, jak oltárne sviece, keď idú po háji, celý sa trbliece. (Botto) — Och, to je len, hm, radosť! (Hviezdoslav) — Máte vy to syna — zbojníka! (Ondrejov) — To vám je zvláštne! (Kukučín) — Zato keď príde na skúšku, to je už potom skúška! (Rázus)

Zámeno *to* má tu z vetoslovnej stránky úlohu podmetu, ale vlastný jeho úkon je citový; vyjadruje citové rozpoloženie hovoriaceho (uveličenosť nad krásou, spolaľhivosťou, zaujímavosťou atď. niečoho, alebo naopak rozhorčenie, nespokojnosť nad niečím).

Citove zafarbené sú aj vety, ktoré vyjadrujú začudovanie alebo rozhorčenie nad množstvom. Zámeno *to* tu zreteľne nie je podmetom ani iným vetným členom. Napr.:

Ach, bože, bolože to kriku, hrešenia a prezývania. (Tajovský) — Bývalo to trápenia, nariekania, preobliekania, liekov, odvarkov... (Tajovský) — Lebo sa ich to zbehlo, kde sme už zastali, celý krdeľ okolo nás. (Tajovský)

Niekedy má to citový odtienok dosť neurčitý a oslabený. Tieto vety sa nazývajú náladové. Napr.:

To si poďme vypíť. (Jesenský) — Keby to začiatok. (Jesenský) — To sa chytro pomerme Eliáš! braček zlatý, premilý! (Hviezdoslav) — „Ale ty sa nehnevaj,“ prihovoral sa plačúcemu zajatcovi, „on ňa to len tak zo žartu...“ (Ondrejov) — Deti sme nemali, nuž sa to už len skorej pár zlatých stisne na tie staré dni. (Tajovský) — A bolo zvláštne, že nikdy nežalovalo — to iba iní keď povedali... (Jančová)

Emocionálne *to*, ktoré nie je vetným členom, stojí aj pri príslovkových určeníach. Vyjadruje povzdych alebo počudovanie nad tým, čo označuje príslovkové určenie. Napr.:

Dlho to, ďalekými cestami, pustými horami ide odkláňač a pomocník v povestiach našich,... mnoho on to robí, prestáť a vytrpieť musí, aby pomohol z kľatby svojim druhom, svojim bratom. (L. Štúr) — A to tu robí môj otec? (Rázus) — Keď to od srdca k srdcu ďaleko — a tým svetom tak chladno je! (Botto).

Podobne je to v priamych i nepriamych otázkach a zvolaciach vetách s opytovacími zámenami (*kto, čo, ktorý, aký, či*) alebo s opytovacími zámennými príslovkami (*kde, kedy, ako, prečo* atď.). Napr.:

A čože to budete tam robiť? (Tajovský) — A ktoré voly to predáte? (Timrava) — A žena, že za kým to zháňam vraj v tej odpornej krčme, čo to bola za chyžná? (Jesenský) — Tento papek,... kde to len nabral tých panských spôsobov na sprostej dedine? (Tajovský) — Ký čert sa to tam hádže? (Kukučín) — A kýho to ty čerta stváraš s tou Preturušou, Paško? (Kukučín) — Ale ako ste to na tie šušky chodili, to mi povedzte... (Jančová) — „No a teraz rozprávajte, deti,“ preriekol veselo, „čo a ako sa to vy tam máte...“ (Kukučín) — A koľko to ty rokov slúžiš, Jure, u nás? (Kukučín) — Brat môj, ty nevieš, čo je to povinnosť! (Timrava) — Takto zastala i ona chvíľku... kde je to vlastne, čo sa to s ňou deje. (Kukučín) — Aká to šlachetná, vznešená duša! (Kukučín) — Aký to bol nezriadený výbuch v záhrade. (Vajanský)

Za zmienku stojí ešte spojenie *všetko to*. Napr.:

V tomto pohybe bolo obsiahnuté všetko to odriekanie predošlého večera a predošlej noci. (M. Figuli) — A vie si už trochu aj predstaviť, čo to dalo roboty vylámať všetko to kameň a ešte ho aj rozdrviť. (Jančová)

Citovej platnosti sa dostáva zámenám *to*, *toto* aj v tých prípadoch, keď sa vzťahujú k menám mužského alebo ženského rodu. Napr.:

Ach, že to nemá rozumu, taký človek sveta skúsený... (Tajovský) — Ty kriviča krivá, ty šmatla akási! Ani to nedoží, ani neberie na seba! (Rázus) — A toto bľáči v tom kostole ako teľa, keď ho odsadiš. (Tajovský) — A toto taký hláč, ako sa tiež myká na tej vidličke. (Rázus)

Isté náladové zafarbenie sa hlási aj pri zámená *tento*, keď stojí ako prívlastok pri mene s adjektívnym prívlastkom, alebo i bez neho. Vyjadruje odtienok vľúdnosti, príjemného počudovania, uveličenosti, bezprostrednosti, pri nadávkach zasa rozhorčenosti. Napr.:

Aký je to len celkom inakší človek tento Čudrák. (Jesenský) — S uveličením pozoruje tento výjav, netrpezlivo čaká, čo má ešte povedať svojim tento zvláštny človek, stojac nad hrobom... (Kukučín) — Za chrptom mi ostávala čnieť Babia hora ako najhlbší výdych tejto kopcovitej zeme... (M. Figuli) — Krása, krása, táto Pavlínka... (Jesenský) — Chcel by celú oddanosť tejto sviežej dievčenskej duše. (Jesenský)

Bežným nástrojom na vyjadrovanie záujmu, počudovania, nadšenia, sklamaní alebo rozhorčenia z nejakých vlastností sú aj zámená *taký* a *takýto*. Vecne pridávajú vete alebo výrazu významy: veľký — veľmi veľký — dlhý — príjemný — nepriemný — dobrý — zlý a pod. Napr.:

A na otvorenom mori poľahuje medzitým ešte taký priaznivý vietor, plachty sa nadúvajú, plavba je taká výhodná a príjemná... (Kukučín) — Čuj! takí šťastní budeme! (Hviezdoslav) — Má také krásne oči! (Jesenský) — Je to predsa taká maličkosť. (Jesenský) — Na druhom brehu zbierajú chudobné žieničky drevo, také odpadky. (Rázus) — Volajú ho len na takú ledačakú robotu. (Ondrejov) — Mne sa nepáčil, keď bol taký — daj ma, bože, kde chceš, len ma ticho polož! (Rázus) — Posvietil lampášom, a tu vidí, že pánik nemá hlavy. Takáto protiven. (Ondrejov)

Mimoriadne príznačné pre slovenčinu je citové zámeno *toľký*, ktoré sa používa ako rodový ekvivalent prísloviak „toľko, tak mnoho“. Vecne znamená: veľmi veľký — veľmi mnohý — veľmi dlhý a pod. Napr.:

Kde by ja mohol nadobúdať toľké výdavky! (Kukučín) — Toľké okolky pre pozvanie doktora! (Kukučín) — Koľko má rokov a skade je rodom, to som už veru zabudla za toľké roky. (Tajovský) — Akože ja, ako nemám ľutovať? V toľkej dedine frajera nemati. (Kollár, Spievanky) — Lenže Magdaléna po toľkej únave zaspala mi v náručí a ja ju nebudem budiť. (M. Figuli) — Čo vykonal materi na toľký zármutoť? (Kukučín) — Toľká naivnosť, toľko citu a slabosti! (Jesenský) — Veď predsa povedzte, jak budete sa sami trápiť s toľkým gazdovstvom. (Hviezdoslav) — Oko sa mu zaiskrilo odhodlaním, z úst sa vykradol vzdych, vzdych úľavy, slobody po toľkých, toľkých dňoch stiesnenia! (Kukučín)

Tvary opytovacích zámen nadobúdajú citové zafarbenie (kladné i záporné) vtedy, keď sa nimi ukazuje na bezprostredne vnímanú skutočnosť v priamej alebo polopriamej reči. Napr.:

„Aký galantný!“ blysko jej myslou. (Jesenský) — Aký ste vyčasený, báčik! (Timrava) — „Čo nečuješ ešte, človeče — aké nezmysly!“ krúti Mate hlavou. (Kukučín) — Ó, bože, čoho som sa dožila na starosť!? čoho! koľkej neresti! (Hviezdoslav) — Ach, bratříčku milý, koľký svet sme prešli, ešte sme takého javora nenašli. (Kollár, Spievanky) — Ej, aký si ty vladár, hneď nadávať. (Timrava) — Pozrite, čo s nimi porobili. (Hečko) — Pozriže, koľký lajster vykonávk mi stará načarbala. (Fr. Urbánek) — Eľa, aký som, horší od Cigána! (Timrava) — Hľa, aký malebný je tamten breh pod osikami. (Vajanský)

Pomerne veľmi používaným prostriedkom na vyjadrenie zápornej emocionálnosti sú niektoré neurčité a záporné zámená. Citový význam vyvinul sa pri tých zámenách, ktoré vyjadrujú ľubovoľnosť, náhodnú rozličnosť:³ *ledakto, ledačo, ledajaký, lecičo, lecijaký, hocikto, hocičo, hocijaký, kdekto, kdečo, kdejaký, bárs- kto, bársčo, bársaký*; alebo úplnú neistotu: *bohviekto, bohviečo, bohvieaký, čert- viekto, čertviečo, neviemčo, ktoviečo, ktovieaký* atď. Často sa substantivizujú. Napr.:

Trebárs som ledakto, nechcem ledakoho, zamknem slamou dvere, nepustím ni- koho. (Kollár, Spievanky) — *Ten úskok, ten lecikto!* (Hviezdoslav) — *Veď ťa aj tak nemá kto, keď si mamy nemala od ôsmeho roku a otec hocijaký!* (Timrava) — *V kráme sa kdejaký — hocijaký stavi...* (Timrava) —

Zámená s prvou časťou *kade* sa prevažne používajú len na označovanie cito- vosti, a to citovosti zápornej (pohrdanie, podceňovanie, rozhorčenie). Napr.:

Keby nebolo teba, nebolo by mladému kadejakých chodníčkov do čertovej ma- teri. (Kukučín) — *Ale idem s ním, s týmto kadektom.* (Rázus) — *U nás ale dosiaľ často hocijaký kadekto sa proti svojim a pracovníkom našim najlepším vypínal...* (L. Štúr)

Všetky uvedené neurčité zámená zvyšujú expresívnosť nadávok, ak stoja pri nich ako prívlastky. Napr.:

Ja byť gazdom v tomto dome, dal by ťa pod samár, maznavec kadejaký, a na- váľal by ti fúru drva na ľadvie. (Kukučín) — *Lecijaká šepleta, nechže ko mne neľieta...* (Kollár, Spievanky)

No najčastejšie sa negatívna citovosť zosilňuje zámenom *akýsi*. Napr.:

Tetky mu povedali, aby sa u nich viac neukázal. Sprosták akýsi! (Jesenský) — *Tak sa vám predstavil? Nehanebník akýsi!* (Jesenský) — *Panchart akýsi, takto mi odpovedal...* (Tallo)

Zo záporných zámen stoja za zmienku *nijaký, nikto, nič* (ostatné dve často spodstatnené). Napr.:

Lebo je len preto taký rozvorený, že si ty nijaká. (Timrava) — *Načo sedela u toho nijakého otca?* (Timrava) — *Taký nikto.* (Úzus) — *Veľké nič.* (Úzus)

Tým sú vyčerpané hlavné prípady, v ktorých sa používajú zámená s citovým významom. Sú ešte jednotlivé prípady, zasluhujúce slovníkové spracovanie, ale tie sme si tu nevšimli.

Citové zámená majú isté spoločné črty, ktoré možno zhrnúť takto:

Neurčité (a záporné) zámená s citovým zafarbením treba oddeliť od všetkých ostatných citových zámen, lebo pri neurčitých zámenách citovosť vyplýva predovšetkým z vecného významu prvej časti zloženiny (*hoci-*, *leda-*, *čertvie-*, *ktovie-*, *bohvie-*, *neviem-*), kým pri ostatných zámenách z významu celej vety alebo vý- povede. Svedčí o tom i fakt, že sa neurčité zámená v tomto (obyčajne zápornom) citovom význame substantivizujú, napr. *hocikto, ledačo*, a že sa z nich ďalej tvoria podstatné mená (*ledačina, niktoš*).

Pri ostatných citových zámenách (osobných, prisvojovacích, ukazovacích, opy- tovacích) črtajú sa tieto spoločné vlastnosti:

1. Vyskytujú sa spravidla v priamej alebo polopriamej reči.

2. Používajú sa aj vtedy, keď ich netreba pre vecnú zrozumiteľnosť alebo pre významovú úplnosť vety. V necitových vyjadreniach ich možno vynechať bez porušenia zmyslu vety.

³ Porov. Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II*, 1174 n.

3. Na citovosť týchto zámen ukazuje často aj **zmenený** poriadok slov a intonácia.

4. Citovosť viet s uvedenými zámenami sa často naznačuje aj citoslovcami a citovými časticami.

Pri osobných zámenách býva citovo zafarbený najčastejšie nominatív a z nepriamych pádov datív. Pri zvratných zámenách nadobúda citový charakter len datív. Z prívlastňovacích zámen nebýva citové zvrtné *svoj*, kým osobné prívlastňovacie (*môj, náš, tvoj, váš*) vždy vyjadrujú alebo cit, alebo dôraz. Ukazovacie zámená mužského a ženského rodu sa obyčajne stávajú citovými, keď stoja v úlohe prívlastkov. Zámeno *to* nie je len stredným rodom k zámenu *ten*; dosvedčajú to, okrem iných znakov, jeho rozmanité citové významy, aj keď vykonáva inú funkciu ako prívlastkovú. Bežným nástrojom na vyjadrenie emocionálnosti sú aj zámená *taký* a pre slovenčinu príznačné *tolký*. V tvaroch opytovacích zámen preniká citovosť len vtedy, keď sa nimi ukazuje.

ANTON HABOVŠTIAK

GENITÍVNE TVARY MASK. PL. NA -čov (-vov, -čov) V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH

V gen. pl. mask. pri slovách typu *sin, strom* vyskytujú sa v slovenských nárečiach tieto tvary: *sinú, stromú, sinóf, stromóf, sinóv, stromóv, sinvov, stromvov, sinčov, stromčov, sinvó, stromvó, sinvo, stromvo, sinov, stromov, sinó, stromó, sinof, stromof, sinox, stromox* a pod.

Tvary *sinú, stromú* sú známe v časti západného Slovenska, najviac na Záhori v okresoch Skalica, Senica, Malacky, Bratislava a čiastočne i v okrese Modra. Na ostatnej časti západného Slovenska, v údolí rieky Váhu až po Púchov, v okresoch Trnava, Galanta, Šaľa, Hlohovec, Piešťany, Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Nitra, Nové Zámky a na menšej časti okresov Bánovce, Topoľčany zisťujeme tvary *sinóf* i *sinóv*. Tvary *sinóv, stromóv* sú známe najmä na tých miestach, kde sa stýka západoslovenské nárečie so stredoslovenským.

Na celom strednom Slovensku vyskytujú sa zväčša tvary *sinov, stromov*. Zriedkavejšie uvádzajú zapisovatelia,¹ a to z južnej časti stredného Slovenska, aj tvary *sinov, stromov*. V niektorých obciach okresov Poltár, Rim. Sobota, Revúca používajú sa v gen. pl. tvary *sinó (senó), stromó*.

V okresoch Poprad, Levoča, Spiš. N. Ves a v oblasti od týchto okresov na východ gen. pl. mask. má tvary na -ox: *sinox, stromox*. Tvary na -ox popri tvaroch na -of sú známe aj v goralskej oblasti na Kysuciach a v obciach okresu Námestovo.

Zo značnej oblasti okresov Vranov, Humenné, Trebišov, Michalovce a Sobrance zapisovatelia uvádzajú aj tvary *sinov, stromov*.

V obciach okresov Ilava (len miestami), Púchov, Pov. Bystrica, Bytča, Žilina

¹ Materiál, ktorý v práci používame, je vyexcerpovaný z materiálu pre Atlas slovenského jazyka. Zberateľmi tohto materiálu boli poslucháči Fil. fak. UK a pracovníci Ústavu slovenského jazyka. Materiál bol zozbieraný v rokoch 1947—1951.

používajú sa v gen. pl. mask. pravidelne tvary na *-uov* (*-uou*, *-vov*), menej na *-uof*. V obciach týchto okresov na jednotlivých miestach sú známe aj tvary *sinvó*, *stromvó*, *sinvo*, *stromvo*.²

Ak sledujeme rozšírenie tvarov na *-uov* (*-uof*) v slovenských nárečiach, zistíme, že sú známe na súvislom území v severnej časti západného Slovenska zhruba v oblasti od Púchova na sever medzi Javorníkmi a Malou Fatrou v údoliach riek Biela voda, Kysuca, Varínka a Rajčianka až po obce H. Tižiná, Terchová a Zázrivá.

Tvary *sinuof*, *xlapuof*, *smrekuof* sú známe aj v niektorých stredooravských a hornooravských obciach, a to v obciach: Vitanová, Čimhová, Liesek, Brezovica, Tvrdošín, Medvedzie, Krásna Hôrka, Nižná, Zábiedov, Oravský Biely Potok, Habovka, Zuberec (Trstená); Jasenica, Breza, Krušetnica, Lomná, Lokca, Tapešovo, Vasil'ov, Babín, Vaňovka, Hruštín (Námestovo).³ Tvary *xlapcuof*, *sinuof* nachádzame aj v oravskej obci Zázrivá (Dol. Kubín).

Tvary na *-uov* zisťujeme ešte na okolí Myjavy, a to v Myjave, Košariskách, Prieipasnom a Brezovej pod Bradlom. Inde sa tieto tvary už nevyskytujú.

Z popisu rozšírenia tvarov na *-uov* (*-uof*) vidíme, že najväčšia a najrozsiahlejšia oblasť tohto javu je na okolí Ilavy, Púchova, Bytče, Pov. Bystrice a Žiliny. Tvary na *-uov* (*-uof*) v tejto oblasti pokladáme za tvary, ktoré vznikli pod vplyvom západoslovenských nárečí a sú zaiste novšieho pôvodu. Pri výklade tvarov na *-uov* (*-uof*) predpokladáme taký hláskoslovný vývin, aký je v slovenských, presnejšie povedané v stredoslovenských nárečiach veľmi rozšírený. Podľa nás tvary *sinuov* (*-uof*), *stromuov* (*-uof*) vznikli pod vplyvom tvarov *sinóf* (*-óv*), *stromóf* (*-óv*), ktoré sa vyskytujú od spomenutej oblasti na juh na väčšej časti západného Slovenska. Ide teda o diftongizáciu *ó* v *uo*. Diftongizáciu *ó* v *uo* pokladáme na tejto oblasti za celkom prirodzený jav, pretože nárečia na okolí Púchova, Pov. Bystrice a Žiliny podobne ako aj iné, najmä stredoslovenské nárečia, sa vyhýbajú výslovnosti dlhého *ó*. V stredoslovenských nárečiach sa prejavuje oddávna tendencia diftongizovať *ó* v *uo*. Tento proces prebieha ešte aj dnes pri výslovnosti cudzích slov s dlhým *ó*. Napr. v slovách *citrón*, *móda*, *nóta*, *šlôga*, *paplón* sa *ó* vyslovuje v niektorých miestach ako *uo*: *citruon*, *muoda*, *nyota*, *šlyoga*, *paplyon*. I keď diftongizácia *ó* v *uo* nie je v stredoslovenských nárečiach celkom pravidelný jav (vo výslovnosti počuť aj dlhé *ó*), predsa možno tvrdiť, že značná časť týchto nárečí nahradzuje dlhé *ó* diftongizovaným *uo*. Diftongizácia *ó* v *uo* je jav stredoslovenský. Hoci tvarov *sinuov*, *stromuov* niet v stredoslovenských nárečiach, okrem uvedených obcí na strednej a hornej Orave, predsa tieto tvary vznikli takým spôsobom ako iné tvary s *uo* v stredo-

² Tvary *sinvo*, *stromvo* sa vyskytujú v obciach: Slopná, D. Lieskové, H. Lieskové, Podskalie, Trstie, Pružina, Mojtín (Ilava); Milocho, Okrut, Upohlav, M. Udiča, V. Udiča, Prosné, Hatné, Papradno, Brvnište, Stupné, Jesenica, Podvažie, Drienová, Plevník, Šebešťanová, Vrtižer, Pov. Podhradie, Pov. Teplá, Orlové, Prečín, Domaniža, D. Lehota, Sadečné (Pov. Bystrica); tvary *sinvó*, *stromvó* sú známe v obciach Maršová, Predmier, Jablonové, Hrabové, M. Bytča, Setechov, Petrovice, Kolárovice (Bytča); Svederník (Žilina); M. Čierna, V. Čierna (Rajec).

³ Prof. V. Vážný tvary na *-uof* uvádza aj z obcí Podbiel, Zemianska Dedina, Vavrečka, Hor. Štefanov, Dol. Štefanov, Trstená. V týchto obciach však niet tvarov na *-uof*, ale sú známe len tvary *xlapou* (Zem. Dedina, Podbiel), *xlapof* v ostatných obciach. Pozri V. Vážný, *Slovenské nárečia v Orave*, SMS I, 1923, izoglosa č. 9 na pripojenej mape.

slovenských nárečiach, t. j. diftongizáciou *ó* v *uo*. Tvary na *-uov* (*-uof*) v tejto nárečovej oblasti pokladáme teda za tvary, ktoré poukazujú na stredoslovenský charakter spomínanej oblasti. Stredoslovenských prvkov v obciach na okolí Ilavy, Púchova, Bytče, Pov. Bystrice, Žiliny je pomerne mnoho a poukazujú skôr na stredoslovenský ako západoslovenský charakter tohto nárečia. Napr. okrem dvojhlásky *uo(vo)* v slovách ako *nuož*, *stuol*, *puojzem*, *kuoň* vyskytujú sa na tejto oblasti (ako aj v iných stredoslovenských nárečiach) aj dvojhlásky *ia*, *ie*, hoci v západoslovenských nárečiach namiesto dvojhlásky *ia* používa sa skôr dlhé *á*, namiesto *ie* dlhé *é* alebo *ié*. Hranica rozšírenia tvarov s *á* proti tvarom na *-ia* v prípadoch ako *ulicám* — *uliciám* ide podľa prof. V. Vážneho „Trenčianskou stolicou cez Vlárú na H. Srnie a Nemšovú (kde je *á*) a odtiaľ za Váh na Dubnicu a ďalej na juhovýchod na D. Porubu a odtiaľ na Val. Belú a ďalej po hraniciach Prievidzského okresu a Bánovského až po Uhrovec (kde sú pravidlom tvary s *á*) a od Uhrovca južným úsekom Bánovského okresu cez Bánovce (kde je vedľa seba *á* i *ia*: *ulicám* a p. i *uliciám*) na oblasť Nitrianskej stolice...“⁴

Aj v tvaroch ako *sinovia*, *lužia* sú všade dvojhlásky. Dvojhláska *ie* v prípadoch ako *vjem*, *vješ*, *mjera*, *xľieb*, *xľieu(f)*, *hňezdo*, *posmjěva*ca, *smjěšni* ap. je na celej spomenutej oblasti.

Vo viacerých obciach okresov Ilava, Pov. Bystrica, Žilina je známa výslovnosť samohlásky *ä* v slovách ako *päsc/-t/-ľ*, *päc/-t/-ľ*, *pamätac/-t/-ľ*, *pomätac*, *smäd/t*, *hovädo*, *hoväzi*, *svätí*, *mäso*, *žriebä* ap. Výslovnosť samohlásky *ä* je typická výlučne pre stredoslovenské nárečia. Doklady na výslovnosť samohlásky *ä* máme z obcí: Milochovej, Dol. Poruba, Zliechov, Košecké Rovné (Ilava); Okrut, Upohlav, M. Udiča, V. Udiča, Prosné, Hatné, Mariková, Papradno, Brvníšte, Stupné, Jasenica, Podvažie, Drienová, Plevník, Pov. Podhradie, Záskanie, Prosné, Šebeštanová, Vrtižer, Vrchteplá, Orlové, Hor. Moštenec, Domaniža, Sadečné, Čelkova Lehota, Sverepec (Pov. Bystrica); Štiavnik (Bytča); Bitarová (vo výslovnosti staršej generácie), Teplička, Závodie, Hôrky, Brezany, Liet. Závadka, Podhorie, Lietava, Čičmany, Svinná, Zbyňov, Fačkov, Frývald, Ďurčiná, Kamenná Poruba, Kunerád, Kanská, Stránske, Poluvsie, Turie (u starších), Bánová, Rosina, Višňové, Terchová (Žilina).

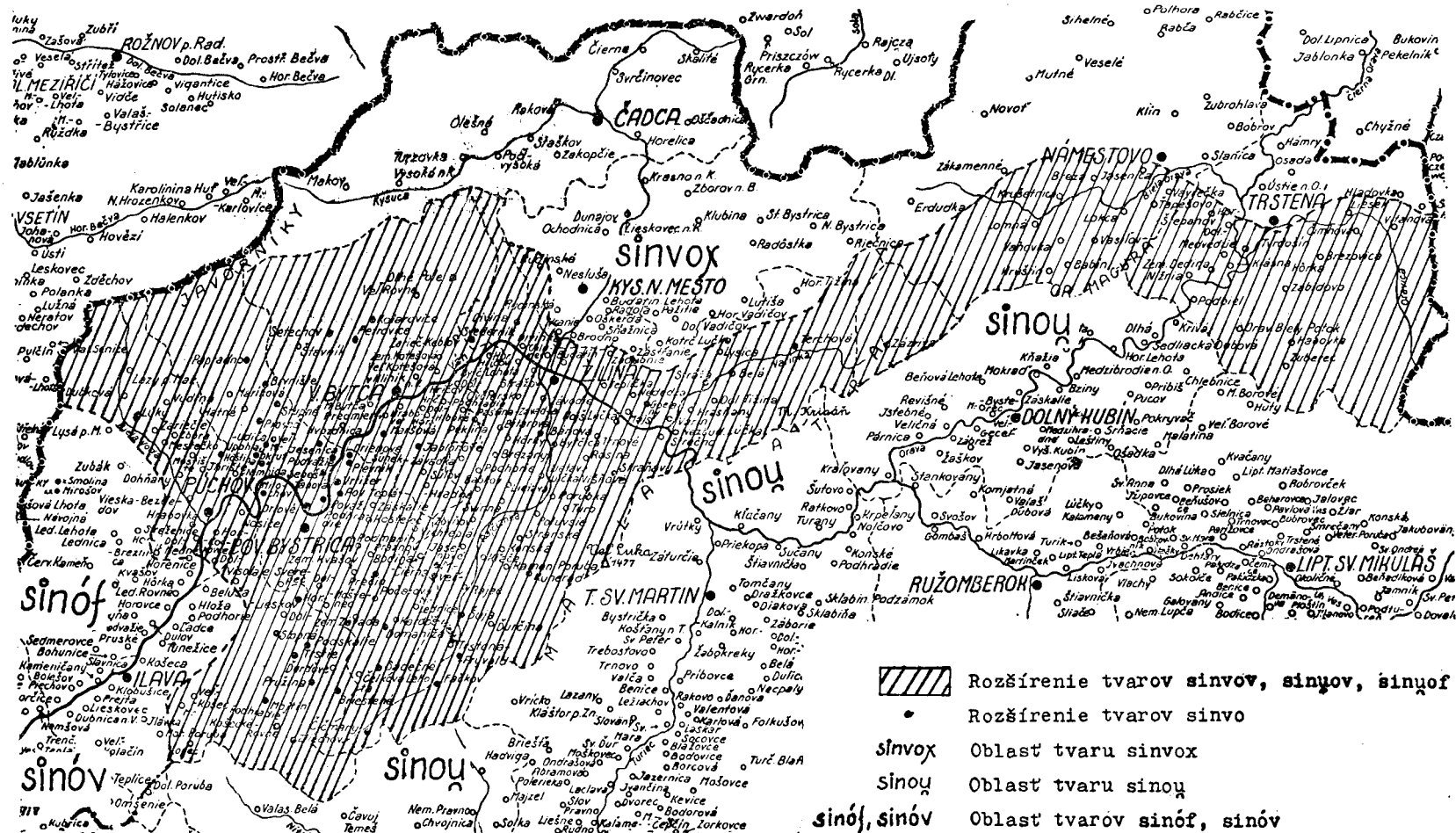
Vo väčšine obcí na uvedenej oblasti vyslovuje sa mäkké *ľ* v prípadoch *teto*, *ľipa*, *oňi robiľi*, *keľko*, *keľo*, *ľuzia* ap.⁵

Hoci nie je našim cieľom dokazovať, že okolie Ilavy, Púchova, Pov. Bystrice, Bytče, Žiliny s Rajeckou dolinou má skôr stredoslovenský ako západoslovenský nárečový charakter, predsa poukazujeme na to, že nárečie tejto oblasti vykazuje viac stredoslovenských ako západoslovenských nárečových prvkov. Podrobnejšia analýza nárečia tejto oblasti by zaiste mohla náš predpoklad dôkladnejšie ozrejmiť. Na stredoslovenský charakter tejto oblasti poukazujeme preto, že tvary *sinuov*, *stromuov* vznikli takým spôsobom, aký je známy v stredoslovenských nárečiach.

Ako sme už uviedli, tvary *sinuof*, *xlapuof* sú známe aj v niektorých stredo-oravských a hornooravských obciach v okresoch Trstená a Námestovo. Prof. V. Vážný, ktorý zatiaľ najpodrobnejšie opísal oravské nárečia, si tiež povšimol tento jav, ale bližšie ho nevysvetlil. Vážný len konštatuje, že „v stredo-oravskom

⁴ V. Vážný, *Náreči slovenská*, Čsl. vlastivěda 3, Jazyk, Praha 1934, 254—255.

⁵ O rozšírení *ľ* pozri A. Habovštiak, *O výslovnosti skupín le, li*, SR XVIII, 225—234.

nárečí tvrdošínskom a bielooravskohruštínskome a v hornooravskom nárečí trsten-skome mení sa -ou, rovnako ako -ou z -ov v gen. množ. čísla a v prídavnom mene prívlastňovacom *Slovákov* atď. v -of alebo vo väčšine tejto oblasti v -uof.⁶

Vážny teda predpokladá zmenu -ou v -of, -uof. Pretože tvary *sinuov* (-uof), *stromuov* (-uof) sú v slovenských nárečiach len v oblasti, ktorú sme uviedli v našom príspevku, predpokladáme, že na Oravu boli prinesené príchodom nového obyvateľstva koncom 16. a začiatkom 17. stor. Tieto tvary mohli priniesť obyvateľstvo niekdajšieho lietavského panstva na okolí Rajca a Žiliny.

Z histórie je známe, že koncom 16. a zač. 17. stor. nastáva na Orave silné zaľudňovanie neosídlených hornatej časti Oravy a že za čias Thurzovcov, ktorí boli pánmi Oravy v tomto období, vzniká na území Oravy celý rad novozaložených obcí. Podľa A. Kavuljaka a najmä za Juraja Thurzu v rokoch 1585—1616 sa počet oravských obcí veľmi rýchlo rozmnožoval, takže podľa súpisu z r. 1619 bolo novozaložených obcí okolo 50. V tomto období vznikli goralské osady na hornej Orave a značný počet obcí aj v strednej Orave.⁷

V strednej Orave vznikli podľa A. Kavuljaka tieto obce: Hruštín, Vaňovka, Vasil'ov, Lomná, Krušetnica, Breza, Jasenica, Ťapešovo, Vavrečka, Námestovo, Klin, Slanica, Bobrov, Ústie, Osada; v juhovýchodnej Orave obce Brezovica, Oravský Biely Potok, Podbiel, Habovka, Zuberec. Do tohto obdobia spadá aj založenie obce Zázrivá.

Ako sme uviedli, vo väčšine týchto obcí sú známe aj tvary *sinuof*, *xlapuof*.

Obyvateľstvo, ktoré prišlo do novozaložených obcí, bolo rozmanitého pôvodu. Značná časť prisťahovaného obyvateľstva pochádzala z východného Slovenska, ako sa to dozvedáme štúdiom valaskej kolonizácie. Jazykových prvkov, ktoré poukazujú na východoslovenský pôvod, je na hornej Orave viac (napr. strata kvantít, *viďim xlapox* namiesto *viďim xlapou* ap.). Iná časť obyvateľstva mohla byť premiestnená aj z niekdajšieho lietavského panstva. Boli totiž predpoklady na premiestnenie z tohto územia, najmä z týchto dôvodov:

1. Oravské a lietavské panstvo od 16. do polovice 19. stor. malo spoločných držiteľov. Tieto panstvá boli spravované podľa rovnakých hospodárskych zásad, ba od roku 1626 mali spoločný direktorát.⁸ Čiastočná fluktuácia obyvateľstva na rozkaz panstva z jednej oblasti do druhej bola nielen prirodzená, ale priamo potrebná na doplnenie pracovných síl, ktoré v jednom panstve boli predimenzované, ale v druhom sa pociťoval ich nedostatok.

2. Najlepší znalec hospodárskych dejín niekdajšieho oravského a lietavského panstva A. Kavuljak spomína, že časť obyvateľstva z okolia Lietavy sa presídlila na Oravu, a to v období po 16. stor., keď kolonizácia Rajeckej doliny, ktorá tiež patrila k lietavskému hradu, bola už v podstate dokončená. Kavuljak o tejto kolonizácii hovorí: „V 16. stor. kolonizácia lietavského kraja bola zakončená, od tých čias viac osád tu nevzniklo a prebytky obyvateľstva presídľovali sa do Oravy a do pohraničných končín Trenčianskej stolice.“⁹ Toto presídlenie obyvateľstva bolo celkom samozrejmé. Vieme, že v tomto období Thurzovci na Orave kolonizovali

⁶ V. Vážný, *Slovenské nárečia v Orave*, SMS I, 1923, 174.

⁷ Porov. A. Kavuljak, *Valasi na Slovensku*, Škultétyho sborník, Martin 1933, 367.

⁸ Porov. A. Kavuljak, *Lietava, podnik feudálneho hospodárskeho systému*, Martin 1946, 24.

⁹ C. d. 138.

neosídlenú časť strednej a hornej Oravy a že si obyvateľstvo presídlili predovšetkým zo svojho panstva. Zvyšky po tomto premiestení obyvateľstva zachovali sa aj v nárečiach.

3. Vzájomná výmena obyvateľstva z lietavského panstva do oravského a naopak bola v dejinách oboch panstiev pomerne častá a v historických listinách sa spomína viac ráz. Tak napr. oravskí pastieri veľmi často prechádzali na majetky lietavského okolia, kde v letných mesiacoch pásavali statok. Už roku 1530 sa spomína, že „orawski walachi“ dostali od lietavského úradníka 5 florenov ako mzdu. R. 1544 „Ondrej walach prigel na službu“ do Lietavy z Oravy a v tom istom roku sa vypláca „walachowi z Oravy na ostrohy 5 fl.“¹⁰

Tvary na *-uov* z opisovanej oblasti sú známe aj z historických listín. Napr. v účtoch lietavského panstva sa uvádza, že sa predalo „z strížení stada panskeho na yar i na jesen wlny centy 2 funtov 99“ a namiesto toho potom „sukna hrubeho kupil postawow No 35, ktore na zaodeni ž e b r a k u o w, czeleđi magerskej y na gine weczy sa zeszo.“¹¹

V liste z r. 1620 Alžbeta Czoborová píše „žeby totižto oni, aby sa lepej a spešnej na tej ralej zbudovati mohli, do uplnych štyr r o k u o v od všech danek, zbywek, poradek a robuot, ktoreby k temuže zamku Letava davati a zbyvati povinní byli, prazdni a svobodní zustavali...“¹² Tvary s *-uov* nachádzame aj v ďalšej časti tohto listu: „...od jinych pak davek a n a p a d k u o v i po vyplnení tech 4 let vynimame a svobodíme, pokudkolvek tu roli držeti a užívati budu, na ktorej take stavení potřebné do tych 4 r o k u o v postaviti a zbudovati slibili.“¹³

Aj v zápise Oravského urbára z r. 1677 máme doklad na tvar *-uov*: „Na prislope za chmelaruow užiwiagi Lehotyanya na platya od neg podle censu uloženeho...“¹⁴ Tvar na *-uov* je v tomto prípade v privlastňovacom prídavnom mene. Pri tomto type príd. mien sa aj v dnešných oravských nárečiach používajú tvary na *-uov*, podobne ako aj v gen. pl. mask.

Ako sme už uviedli, tvary na *-uov* sa vyskytujú ešte na Myjave, na myjavských kopaniciach, v Košariskách, Priepasnom a Brezovej. V okolitých obciach už týchto tvarov niet. V južnej časti západného Slovenska sú známe len tvary *sinóv/-f* alebo *sinú, stromú*. Tvary gen. *sinuov, stromuov* na okolí Myjavy sú izolované javy a sú obmedzené len na veľmi malú oblasť. Tieto tvary nepokladáme za javy, ktoré vznikli v spomenutých obciach spôsobom ako v hornotrenčianskej oblasti. Uvedené tvary pravdepodobne sú prinesené v období, keď sa kolonizovala oblasť Myjavy s príľahlými kopanicami.

Ako je známe z histórie, v 16. stor. po moháčskej bitke nastala v niekdajšom Uhorsku veľká fluktuácia obyvateľstva. Utekajúce obyvateľstvo z južných častí zakladalo si nové osady na miestach, ktoré boli chránené pred vojnovými pohromami. Br. Varsík spomína, že za takýchto okolností vznikla obec Myjava i príľahlé kopanice. Z toho vidieť, že Myjava a okolie sú pomerne mladé osady.¹⁵

¹⁰ C. d. 133.

¹¹ Účty lietavského panstva v Archíve Oravského zámku, zväzok 182—184.

¹² Slovenský letopis 1879, 71.

¹³ C. d. 71.

¹⁴ Urbarium G. Domini Arva 1677 cum adnexa conscriptione allody subarcensis. Odpis z urbára z r. 1677, str. 6.

¹⁵ Br. Varsík, *Husiti a jiskrovci na Slovensku*, Sb. Fil. fak. Univerzity Komenského VIII, Bratislava 1932, 340.

Že Myjava sa zaľudňovala skutočne len od konca 16. stor., a že na území jej veľkých kopaní boli len lesy, vidieť i zo sporov o hranice medzi čachtickým a strážnickým panstvom. Tieto spory sa ťiahli až do konca 17. stor. Pri týchto sporoch sa uvádza, že ešte okolo r. 1590 „všetchno huště a hory byly, na Myjave toliko asi 9 čtvrtí a 16 hoštáku...“¹⁶ Do spomenutého obdobia spadá aj založenie obcí Turá Lúka, Bukovec, Brezová pod Bradlom. Obec Brezovú začali zaľudňovať už r. 1550 ľudia „prchajúci a vyhnaní z južných strán“.

Počet obyvateľstva sa v neskorších rokoch ustavične zväčšoval, a to aj príchodom ďalších nových osadníkov. Pôvod týchto obyvateľov nie je celkom jasný a vyžaduje si podrobnejšie historické skúmanie. Július Bodnár v kapitole o dejinách Myjavy spomína, že „počas tureckých válok a náboženských preháňok vždy viac a viac Považanov, Moravcov a Čechov sa prisťahovalo, následkom čoho okolie majera (= časť Myjavy) sa úplne zľudnatelo.“¹⁷

O akých „Považanov“ by mohlo ísť, Bodnár už nevysvetľuje. Je však veľmi pravdepodobné, že mohlo ísť o „Považanov“ z hornej Trenčianskej stolice, kde koncom 16. stor. sa osídľovanie završuje. Okrem toho časť prisťahovaného obyvateľstva mohla byť aj valaského pôvodu.¹⁸ Valaské obyvateľstvo mohlo postupovať len od severu dolu Považím, a to z oblasti Trenčianskej stolice, kde osídľovanie valachov bolo častým zjavom.

Keď sa osídľovala určitá oblasť, kolonisti prichádzali z rozličných strán a niekedy aj z veľmi vzdialených oblastí. Stopy po rozmanitom obyvateľstve sa zachovali aj v nárečiach, hoci stykom s príslušníkmi iného nárečia nastávalo miešanie nárečí. Tým sa vytváral nový nárečový typ. Tento postup pozorujeme aj v myjavskom nárečí.

Záverom ešte opakujeme zistený stav, podľa ktorého predpokladáme, že tvary *sinyov*, *stromyov* vznikli v oblasti hornej Trenčianskej stolice diftongizáciou z dlhého *ó* (*sinóv* > *sinyov*). Oravské tvary na *-yof* v obciach Trstenského a Námestovského okresu boli prinesené z oblasti niekdajšieho lietavského panstva koncom 16. a zač. 17. stor., keď vzniká na Orave značný počet nových osád. V tomto období mohli byť uvedené tvary prinesené z oblasti niekdajšej Trenčianskej stolice aj na Myjavu a do jej okolia.

¹⁶ Br. Varsík, c. d. 341.

¹⁷ J. Bodnár, *Myjava*. Nákladom a tlačou kníhtlačiarne Daniela Pažického na Myjave 1911, 35.

¹⁸ Mienku o príchode valaského obyvateľstva na okolie Myjavy prijíma aj Br. Varsík, hoci zatiaľ tento predpoklad ešte v svojich prácach presnejšie neformuloval.

DISKUSIE

MATILDA HAYEKOVÁ

POZNÁMKY K PREKLADU UČŇOVSKÉ ROKY WILHELMA MEISTERA

Vydávanie diel svetových klasikov v slovenčine je významnou skutočnosťou nielen pre literárnu vedu, ale aj pre jazykovedu. Umelecké stvárnenie idey i sujetu je v klasickom literárnom diele nerozlučne späté s vybrúseným majstrovským štýlom a s dokonalou rečou. Jazyková stránka literárneho diela je jednou z jeho základných stavebných zložiek. Preto je dôležité, aby sa ňou aj prekladateľ veľa a dôkladne zaoberal, aby sa do nej vhlbil. Musí poznať aj autorove myšlienky a autorovu ideológiu, ale aj jeho stylistické a jazykové osobitosti, a má sa usilovať verne pretlmočiť i jazykové finesy originálu, ak chce čitateľov prekladu oboznámiť nielen s myšlienkami, ale s celou umeleckou náplňou diela niektorého spisovateľa. Lebo literárne dielo je pre čitateľa jednak prostriedkom na rozšírenie obzoru jeho literárnych a všeobecných vedomostí, ale je súčasne i dôležitým činiteľom pri zveľaďovaní jeho jazykovej kultúry.

Koncom roku 1954 objavilo sa na knižnom trhu v preklade Viktórie Hornákové j Goetheho slávne prozaické dielo *Učňovské roky Wilhelma Meistera* (vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry). Keď knihu čítame bez porovnania s originálom, musíme s uznaním hodnotiť prekladateľkinu jazykovú kultúru. Z hľadiska takéhoto posudzovania by sme mohli poukázať len na niekoľko maličkostí. Rušivo pôsobí na čitateľa stereotypné opakovanie niektorých slov ako *náramne, naskrze, no, pozdávať sa, rectovať, znamenitý, zvyčajne*; umeleckým kazom je aj nedôsledné skloňovanie ženských krstných mien *Marianne, Philine, Aurelie, Natalie, Therese*. Oveľa lepšie by zapadli do kontextu so slovenskými pádovými koncovkami alebo celkom poslovenčené. Umeleckosť prekladu narúšajú aj nevhodné termíny „*dvoranín*“ = *dvoran*, „*koniarchík*“ = *správca stajní* (der Stallmeister — magister agazorum — je 1. v pôvodnom význame kráľovský podnik; 2. neskôr to bol správca stajní na kniežacom alebo grófskom dvore; a o tento význam práve ide v spomínanom kontexte). Namiesto „*najímač*“ (446) by malo byť *verbovač*, ktoré slovo lepšie vystihuje nemecké *der Werber*. Na prvý pohľad nás zarazí aj kostrbatosť niekoľkých viet. Jej pôvod spočíva alebo v otročkom prekladaní, alebo v nedôslednom, nesprávnom preložení niektorého výrazu. Tak napr. veta *Všetko toto, čo je moje, chcem dať tomu, kto ma ľúbi a koho ja ľúbim* (8) by bola oveľa hladšia vo voľnom preklade *Celá sa chcem oddať tomu...* Podobne veta *A čo by mi zajtrajšie(!) slnko ulúpilo môjho priateľa, utajím to pred sebou* (9) by bola slovenskému čitateľovi bližšia v tomto znení: *A čo by mi ranné slnko malo ulúpiť môjho priateľa, nechcem na to myslieť*. Alebo prečo by sa museli priatelia „*prekrásne baviť*“ (13), keď sa možno *veľmi dobre zabávať*? Na 16. str. čítame: *Ako sa to robí, žiadalo sa mi teraz vedieť*, hoci by sa táto myšlienka prirodzenejšie dala vyjadriť takto: *Teraz by som bol rád vedieť, ako sa to robí*, alebo: *Rád by som bol vedieť, ako sa to robí*. Z hľadiska frazeológie nie je správne spojenie *srdce sa mi chcelo priam vyboriť z prs* (24), lebo srdce sa neborí, ale poskočí, ide vyskočiť od radosti. (V tejto vete však ide o nesprávny preklad, na ktorý poukážeme neskôr). Tak isto sa v slovenskej frazeológii srdce neobracia, ale *kloní, prikláňa* na niektorú stranu. Podľa toho by sa mala prešty-

lizovať aj veta *A na ktorú stranu sa moje srdce obrátilo, to si ľahko domyslíš* (28), takto: *A na ktorú stranu sa moje srdce klonilo, to si ľahko domyslíš*. Nehovorí sa „dať do obchodu“, ale *vložiť do obchodu*, a veta *Značnú časť dal do obchodu starému Wernerovi* (36) by oveľa lepšie znela *Značnú časť vložil do obchodu starého Wernera*. Nie je bežné ani spojenie „predstavovať si v mysli“ (18), ale *v duchu si predstavovať*. Priveľmi sa prekladateľka pridrža slovosledu originálu vo vete: ... *hneď, ako to bolo možné, ponáhlal sa od ľudí, ktorí ani o tom nevediac, ho svojím rozprávaním a výrokmi veľmi citeľne potrápili* (42); bolo by ho treba takto pozmeniť: ... *ponáhlal sa od ľudí, ktorí ani nevediac o tom, veľmi citeľne ho potrápili svojím rozprávaním a výrokmi*. Žiada sa preštylizovať aj vetu (na str. 45): *Ak sme si zaslúžili trest, tak nie takto. (Ak sme si zaslúžili trest, dobre, ale nie takýto*. Podobne veta: ... *lica chutnej zločinky sa tiež oživilo pôvabnou farbou hanblivosti* (45) by tiež lepšie znela takto: ... *lica chutnej zločinky tiež ožili pôvabnou farbou hanblivosti*. Spojenie *poznali iba otázku* (53) by bolo oveľa výraznejšie v takomto znení: *krútili sa iba okolo otázky*. Trocha neprirodzená je veta: ... *veď si ma pochopil každým bozkom, tuľkavou pokojnosťou tých šťastných večerov* (57). Prijateľnejšia by bola v takejto forme: ... *veď si ma pochopil každým bozkom v prítulnej pokojnosti oných šťastných večerov*. Mala by sa upraviť aj veta *A keď si spomeniem na chvíle ... , pre ktoré by sa bohovia asi opovážili opustiť bezbolestný stav čirej blaženosti!* takto: *A keď si spomeniem na chvíle ... , pre ktoré by sa hádam aj bohovia opovážili opustiť bezbolestný stav čirej blaženosti!* — Žiada sa preštylizovať aj vetu na str. 490: *Milé to stvorenie nemohli už priviesť k životu* takto: *Milé stvorenie už nebolo možné priviesť k životu*.

Týchto nedôsledností nie je veľa a menej ich je na konci knihy ako na začiatku. Hádam to súvisí aj s Goetheho štýlom. Oveľa ťažšie sa prekladá citom prekypujúci text z obdobia Sturm und Drang ako vycibrený, pokojný sloh Goetheho dvorana z neskorších rokov.

Keď však porovnáme nemecký originál s prekladom, plasticke vystúpi viac nedopatrení a nedôsledností. Ale ani tieto priveľmi nezatienia pohotovosť a ľahkosť, s akou prekladateľka sprístupňuje zložitú nemeckú vetu, a najmä komplikovanú vetu Goetheho bez toho, aby z nej zotrela autorovu špecifickú patinu. Porovnali sme prvú knihu, str. 7—46 a posledné dve kapitoly 9.—10. z ôsmej knihy, str. 520—548. Pritom sme zistili, že: 1. Hornáková miestami nezhľadela dosť opatrne jemné významové odtienky niektorých slov alebo slovenské synonymá pre nemecký výraz a tak slovo preložila nesprávne. Alebo zas v snahe o írečitý slovenský preklad originálu prekladala príliš voľne a zotrela tak niektorý jemný štylistický odtienok originálu; 2. zbytočne a nesprávne použila na niektorých miestach expresívne výrazy namiesto neutrálnych a tým skreslila Goetheho jemný štýl; 3. na niekoľkých miestach alebo prekladateľka sama vynechala, alebo pri práci v tlačiarňi vypadli niektoré slová aj vety.

O jednom z nesprávne preložených slov *vorkommen* — *pozdávať sa* sme sa už zmienili v SR XX, 1955, 125 n, hoci nie všade ho Hornáková používa nesprávne. Napr. dobre je preložené na str. 61 vo vete: *Viem ešte, aké prázdne sa nám zdali izby ...* a veľmi pekne vystihla rozdiel medzi *gefallen* a *scheinen* v tejto vete: *Kráľ Saul v čiernom zamatovom kabáte so zlatou korunou sa Marianne nijako nepozdával, videl sa jej, ako povedala, príliš nehybným a pedantským* — nie „pedantným“ (13).

Aj vyššie spomenuté stereotypne opakované slová sú vlastne výsledkom ne-

správne voleného synonyma alebo významového odtienku. Napr. *höchstens*, *höchst* netreba vždy prekladať ako *nanaľvýš* (10, 36) alebo *sehr* a *viel* expresívnym *náramne* (11, 25, 222). Ich význam celkom dobre vystihuje nociónálne *veľmi* (188), *mimoriadne* (119) a striedaním i vhodným využitím všetkých výrazov sa zvýši umelecká hodnota prekladu. Zriedkavé je v bežnej reči aj slovo *naskrze* a opakované v kontexte pôsobí neprirodzene a papierovo (138, 536 a i.). Za nemeckú príslovkou *ganz* je vhodný ekvivalent *vôbec* (138) alebo *celkom* (536); lebo *naskrze* znamená preniknúť niečo skrz naskrz, presiaknuť. Príslovkou *gewöhnlich* prekladáme okrem slova *zvyčajne* aj slovami *obyčajne*, *bežne*. Tak isto *glänzend* nie je vždy *znamenitý* (24), ale i *skvelý*, *vznešený*. Znamenité býva jedlo alebo vo výnimočných prípadoch zdôraznenia pamäť (539). *A die Vortrefflichkeit* nie je „znamenitosť“ (27), ale *vznešenosť*. *Deklamieren* je *recitovať*, a nie „rectovať“ (18, 29, 233). Odporovacie spojky *aber*, *allein* sa prekladajú ako *ale*, *lenže* i *no*, hoci Hornáková zásadne používa skoro všade len *no* (16, 20, 26, 36 a i.).

V ďalších príkladoch poukážeme na nesprávne preložené slová a z toho vyplývajúce nejasnosti alebo skreslenie významu celých viet. Nesprávne je preložené slovo *der Junker* (8). Podľa kontextu nie je to „mladý páno“, ale iba *vojak/vojáčisko*. Na tej istej strane zvolanie *Nur keine Gesichter!* neznamená „Nijaké zazerania!“ ale *Len žiadne utrápené tváre!* *A die Morgensonne* nie je „zajtrajšie slnko“ (9), ale *ranné slnko*. *Sich erheben* nie je „vzniknúť“, ale *zdvihnúť sa*, *vzniesť sa* a takto sa malo preložiť aj v prvej vete druhého odseku na str. 12. *Überraschen* nemožno prekladať ako „prikvačiť“ (17), a najmä nie v Goetheho diele, ale ako *prekvapiť*. Zvláštne je aj slovo „nášľapník“ (18), lebo nemecké *der Trabant* možno preložiť ako *sprievodca*, *sluha*. *Etwas verschlafen* (19) nie je „zabudnúť na niečo“, ale *vyspať sa z niečoho*. *Das Herz geht mir über* neznamená, že „mi ide srdce vyskočiť“ (24), ale že sa mi *rozplýva*, že mi *prekypuje citom*. Na 25. strane čítame vetu, v ktorej nás na prvý pohľad zarazí len slovo *náramne*, hoci porovnanie s originálom odhalí väčšiu nedôslednosť: ... *ein Unfall, der mich tief in der Seele kränkte* je preložené ako: ... *bola to nehoda, ktorá ma náramne trápila*, hoci správny preklad originálu by znel: ... *bola to nehoda, ktorá ma v hĺbke duše trápila*. *Der Wettstreit* nie je „zápas“ (29), ale *spor*. Ani *zubringen* nie je „miňať sa“ (29), ale *tráviť (noci)*. *Sich aus dem stockenden, schleppenden bürgerlichen Leben herausreißen* nie je presne preložené slovami *vytrhnúť sa zo zatuchnutého, pomaly napredujúceho meštiackeho života* (31). Originálu by lepšie zodpovedalo *vytrhnúť sa z viaznuceho, pomaly sa vlečúceho meštiackeho života*. Na tej istej strane je *genützt hatte* preložené ako „študoval“, hoci presnejšie by bolo *používal*. *Wechselsweise* nie je „obapolne“ (34), ale *striedavo*. Na 31. strane nájdeme aj vetu: *Zdalo sa, že Wilhelm proti tomu prejavil odpor a Werner pokračoval...*, hoci originál znie: *Wilhelm schien nicht abgeneigt und Werner fuhr fort*; teda: *Zdalo sa, že Wilhelm neprejavil odpor, nuž Werner pokračoval*. Slovo „chybeli“ (36, 133) by sme zamenili bežnejším *chýbali*, ktoré lepšie vystihuje impf. *fehlten*. Na tej istej strane je slovo *die Stühle* preložené ako „stolice“, hoci slovo *stolica* sa skôr kryje s významom kreslo, ozdobné, čestné sedadlo a bežnejšie pomenovanie je *stoličky*. *Uralt* nemusí byť vždy *prastarý*, znamená to aj *veľmi starý*, čo by sa do tohto kontextu v súvislosti so stoličkami lepšie hodilo. Veta: ... *und man frage, ob er sich glücklich, ob er sich selig fühlte* je takto preložená: *a je tu otázka, či bol šťastný, či bol blažený* (38). Správne a presnejšie by bolo ... *a nech sa niekto opýta, či bol šťastný...* Slovo

die *Brust* na tej istej strane a aj na ostatných miestach, kde sa v texte vyskytuje, by sa malo v rámci románu prekladať ako *hrud'*, nie „prsia“. *Einreden* nie je „dohovárať“ (39), ale *prehovárať, nahovárať niekomu niečo*. Iste nedopatrením sa dostalo do textu zvolanie: *Sme veľmi šťastní!* (43) namiesto záporu zodpovedajúceho originálu: *Wir sind sehr unglücklich!* Na str. 43 sa prvý raz vyskytuje a potom sa častejšie opakuje slovo „úradovňa“ ako slovenský ekvivalent za nemecké *das Amtshaus*, hoci *úradovňa* znamená len úradnú miestnosť, a nie budovu, v ktorej sa úraduje. Z kontextu vyplýva, že by sa malo použiť zastarané združené pomenovanie *mestský dom*. Pre *standhaft* by bol príliehavejší ekvivalent *zanovito (sa odvolávala)* ako „húževnato“ (45). *Die freche Dirne* nemusí byť „nestydatá nemravnica“ (45). Aj *bezočivé*, a keď by sme už chceli, *nestydaté dievčisko* vystihuje pôvodný význam. Nepresne je preložená aj posledná veta: *Vyžiadal si od úradského dovolenie, či sa môže s Melinom porozprávať osamote, čo mu aj bez prietahov dovolili* (46). Originál je takýto: *Er erbat sich von dem Amtmanne die Erlaubnis mit Melina allein zu reden, welche ihm denn auch ohne Schwierigkeit verstattet wurde*. Presný preklad by znel takto: *Vyžiadal si od úradského povolenie, aby sa mohol s Melinom osamote porozprávať, a to mu bez ťažkostí aj povolili. Daran tun Sie sehr übel...* je preložené oslabene *To nerobíte dobre* (47), hoci tu ide o silnejší stupeň protirečenia: *To veľmi zle robíte*. Nesprávny je aj preklad výrazu *zwischen Schlimmen und dem Schlimmeren* „medzi zlom a horším zlom“ (47, 48); správne by bolo: *medzi menším a väčším zlom*. *Angehen* znamená 1. *zájsť (niekam)*, 2. *týkať sa*; podľa toho by sa mala preštylizovať veta... *rozlúčil sa Wilhelm sľúbiac, že sa zajtra skoro ráno obráti na jej rodičov a skúsi (sehen!), čo bude môcť urobiť* (48) takto: ...*Wilhelm sľúbiac, že zajtra skoro ráno zájde k jej rodičom a uvidí, čo bude môcť urobiť...* Prídavné meno *unwürdig* nie je „málo cenný (človek)“ (49), ale *nehodný*. *Fand* je preložené ako „videl“, hoci objavil, *nachádzal* by bol najprímernejší výraz vo vete: ... *objavil napokon v tejto zmätenej domácnosti pôvab, ktorý nikdy nepocítil v svojom poriadku* (52). *Vermutlich* je *nádejný, domnelý* a len v prenesenom význame je to *budúci* (54). *Innig berührt* je *hlboko dojatý*, a nie „vrúčne dojatý“ (55). *Die Liebenden* malo byť preložené na str. 55 nie ako „milujúci“, ale slovom *milenci*; *der Vorzug* nie je „zásluha“ (55), ale *prednosť*. Ani *überflüssig* nie je „zbytočný“ (57), ale *prekypujúci (o roztomilosti)*; *die Bestimmung* je *súhlas*, nie „rozhodnutie“ (57). *Nach diesen Zeichen erkennen* je *spoznať podľa týchto príznakov*, a nie „spoznať v týchto prejavoch“ (57). Na 60. str. čítame: *Cudzinec pozval svojho sprievodcu, aby s ním vstúpil...*, hoci nemecké *nötigte* znamená *prinútil*, nie pozval, preto by malo byť: *Cudzinec prinútil/donútil svojho sprievodcu...* *Gewöhnen* je *zvyknúť si*, nie „chcieť“ a podľa toho by bolo potrebné preštylizovať vetu na str. 63 *Beda tomu, kto by náhode chcel pripisovať akýsi um...* takto: *Beda tomu, kto si od mladosti navykne hľadať v nevyhnutnosti niečo zámerné*. Takýto preklad lepšie vystihuje originál: ...*der sich von Jugend auf gewöhnt in dem Notwendigen etwas Willkürliches finden zu wollen. Der Sänger* je *spevák*, a nie „hudobník“, ako je to preložené na str. 64; *die Türe* sú *dvere*, nie „brána“ (65). Po slovensky sa povie *priviesť do siedmeho neba*, nie do „tretieho neba“, ako to nájdeme na str. 522, kde prekladateľka doslovne preložila originál bez ohľadu na slovenskú frazeológiu. *Der Genuss* je preložené ako „potecha“ (525), hoci je to *pôžitok*. Na tej istej strane nie je presne preložená ani veta: ... *a potom sa odvážte znepokojovať nás svojím pochmúrnym, nepravdivým, ľudmi vymysleným klamstvom*. V origináli je takto:

... und dann wagt es, uns mit euren trüben, grauen, von Menschen gesponnenen Netzen zu ängstigen! Verný preklad by znel: ... a potom sa opovážte znepokojovať nás svojimi smutnými, pochmúrnymi, len ľudmi osnovanými osídľami! V korektúrach sa prehliadli tieto chyby:: V operách som mal viac príležitosti uplatniť môjho (svojho!) Dávida ... (20). Nakoniec sa predsa len naša nádej sklamala a doplatili sme na našu (svoju!) zhovievavosť (528). Na str. 530 je nach und nach preložené ako „znenáhla“, hoci postupne by lepšie vystihovalo originál. A na nasledujúcej strane nebolo treba otrocky preložiť nemecké gewinnen ako „získať“. Veta ... ale dúfali sme tým dosiahnuť aspoň to ... Lebendig nie je „zdravý“ (531), ale živý. Ich überlasse mich ganz meinen Freunden, znamená: Celkom sa spoľeham na svojich priateľov, a nie „Celkom sa podrobujem svojim priateľom“, ako čítame na str. 534. Sie wissen je viete, a nie „pamätáte sa“ (536). Slovom „navštívit“ (538) je zas preložené nemecké aufwarten, hoci to znamená čakať. Nepresne je preložená aj táto veta: ... zazrel na stole známu fľaštičku, v ktorej mal Augustín tekuté morfium(!), prázdnu (540). Presný preklad originálu by znel: ... zazrel na stole známu fľaštičku, v ktorej bolo tekuté ópium, prázdnu. Preklad spojenia der diesen Schatz gehoben hat na str. 546 je prívonný až nepresný ... ktorý ti dopomohol k tomuto pokladu; správne by bolo: ktorý ti našiel tento poklad. Podobný prípad je aj na strane 547, kde sa zvolanie Wie ungezogen! prekladá ako „To je nezbedník!“, hoci presnejšie by bolo: Aký je len nevychovaný!

Prekladateľka, ako sme už na začiatku spomenuli, používa na niektorých miestach za neutrálne slovo expresívne a tým mení, narúša Goetheho jemný, vycibrený štýl. Napr. warf je preložené ako „šmaril“ (7), hoci toto slovo nijako nezapadá do Goetheho diela a hodil by ho celkom dobre nahradilo. Aj war verschwunden znamená (lešenie) zmizlo, a nie „bolo odpratané“ (14), ktoré slovo sa nijako nehodí do susedstva s „mystickým závojom“. Pri upratovaní je buchot, ale o „lo-moze“ (16) nemožno hovoriť a takto by sa malo prekladať aj slovo das Klappern. Vo vete: V akejsi predtuche hodil som sa na to ... (17) by sloveso „hodil“ príliehavejšie nahradilo vrhol. Výraz „ofrflaná“ (28) nie je najkrajší a ušomraná by ho celkom dobre nahradil. Na str. 34 by expresívne zhrabnúť (hoci nie je použité nesprávne) dobre zastúpil výraz ukoristiť. Prečo sú výpary bridivé (51), keď by ich nepríjemné pôsobenie celkom dobre vyjadrilo aj slovo odporné? Nevhodne je použité aj pejoratívne slovo „kancel“ (59) namiesto kazateľnica, veď Goethe v celom odseku, kde v duchu svojich čias načrtáva poslanie divadla a kostola, nič neironizuje. Na str. 65 čítame: „chmatol po šále“, hoci oveľa príliehavejšie by bolo: siahol za šálom. Veľmi expresívna, až nevkusná je veta: ... zreval ako besný“ (90). Obraz, ktorý chce v čitateľovi vyvolať, by celkom dobre vystihla aj v takomto znení: ... skríkol ako šialený / zmyslov zbavený. Veď ide o autorskú reč, ktorá nikoho necharakterizuje a ktorá nemôže byť hrubá. Slovo „zamachúlené“ (dekorácie) je priexpressívne a za gekleckte (Dekorationen) by bol vhodný výraz: zafúľané alebo poľakované (95). Je podstatný rozdiel medzi slovom pomer a známosť a v „Spovedi krásnej duše“ sa malo použiť slovo známosť, nie pomer (351), ktoré do kontextu nijako nezapadá. Preklad „oči mal vypleštené“ (359) nevystihuje dostatočne originál: sein Auge war wild. Presnejšie aj štylisticky príliehavejšie by bolo: jeho oči mali divý výraz.

Na str. 20 vypadla prekladateľke veta alebo ju vynechali pri lámaní sadzby (... farbou a papierom) veľmi dobre som vedel urobiť noc, na blesk bolo strach pozrieť, (iba hrom sa mi vždy nepodaril). Slovo šatstvom vypadlo z vety: Súbor

a bol teraz naozaj zaopatrený šatstvom... (21) Na str. 24 malo byť ozdobovať vážneho Tankreda. Vo vete, ktorá v origináli znie *Und wenn sie nun gar wieder allein war* chýba slovo *zase*, a jej správny preklad by bol: *A keď zase osamela* (30) Chýba aj slovo *býval* vo vete: ...*bol by býval zúfalý*... (54) Pri tejto príležitosti pripomíname aj dve tlačové chyby: *bez hľadu (ohľadu!) na dôležitosť* (488) a „vprávať“ (521) namiesto *vpraviť*. Vynechané je i slovo *hneď*, ktoré má veľký význam pre prifarbenie vety: ...*ale ak museli byť všetci popolu, hneď sa utiekali k hudbe*. (537) Je istý jemný rozdiel aj medzi vetami *Dieťa nepustilo Natáliu od seba* (541) a *Dieťa nechcelo Natáliu od seba pustiť*, ako je to v origináli.

Tieto pripomienky nijako nechcú znížiť hodnotu a záslušnosť práce Hornákovovej, sú myslené ozať iba ako pripomienky pre ďalšiu prácu, prípadne ich prekladateľka môže použiť pri druhom vydaní knihy, aby bol preklad ešte dokonalejší. A hádam by sa malo rozmyšľať o spresnení nadpisu románu na *Roky učenia Wilhelma Meistera*.

Čo sa týka Turčányho prekladov básní, tie sú ^{po} jazykovej aj umeleckej stránke dokonalé, ba napr. v básni *Der Sänger* podarilo sa mu pretlmočiť aj osobitné finesy Goetheho umenia. Rytmicky verne sú napr. vystihnuté verše vyvolávajúce dojem rýchleho vykonávania povinností na kráľov rozkaz:

*Der König sprach's, der Page lief;
Der Knabe kam, der König rief
Siel panoš hneď, jak riekol kráľ;
vrátil sa späť, kráľ zavolať:*

Sme presvedčení, že prekladateľka svoje skúsenosti využije aj v preklade *Rokov vandrovania Wilhelma Meistera*, ktoré čitateľská verejnosť iste prijme s takou radosťou, s akou privítala *Učňovské roky Wilhelma Meistera*. Veď z Goetheho diel máme v slovenčine preložených veľmi málo. A Viliam Turčány, ktorý preukázal toľkú schopnosť v tlmočení Goetheho lyriky, tiež by z nej mal slovenskej verejnosti viac sprístupniť a nebolo by od veci, keby uvažoval aj o niektorom veľkom, svetoznámom básnickom diele J. W. Goetheho.

JÁN MIHÁL

O SLOVENSKÝCH PREKLADOCH

Viem, že prekladať literárne diela z iného jazyka do vlastného spisovného jazyka nie je ľahká vec. Každý, kto prekladá, tu a tam sa v niečom pomýli. Platí to najmä o nás slovenských prekladateľoch, lebo nemáme naporúdzi nevyhnutné dobré frazeologické slovníky a iné pomôcky, ako to majú prekladatelia iných šťastlivejších národov, ktoré už od stáročí pestujú svoju kultúru a svoj jazyk nehatene.

Môžbyť niet prekladu, čo by sa vo všetkom vyrovnal pôvodine, z ktorej bol preložený. V každom preklade sa nájdú väčšie-menšie chyby. Pravda, prekladateľ sa má usilovať, aby tých nedostatkov bolo čo najmenej, aby preklad budil v čitateľovi tie isté dojmy, vyvolával tie isté predstavy a poskytoval taký istý duševný pôžitok ako jeho pôvodina. Kto vážne chápe svoju prekladateľskú prácu, bude sa usilovať, aby jeho preklad bol hodnotný. Prekladateľ musí preto čo najdo-

konalejšie ovládať nielen svoj spisovný jazyk, ale i jazyk, z ktorého prekladá. Každý prekladateľ a každý redaktor by mal byť školeným lingvistom, mal by dobre poznať jazyk najlepších spisovateľov svojho národa a neskazený jazyk svojho ľudu.

Všetci prekladáme tak, ako vieme, všetci používame toľko slov, koľko ich máme vo svojom vedomí.

O prekladaní sa nateoretizovalo dosť a dosť. V češtine vydal Čsl.-sov. inštitút osobitnú *Knihu o překládání*, kde sa uvádza i stručná bibliografia o prekladateľských problémoch. U nás sa písali v posledných časoch o jednotlivých prekladoch deštruktívne kritiky s nemiestnymi maskovanými i nemaskovanými nadávkami v SP, KŽ, SR atď.

Jazyk každého prekladu si treba všímať, podrobiť ho dôkladnému rozboru a tak napísať potom konštruktívnu, poučnú kritiku bez nadávok. Pokúsim sa o to.

Všimol som si tieto preklady: V. Szatmáryová-Vlčková: Dickens — *Príbehy dvoch miest*, vyd. SPKK 1952; Ján Belnay: Turgeniev — *Otcovia a deti*, vyd. Mazáčovo naklad. 1934; Ján Ferenčík: Turgeniev — *Otcovia a deti*, vyd. Pravdy 1949; F. Jesenský: Gogoľ — *Mŕtve duše*, vyd. 1923, Zora Jesenská: Gogoľ — *Mŕtve duše*, vyd. 1942; Z. Jesenská: Gogoľ — *Večery na laze neďaleko Dikanky*; Dr. Mária Klimová: Katajev — *Čas je tu, napred*, vyd. 1949; J. Ferenčík: Katajev — *S časom opreteký*, vyd. 1950; Marta Ličková: Saltykov-Ščedrin — *Pompaduri a pompadurky*, vyd. SVKL 1954. V ďalšom texte budem uvádzať prekladateľov začiatočným písmenom ich priezviska v zátvorke, teda takto: (B), (F), (Já), (Jý), (K), (L); pre úsporu miesta po prekladoch z angličtiny nebudem uvádzať značku prekladateľa, lebo preklad z angličtiny je len od V. Szatmáryovej-Vlčkovej. Formálne budem postupovať takto: uvediem vetu alebo syntagmu pôvodiny, za ňou pomlčku, po nej patričný preklad a napokon za ďalšou pomlčkou svoj návrh kurzívou.

A začneme idiómami: Was in constant requisition — bol v neprestajnej práci — *neprestajne bol po ňom dopyt*; rounds of shot — sekané olovo — *broky*; trod with stir enough — kráčali dosť chvastavo — *žili na veľkej nohe* (alebo: *narobili veľa kriku vo svete*); my learned friend — môjho učeného priateľa — *môjho cteného priateľa*; a rare point — zriedkavý ťah — *znamenitá myšlienka*; to boil down — kefovať — *spracovať, vyexcerpovať*; in due time — v určenom čase — *vo vhodnej chvíli*; ťanul ľamku — vojenčil (B), drel (F) — *hrdlačil, drhol*; peremeleťsia — muka budet — no veď už len nejak bude (B), zomelie sa, bude múka (F) — *nič to zato, príde leto, vyschne blato*; na svojom moloke obžogsia, na čužuju vodu dujot — vlastnou kašou sa popálil a na cudziu vodu dúcha (B) — svojou kašou sa popálil a na cudziu dúcha (F) — *kto sa raz popáli, druhý raz sa chráni*; u tvojego otca, vidno, guba ne dura — vidno, tvoj otec nemá zlé oko (B), vidno, že tvoj otec vie, čo je dobré (F) — *ako vidieť, tvoj otec vie, od čoho muchy dochnú*; russkij mužik boga slopajet — ruský mužik boha zožerie (B), ruský mužik aj boha zožerie (F) — *ruský mužik aj boha prekabáti*; očeň nužno taščitsia za päťdesiat vierst kiseľ chlebať — treba sa mi, hľadže, kriatať päťdesiat vierst kvôli kyseľu (B), strašne mi treba trepať sa päťdesiat vierst, aby som jedol kysel (F) — *veľmi potrebujem terigať sa päťdesiat vierst podaromnici*; spal na vsiu nasosnuju naviortku — spal na celú pumpu (Jý), spal ani čoby drevo píliť (Já) — *spal ani v oleji*; ščo to vže, jak u kogo čort na klepki v golovi — zapapral, zagiglal, a tu máš Jano osuch (Já)

— *veď je to už, ako keď nemá všetkých doma*; veselenkij anekdotec na konopľanom masle — veselú anekdotu plynne rozpovie (L) — *veselučkú, klzkú anekdotu*; — urá — hurá (L, a to vždy, hoci je to podľa okolností aj naše sláva!); sit venia verbo — nech mi je dovolené povedať (L) — *prepáňte za výraz*; kuda Makar tel'at negoňal — ta, kde loj kopú (L) — *kadeľahšie, do paroma*; zvanyj obed — akýsi obed (L) — *slávnostný obed*; rezať kosy dievkam — zapárať do dievok (L) — *prekárať dievky*; šary v ruky a delo s koncom — vec bude v poriadku, prosím (L) — *rozum do hrsti a basta*; prijelis' — zunovali sa (L) — *prijedli sa*; ne lykom šit — vrecom udretý (L) — *je kto je*; a nu kde naše ne propalo — prišli sme na svoje (L) — *nože kde nám žiri*; rylo to močiť — máčať si papuľu (L) — *pchať si papuľu*; atď.

Ozvláštnenie v pôvodine má sa podľa možnosti prekladať ozvláštnením, napr. čo vy tut gorlo deriote — čo tu robíte vresk (L) — *čo tu deriete hrtany*; kakuju nebuď biriulku da vytaščiš — voľačo už len vyloviš (L) — *nejaký papečok* (triesočku) *už len vytiahneš*.

Expresívny výraz originálu treba pretlmočiť expresívnym výrazom, eufemizmus eufemizmom, dysfemizmus dysfemizmom, napr.: to toss one's hat — dať si klobúk na hlavu — *zacapiť si klobúk*; to swallow — vypiť — *vylogať, vyglgať*; headlong — prenáhlený — *strmhľavý*; ničeho ne byvalo — horká tvoja bryndza (Já) — *horkýže*; upletať — hľtať (Já) — *chvátat*; sunuť na glaza — prísť na oči (L) — *vytrčať sa na oči*; mužičio — chrapúni (L) — *sedľač*; po među sebia sčitaťsia — hrýžť sa medzi sebou (L) — *vybavovať si účty*; kľača — kobyľa (L) — *škapa*; kutnúť — vyhodit' si z kopýtka (L) — *zalumpovať si*; smiakla žizň — život sa zbahnil (L) — *život zml'andavel, scivel*; nebyvaľščina — lož (L) — *neslýchané veci, veci od výmyslu sveta*; žitnica — hambár (L) — *sýpka, sypáreň*; proďornuť kogo — rozvadiť niekoho (L) — *zrezať niekoho* (v novinách), *skritizovať*; ty čo gorlo to raspustil — čo sa nadrapuješ (L) — *čo vyblakuješ* (nadrapovať sa nie je jednoznačný výraz!).

Slovesný vid treba zachovávať, napr.: some of us are getting old — niektorí z nás sú už starí — *niektorí z nás už starnú*; besprestanno vertelos u nego v golove — neprestajne sa mu vrtelo v hlave (F) — *jednostaj mu vrtalo v hlave*; blednejet — zbledol (L) — *bledne*; obraščajas' — obrátiac sa (L) — *obracajúc sa*; sidiat — posedávajú (L) — *sedia*.

Z homoným a zo synonym pôvodiny musíme vhodne voliť, napr.: christian pastors — kresťanskí pastieri — *kresťanskí pastori*; mail — kariol — *pošta, poštový voz* (kariol je predsa dvojkoľesá kára, taliga); gallantly shot him drough the head — udatne mu prestrelil hlavu — *rytiersky mu prestrelil...*; with drooping heads — so zvesenými hlavami — *s ovisnutými hlavami*; ponevole — nevdojak (B), mimovoľne (F) — *voľky-nevoľky, chcel-nechcel*.

Termíny, jednoznačné pomenovania, treba prekladať termínmi, jednoznačnými pomenovaniami, napr.: razjezd — stanica (F), výhybka (K) — *výhybňa*; strečnyje pojezda — proti idúce vlaky (F), vlaky, s ktorými sa stretával (K) — *protivlaky*; poputnyje pojezda — vlaky, čo šli tým istým smerom (F), tým istým smerom idúce vlaky (K) — *súbežné vlaky*; grabar — nádenník (F), kopáč (K) — *kubikár*; obgoňat' — prebiehať (F), *predbehúvať* (K, správne); arteľnaja rabota — spoločná práca (F), skupinová práca (K) — *partárska práca, práca party*; flažok — zástava (F) — *zástavka* (K, správne); na puťach — na koľajniciach (F, K) — *na trati*; stupeňki — schody (F), schodíky (K) — *stupky*; scepčik — výhybkár (F), železničiar (K) — *posunovač*; jagody možževelnika —

bobule jalovca (F), borievkové bobule (K) — *borievky*; parusinovoje — plachtové (F), *plátenné* (K, správne, inak pre ruské parus máme vetrilo); karkasnyje domy — rebrovité domy (F), brestové domy (K) — *domy so železnou kostrou*; beremennaja — tehotná (F), ťažká (K) — *samodružá, ťarchavá, gravidná*; dvojurodnj d'a'd'a — ujec (B, správne), ujec z druhého kolena (F) — *ujec, strýc*; kedrovýj orech — lieskový orech (L) — *limbový oriešok, cedrový oriešok*; vykormok — chránenec (L) — *chovanec*; zemskij ispravnik — zemský hajtman (L) — *slúžnodvorský, slúžny* (u nás, v našej administratíve je „zemský hajtman“ taký pojem ako „zemskij ispravnik“, t. j. neznámy, u nás boli v tých časoch *slúžnodvorskoci, slúžnovci*); soliter — tasomnica (L) — *pásomnica*; pol — podlaha (L) — *dlážka*; zob — hrvol (L) — *hrtan, hrdlo* (ten policajný riaditeľ istotne nemal hrvol (strumu!); polimeister — policajný náčelník (L) — *policajný riaditeľ*; natisk — energia (L) — *tlak, nátlak*; sramnik — hanebník (L) — *nehanblivec*; predvoditeľ dvorianstva — prednák(?) šľachty (L) — *vodca, maršal šľachty*; predvoditeľša — prednáčka (L) — *vodcová, maršalová* alebo *maršalka* (redakcia SVKL by nemala pripúšťať také monštruózne novo-
tvary ako prednák, prednáčka!); vijun — piskor (L) — *čík*; vopros — otázka (L) — *problém*; seni — chyža (L) — pitvor; *otkupščik* — nájomca štátneho monopolu (Jý), stavebný komisár (Já), odkupca monopolu, nájomca regálií (L) — *árendátor, nájomca*; krapiva — papraď (L) — *přhlava, žihlava*; obščinnjy — občinný (L) — *urbársky, komunálny*; položia — krivica (L) — *vlačuha, saňa*; obščestvennoje blagosostojanije — obecný blahobyť (L) — *všeobecný blahobyť*; grivuažnyje pesni — ľahotárske pesničky (L) — *oplzlé, klzké pesničky*; strikulist — pravotár (L) — *fičúr, loptoš*; mastodon — starý lišák (L) — *mastodon*; kozáčok — kozáček (L) — *služik*; kleimo — punc (L) — *biľag, značka*; priľnuli — prilipli (F), priľnuli (B) — *prilínuli*; vozži — liace (B), postroj (F) — *vôdzky*; koľaska — koč (B) — *brička* (F, správne); malčugan — chlapčisko (B), chlapík (F) — *chlápä, chlapiatko*; tarakan — šváb (Jý, Já) — *hnedý šváb*; požitky — *batožina* (Jý, správne) — *zvršky* (Já); malyj let tridcati — šuhaj tridsaťročný (Já, Jý) — *chlapák* alebo *chlapina zo tridsaťročný* (na tridsiatnika nepovieť šuhaj); kosynka — šál (Já, Jý) — *kosička, šatka*; na kamenných domach — na kamenných domoch (Já, Jý) — *na múraných domoch*; prisutstvennoje mesto — súdna stolica (Jý), mestský dom (Já) — *úrad*; chalát — vigan (Já) — *župan* (Jý, správne); brovy — obočie (Já) — *obrvy* (Jý, správne); čubuk s trubkoj — čubuk s fajkou (Já) (nemohol mať v ústach i čubuk) — *fajku s čutorou* (Jý, správne); fintiť — fintiť (Já) — *furtáčiť, figle vystrájať, pretvárať sa, onáčiť*; dorodnaja ščegolicha — telnatá krásavica (Já) — *urastená, (driečna) parádnica*; ľufka — belčov (Já) — *koľíska, kolembačka*; paprotník — peračín (Já) — *papraď*; viseľník — viselec (Já) — *šibenia noha, šibenec*; strannyj — strašný (Já) — *čudný*; šalun — galgan (Já) — *pochábeľ*; trefago dňa — včera (Já) — *predvčerom*; na lužajkach — na kalužkách (K, F) — *na poliankach, na čistinkách*; utata — húsence (F), kačiatka (K) — *kačičatá*; gorlišče — hrdlo (K), hrdielko (F) — *hrtan, hrdliško*; atď.

Často doslova prekladáme to, čo sa dá povedať slovenskejšie, napr.: heavy land — ťažké pole (Sz) — *žirné pole*; neslo zapachom teplého ržaného chleba — zavaňalo teplým ražným chlebom (B), ... sa niesla vôňa teplého ražného chleba (F) — *rozvonieval teplý ražný chlieb*, vsiudu protestoval seba durným človekom — všade sa zaprotešoval ako hlúpy človek (B), všade sa protestuje ako zlý človek (F) — *všade sa predstavil ako zlý človek*; i ušol k sebe v kabinet —

a očičiel do svojho kabinetu (B, F) — *a utiahol sa do svojej pracovne*; v drevňu taskaťsa nezačem — niet príčiny tackať sa do dediny (Já) — *niet po čo terigať sa do dediny*; proliť nekotoryj svet — vliať isté svetlo (L) — *vniešť trocha svetla*; pryščet — prýšti (L) — *strieka, srší*; rutina — rutina (L) — *šablóna*; pryšč — prýšť (L) — *pupenec* (na tele, na tvári); atď.

Rozvitky čiže združené pomenovania bývajú formálne dvojaké, a to vyjadrené zhodou (*babie leto*) alebo väzbou (*zatmenie slnka*), a často sa stáva, že rozvitky vyslovené v pôvodine väzbou nám prichodí prekladať do slč. rozvitkom, vysloveným zhodou alebo predložkovým výrazom a naopak, napr.: spiritual revelation — duchovné zjavenia — *zjavenia z ríše duchov*; in a well of houses — v studni domov — *v domoch, ktoré akoby tvorili studňu*; ona nemogla privyknuť k gluchoj stoličnej žizni; toska odstavného sušcestvovania jej zagryzla — nemohla sa zvyknúť na tupý veľkomestský život; nuda života vo výslužbe ju dorazila (B), nemohla si zvyknúť na hluchý život hlavného mesta, umoril ju smútok penzistického života (F) — *nemohla privyknuť na prázdny život hlavného mesta; clivý život penzistky ju zhrýzol zo sveta*.

Pozor na väzbu sloviess, napr.: ja eščo nikogo nezglazil — *odo mňa ešte nikomu z očí neprišlo* (B, správne), ešte nikomu som neuriekol (F) — *ešte nikoho som neuriekol*.

Vyhýbajme neľubozvучným slovám a nekalilogickým vetám, napr.: poželania — dobropriania (L) — *želanía, gratulácie*; že aj ja, aj revízor, aj čert a diabol (L) — *že i ja, i revízor, i čert a diabol*.

Provincionalizmus je dobrý za provincializmus, alebo kde ho funkčne nevyhnutne potrebujeme, ale bežné spisovné slovo nenahrádzajme provincializmom, napr.: chudoščavyj kum — ráňavý kmotor (Já) — *chudoťavý kmotor*.

Často neprekladáme také slová, ktoré by sme mohli a mali prekladať, napr.: varenucha — varenucha (Já) — *hriata, hriato*.

Prezývky pôvodiny treba vhodne prekladať, napr.: his surname was Cruncher — prizvisko mal Krucháň — *prezývali ho Cruncher* (t. j. Chrúmač, pozn. prekl.); Manilovka — Manilovka (Jý), Vábilovka (Já). Keď sa mení v preklade dedina Manilovka na Vábilovku, mal sa zmeniť i Manilov na Vábilova, nie? Biriukov — Zlostniakov (L) — *Vlkolakov*; Košeľkov — Pugilárov (L) — *Mechúrkov*; Vaľaj-Burľaj — Váľaj-Búraj (L) — *Táraj-Frľaj*; Obalduj-Tarakanov — Nemehlo-Švábov — *Hebedo-Švábov* alebo *Talhaj-Švábov*; Fukseňok — Pubík (L) — *Pasažierik*; Volšebnov — Vábilov (L) — *Čarodejkin*.

Často prekladáme doslovne alebo inokedy zasa príliš voľne a nevystihujeme pravý zmysel originálu, miznú nám významové odtienky, napr.: carried their divine rights with high hands — svoje božské právo niesli vo vysoko zdvihnutej ruke — *svoje božské právo uplatňovali veľmi namyslenecky*; lumbering old mail — rachotiaci starý kariol — *terigajúci sa starý poštový voz*; harping on one theme as he rode — vracajúc sa pri jazde vždy k tomu istému predmetu — *a húťal cestou vždy o tom istom predmete*; Tellson's Banc had a run upon it in the mail — vplyv na to mala v kariole Tellsonova banka — *na Tellsonovu banku sa chystal v poštovom voze veľký útok*; at their respectiv roadside destinations — v svojich príslušných cieľoch vedľa cesty — *na svojich rozličných zastávkach cestou*; very orderly and methodical he looked — vyzeral veľmi usporiadane a metodicky — *vyzeral upravené a pedantne*; so good as to be despatched — ktorý ráči cestovať — *ktorého sa páčilo poslať*; bonnet like a Granadier wooden measure and a good measure too — čiapku granatierskych nemotorných, a to poriadnych roz-

merov — *čapicu sľa poriadnu drevenú mýtovnicu ako granatierska čiapka*; and you in brown — a vy tam, vy hnedák — *a vy tam v hnedom*; a pair of haggard eyes — dvojica dychtivých očí — *dvojica vycivených očí*; breeches and gaiters — krátke nohavice a topánky — *bričesky a gamaše*; a cloud of great blue-flies — mrákava veľkých ovadov — *mrákava veľkých múch mäsiarok*; following his leaders lead — sledujúc tón svojho predstaveného — *idúc v kročajach svojho predchodcu*; sure he saw — ozaj vedel — *naozaj vedel*; as a blind — klamlivo — *očistom*; in the drier parts of the legal race — v suchších úlohách právnického úsilia — *v suchopárnych úlohách právnického povolania*; milled and frothed the chocolate — rozšľahal a spenil čokoládu — *utrepal čokoládu do penava*; one set expression on it — bol na nej ustatý výraz — *mala pevne vyhranený výraz*; fountain — kašňa — *studňa, hrant*; broken country — pestrý kraj — *vlnovitý kraj*; the postilions... quietly mended the points to the lashes of their whips — postilioni... pokojne viedli svojou cestou šľahaním bičov — *postilioni... si pokojne naprávali kystky na bičoch*; whirlpool of boiling water — žriedlo vrelej vody — *vír vriacej vody*; laboured and strove — namáhal sa a motal — *namáhal sa a boril sa*; nobody will care to interfere with an old fellow — nik sa nebude starať o človeka — *nik sa nebude chcieť starieť do starca*; a man with a bloated face — človek s napuchnutou tvárou — *... s odudlavenou tvárou*; no favorable leaning in that quater to-day — odtiaľ vtedy nevychádzalo nijaké priaznivé hnutie — *tam nebude dnes žičlivej ochoty*; puchlenkij — tučnušký (B), plnučký (F) — *trocha odudlavený*; nu i nastojaščogo staranija vse ešče netu — ale ozajstnej pečlivosti ešte vždy nemáš (B), no a ešte stále nevedia šetriť (F) — *ale ešte vždy sa neusilujú, ako sa patrí*; krošečnyje prudy s chudymi plotinami — maličké potôčky so zlými haťmi (B), drobné bystriny s chudobnými planickami (F) — *drobné rybníky so zlými haťami*; voziťsia okolo lošadej — vošiel ku koňom (Jý), išiel dať do poriadku kone (Já) — *šiplal sa okolo koní*; slugi... vozilis' — sluhovia... riadili (Jý), sluhovia... lopotili (Já) — *sluhovia... sa šiplali, prtili, ponevierali, obíjali*; vyčurno da chitro — vykrúcáno a múdro (Já) — *kvetnato a furtácky*; zatejlivyj rasskazčik — vykrúcaný rozprávač (Já) — *vymýšľavý rozprávač*; da, vot bylo i pozabyl samoje glavnoje — čajda, hlavné by som bol zabudol (Já) — *ozaj, najhlavnejšie by som bol zabudol*; čto sam pravil — hoci sám držal opraty (Já) — *hoci sám poháňal*; čtob ty podavil-sia, negodnyj burlak — bodaj si sa nahrdúsil, holoplusk neokrôchaný (Já) — *bodaj si sa zadrhol, neokrôchanec naničhodný*; podchvatila požilaja krasavica — zvríeskla obstarná krásavica (Já) — *zastarela sa...*; vse silitsia perenimať i poredrazničat' odin drugogo — všetko sa usiluje napodobniť a prevýšiť jedno druhô (Já) — *všetko sa pechorí navzájom sa predbiehať a prekárať sa*; i poňos chryč nebyval'sčinu — a starý kuridon tak sa mu fatinkoval (Já) — *a začal kulifaj od výmyslu sveta*; vetki derev ubralis inejem — konáre stromov ozdobili sa srieňom (Já) — *konáre stromov sa ozdobili osuhlou* (srieň býva na snehu a na trávniku); vperiajet v čo-to glaza svoji — upiera na niečo oči (Já) — *vriepa do čohosi svoj zrak* (alebo Timrava by to povedala takto — *hľadi na čosi dúpkom*); čob jeho vozom prejachalo — bodaj ho vozom prešlo (Já) — *bodaj ho voz prešiel*; vzdevši ich na dlinnyje derevianyje spičky — napichoval ich na dlhé drevené triesočky (Já) — *stýkal ich* (halušky) *na dlhé papečky*; da roža zamazana sažeju — ale má hubu zamazanú sadzami (Já) — *ale papuľu má zatretú sadzou*; vyliť perepolochu — zočinu zariekať (Já) — *zrádnika vyháňať*, vyhnať; zavarivať soňašnicu — čemer roztierat' (Já) — *zočinu zariekať*; Net,

etak ja zasnu ešte zdes! — govoril on, podymajas na nogi a protiraja glaza — Nie, tak ja tu ešte zaspím! — povedal, zdvihol sa na nohy a pretrel si oči (Já) — Nie, takto tu ešte zaspím! — povedal, vstávajúc a pretierajúc si oči. Z tejto vety vidieť, že priechodníky prítomné sloves nedokonavého vidu sú zväčša veľmi potrebné. Ďalšie príklady: upriamo bredúť — tvrdošíjne brodia (F), hlavato sa vlečú (K) — *zanovite sa tmolia*; jeho tošnilo — bolo jej na vracanie (F), bolo jej zle (K) — *mala ťažobu*; Mosia sježilsia — Mosia stípol (F), Mosia sa naježil (K) — *Mosia prišiel do pomykova*; priniesla mu v podarok rubachu — doniesla mu ako dar košeľu (F), *doniesla mu do daru košeľu* (K, správne); vozduch polychal — vzduch plápolal (F), vzduch šľahal (K) — *vzduch šibal*; ščekof buľkajet — hrkot ločká (F), trilkovanie zurčí (K) — *žblnkot lupká*; mnogie sočinenija oščipľu — mnohé diela oklieštim (L) — *mnohé diela obštipkám*; prid'ot načalnik — príde náčelník (L) — *len čo príde gubernátor* (tu ide o gubernátora, nie o náčelníka); s prazdnikom pozdravľat jezdil — chodieval blahoželat k sviatku (L) — *chodieval príležitostne blahoželat*; prišolsia po duše — zaľúbil sa jej (L) — *zapáčil sa jej*; sprosíl on meňa s pervogo že slova — boli jeho prvé slová (L) — *bola jeho prvá otázka*; tak vy, govorit, s etim soobražajtes' — tak sa, vraj, hovorí, podľa toho zariad'te (L) — *teda, hovorí, s týmto počítajte (konajte podľa toho)*; daže šeju vygnul — aj hrdlo vykrútil (L) — *i krk natiahol*; čto eto položenije prokľatoje — že je to postavenie sakramentské (L) — *že je to prekliata situácia*; zamial etot nepolitický razgovor — utulal tento nediplomatický rozhovor (L) — *zašmotil...*; plamenejut v našich serdcach — planú v našich srdciach (L) — *blčia v...*; načav služebnoje poprišče — začnúc pole svojej pôsobnosti (L) — *keď začal úradovať*; kolležskij registrator — kolegiálny registrátor (L) — *kolegiálny registrátor*; ob'jedki — ohlodky (L) — *oprsky*; vskriknula na nego — osopila sa na neho (L) — *okríkla ho*; nevoľno — nevdojak (L) — *mimovoľne*; schvatit furažku — schmatne čiapku (L) — *schytí čiapku*; my ne sсорimsia — my sa nehádame (L) — *my sa nevadíme*; sfiskaliť — žalovať (L) — *udať, denuncovať*; Mitenka zapnulsia — Mitenka sa zháčil (L) — *Mitenka sa zaľal*; za predvoditeľšej priudariť — prednáčke trocha pokurizovať (L) — *za maršalovou dolípať, lípnúť*; stuk nožej i vilok — štrkotanie nožov a vidličiek (L) — *hrkot nožov...*; dokladyvat drug družke — vyhadzovať si na oči (L) — *duplikovať si; vnušať — vnúkať (L) — nadštrknúť*; bezobrazničat — buntošiť (L) — *paskudiť, robiť nedobizeň*; ozorničat rukami — nechávať vôľu pochabým rukám (L) — *stvárať pestvo rukami*; nasupil brovy — stiahol obočie (L) — *spošmúrnel, zamračil sa*; skarednyje staryje devki — škaredé staré dievky (L) — *skúpe staré dievky*; skvernyj, mozgľavyj — mrzký, za groš pes (L) — *mrzký, cintľavý*; sopiť — fuňať (L) — *fučať, zdýmať*; pobagrovel — zbrunátnel (L) — *očervenel*; podlitymi glazami — podliatymi očami (L) — *podbehnutými očami*; glažival — hladieval (L) — *hladkával*; obchod — vytáčka (L) — *výhovorka, obchádzanie*; zamalodušničal — až podkľukol v kolenách (L) — *až zmalomyselnel trocha*; melkopomestnyje pomeščiki — malí statkári (L) — *sedmoslivkárski statkári*; plaks ili kaňuk — uľňukanec alebo hundroš (L) — *plačko alebo hundroš*; porchali — bľkali (L) — *poletovali* (škorce); škorce lepetali — škorce bľlali — *čvirikali škorce*; bľudite da opasno chodite — bďte a modlite sa (L) — *bďte a opatrne choďte*; svedennyj — zdudolený zžežený (L) — *skrčený*; dochodiť — dohovárať (L) — *dobiedzať*; priglasili jeho k poriadku — ho volali k poriadku (L) — *zahriakli ho*; fakt učastija — fakt účasti (L) — *faktická účasť*; vsech del jeho — všetkých jeho výčinov (L) — *všetkých jeho skutkov* (ako to

má na inom mieste aj L); jadrionýj kvas — pikantný kvas (L) — *chutný kvas*; kopatsia — pľat sa — *šiplať sa, prtiť sa*; strogajet — strúha (L) — *stružlíká, vystruhuje*; ne vzyščetsia — nebude sa vytýkať (L) — *nezazlí sa, nebude sa mať za zlé*; zamorennyj — uštváný (L) — *umorený, zmorený*; vychodka — výstrelok (L) — *husársky kúsok*; zavedyval — riadil (L) — *spravoval, viedol*; koľnuť — štičnúť (L) — *bodnúť, pichnúť*; volokita — prietah (L) — *tahanica, preťahovačky*; návrhy nasledovali jeden za druhým (L) — *návrhy nasledovali radradom*; zamerať úsilie na (L) — *zamieriť ...*; začal bez zastávky chlíť (L) — *... mlieť*; ak narazíte na nejaké pochybnosti (L) — *ak pridete, ak naďabíte na...*; zemské orgány (L) — *krajské orgány*; skríkol cudzím hlasom (ne svojim golosom) (L) — *skríkol akoby nesvojím hlasom*; strastnoje ľubopytstvo — strašnú zvedavosť (L) — *náruživú zvedavosť*; oskorblennyje — ukrivdení (L) — *urazení*; korpeť — krpieť (L) — *dučať, čupieť*; v ugodu — uhovieť (L) — *ulahodiť*; atď. atď.

Aspoň toľkoto som chcel povedať o spomenutých prekladoch, aby sa chyby a chybičky v ďalších vydaniach poopravovali a patričné diela vyšli potom naozaj v hodnotnom slovenskom rúchu, ako si to právom zasluhujú. Môžbyť, že som sa niekde mylil, ale myliť sa je ľudské.

POSUDKY A ZPRÁVY

JOZEF IGNÁC BAJZA, RENÉ MLÁDENCA PRÍHODI A SKUSENOSTI. Pripravil, úvod a poznámky napísal dr. Ján Tibenský. Slovník zostavil dr. Ján Oravec. Vyšlo ako IV. zväzok edície Pamiatky staršej literatúry slovenskej. Vedecký redaktor dr. Ján Mišianik. Vydalo vydavateľstvo SAV v Bratislave 1955. Str. 412. Cena viaz. Kčs 36,60.

Z príležitosti dvestoročného jubilea narodenia J. I. Bajzu pripravil dr. J. Tibenský z Historického ústavu SAV nové vydanie prvého pôvodného slovenského románu *René mládenca príhodi a skusenosti*. Hoci J. I. Bajza napísal aj iné diela, Tibenský vydáva práve *Reného*, lebo ho pokladá za najtypickejšie a najcennejšie i ako dobový dokument, i z hľadiska literárneho ako „prvého člena reťaze klasikov našej spoločenskej satiry“ (porov. str. 39). Okrem spoločenského a literárneho dosahu *Reného* upozorňuje však Tibenský aj na jazykový dosah tohto diela.

Pokúsime sa preto všimnúť si na tomto mieste nové vydanie Bajzovho *Reného* predovšetkým z tých hľadísk, ktoré sú blízke slovenskému jazykovedcovi.

Nebudeme sa podrobne zaoberať faktami, ktoré ako nové poznatky prináša úvodná vyše päťdesiatstránková štúdia J. Tibenského, ale ich iba v skratke zreprodukuje. Autor štúdie predovšetkým kriticky prehodnocuje staršie práce o Bajzovi z českej i slovenskej strany (mohol spomenúť aj hodnotenie E. Paulinyho v *Dejinách spisovnej slovenčiny*, Slovenská vlastiveda V/1, 392, a Bartkov príspevok v *Slovenskej reči* V, 1936-7, 246—260), potom uvádza životopisné údaje o Bajzovi, a to podstatne rozšírené proti doteraz známym faktom, lebo mohol použiť aj nový archívny materiál. Závažná časť štúdie je podrobnou analýzou spoločenských pomerov osvietenských, ktoré silne vplyvajú na literárnu tvorbu Bajzovu. Tibenský rozvádza osudy jednotlivých literárnych prác Bajzových, ale najpodrobnejšie sa zaoberá osudmi i obsahom *Reného*, aby zdôvodnil jeho nové vydanie. Prvý zväzok *Reného*, ktorý vyšiel 1783 v Bratislave u Landerera, je typický exotický sentimentálny román, dosiaľ prístupný v niekoľkých knižniciach a archívoch. Druhý zväzok, výrazný dokument osvietenských pomerov, je známy iba v dvoch neúplných exemplároch, lebo feudálna vrchnosť zasiahla v tlačiarňu,

takže sa vytlačilo iba 288 strán. Poslednou časťou Tibenského štúdie je zhodnotenie J. I. Bajzu v procese slovenského národného obrodzenia.

Práve tejto časti štúdie treba z nášho hľadiska venovať najviac pozornosti. Tibenský ako historik rozvádza tu otázku formovania sa slovenského národa v XVIII. storočí na podklade hospodárskej a kultúrnej situácie v Uhorsku, ba v celej strednej Európe. S utváraním národa súvisí aj formovanie sa slovenského spisovného jazyka, ktorý nadväzoval na slovakizujúce tradície okolo trnavského kultúrneho centra.

Bajzovo literárne dielo z jazykového hľadiska stojí práve na rozhraní dvoch období: staršieho, v ktorom nebolo nijakej kodifikácie normy slovenčiny, používanej v slovenských tlačiarňach XVIII. storočia, a novšieho, bernolákovského, ktoré znamená prvý pokus o kodifikáciu slovenskej jazykovej normy. Rozbor Bajzovho jazyka oprávnené ponecháva Tibenský slovenským jazykovedcom. Konštatuje iba to, že po dlhých sporoch s bernolákovcami aj Bajza napísal aspoň krátky súhrn svojich pravopisných pravidiel (porov. str. 45), a to vo svojom poslednom diele *Príkladi ze svatého Pisma starího a novího zákona*. Ďalej Tibenský konštatuje, že základom Bajzovho jazyka je hovorový a spisovný úzus trnavského kultúrneho centra a že Bajza zámerne narušuje českú spisovnú normu. Tieto Tibenského tvrdenia bude možno precizovať až potom, keď sa urobí podrobný jazykový rozbor všetkých literárnych prác Bajzových.

Nové vydanie *Reného* práve vo vedomí tejto medzery v dejinách slovenského jazyka očakávali slovenskí jazykovedci veľmi naliehavo, lebo jazyk románu, prozaický, nie veršovaný, aj štýlove menej príznakový ako jazyk kázni a polemických spisov, zdá sa vhodný ako základ pre jazykový rozbor. Ale jazykove zameranému čitateľovi nového vydania *Reného* spôsob vydania nijako nevyhovuje.

Bajzov *René* vychádza vo vedeckých publikáciách SAV, z čoho je jednoznačne jasné, že nie sú tu popularizačné tendencie, s akými sa stretávame vo vydaniach Hviezdoslavovej knižnice, prípadne vo vydaniach Slovenského nakladateľstva krásnej literatúry, ale že je tu snaha dať do rúk historikov, kultúrnych historikov, literárnych vedcov a jazykovedcov dielo závažnej dokumentárnej ceny. S tým nepochybne súvisí aj stanovisko, ktoré treba zaujať k jazykovej stránke edície. Ak si už súčasníci Bajzovi veľmi jasne uvedomovali odlišný ráz Bajzovho jazyka i pravopisu od bernolákovského jazykového úzu¹, bolo treba vydať *Reného* práve z jazykovej stránky čo najvernejšie. Iné vydanie má pre jazykovedcov pramalú cenu: nemožno hodnotiť pravopis, v mnohom nie ani morfológický systém; zostávajú iba ak možnosti slovníkové a čiastočne syntaktické. Už pri vydaní Národných spievaniek Jána Kollára sme si uvedomovali nevýhodu vydania staršieho slovesného diela so závažnou jazykovou úpravou, ale tam išlo výslovne o vydanie čitateľské, kde je úprava odôvodnená.

Ako teda vyzerá jazyková úprava *Reného*? J. Tibenský nepochybne uvažoval o spôsobe vydania diela, ako o tom svedčia Poznámky vydavateľa (str. 378—380). Základom jeho jazykovej úpravy „bola snaha sprístupniť predovšetkým vizuálne toto dielo dnešnému čitateľovi, pritom však zachovať jazyk a všetky štýlistické svojráznosti spisovateľa“.

S tým súvisí prvý bod jeho zásad, že prepisoval Bajzovo *w* ako *v*, *g* ako *j*, *ay* ako *aj*, *y* (vo funkcii spojky) ako *i*. My tu musíme doplniť ešte niekoľko drobností. Tibenský prepisoval aj Bajzovo *ss* ako *š*, ďalej *v* na začiatku niektorých slov (v origináli pravdepodobné tlačové chyby, lebo tento zjav je iba v niektorých prípadoch) ako *u* a *g*, neodlišené graficky od *g* za vyslovované *j*, ako *g* ponechával tam, kde sa skutočne vyslovuje (napr. Bajzovo *cingagú*, str. 78 v II. diele orig. prepisuje Tibenský ako *cingajú*, str. 265 nového vydania). Otvorený zostáva iba typ *Angel*, *angelský* (str. 24, II; 19, II). Tibenský ho neprepísal, ale ponecháva *angel* (237), *angelský* (235), kým u bernolákovcov je *and'el*, *and'elskí*,² nie *anjel*, *anjelskí*.

¹ Porov. o tom v štúdiu I. Kotvana a Jozef Ignác Bajza a slovenská reč (LS III, 124 n), najmä úryvok z Bernolákovho spisu Toto maličké písmo, kde Bernolák v deviatich bodoch zhrňa osobitosti Bajzovho pravopisu z hľadiska bernoláčtiny.

² Porov. I. c. 129.

Tibenského zásady o prepisovaní jednotlivých grafém ako i zásady o písaní prísloviiek podľa dnešného úzu (teda napríklad *vnútri* miesto Bajzovho *w nůtri*) sú v zásade správne a dávajú možnosť jednoznačnej rekonštrukcie pôvodného textu.

Aj zásada o prepise veľkých písmen (druhý bod, str. 378) je správna, i keď ju nemôžeme použiť opäť, čiže nemožno z terajšieho textu rekonštruovať pôvodný stav veľkých písmen originálu. Lenže to nie je podstatné ani z hľadiska dejín nášho pravopisu.

Treba si však všimnúť aj ďalšie body Tibenského zásad (3, 5, 6) týkajúcich sa transkripcie a presvedčiť sa, či je oprávnené jeho tvrdenie, že „na základe týchto úprav si čitateľ môže ľahko zrekonštruovať pôvodný text“ (porov. str. 380).

Pri čítaní textu nového vydania zarazia nás hneď na počiatku rozmanité nedôslednosti, napr.: *neňi* (str. 57) — *neňi* (58); *celej* (58) a hneď vedľa *útlēj mojej* (58); *uznávāt, biť, čitať* (57), *zaznamenāt, poďekuvāt* (58) — *učit* (58) — *súdiťi, vibiraťi* (58); *ňē podle vůle* (57) — *ňē toliko ěecvičili, ěē slov a jměn* (58) — *ne pre svů* (59); *nezapomněli* (57) — *nejsem, ěepovídām, ěecvičili* (58); *od toho kteri čitať bude* (57) — *který rozumu... najbližnejší jest* (58), *který... posledný jest* (59) a pod.

Týchto niekoľko nedôsledností vybraných z úvodu (rozsah 21½ strany nového vydania) vzbudzuje v jazykovedcovi oprávnenú nedôveru a núti ho, aby siahol za originálom, podľa ktorého sa toto vydanie robilo.

Ale rovnako originál nám na prvý pohľad ukazuje rad nedôsledností v pravopisnom i morfológickom systéme Bajzovom (strany uvádzam podľa originálu a aj pôvodný pravopis). Nedôslednosť v diakritických znamienkach: *neňi* (3) — *neňi* (5, 10, 23); *ňē* (3, 10, 21) — *ňē* (8, 10) — *ne* (12, 21); *ěebili* (4) — *ěegsem* (5) — *ěewicwičili* (6) — *nestraťil* (11) — *nezanedbala* (13) — *ěemóhla* (17); *nech* (8, 14) — *ěech* (5, 9); *aňi* (5, 21, 22) — *ani* (21, 23); *vznávāt, biť* (3) — *nadhodit* (5) — *znamenat* (5) — *učit* (7) — *súdiťi* (7) — *pristrogiti* (11) — *naphniťi* (11) — *biťi* (11) — *obsáhnůť* (12) — *daťi* (12) — *bit přinůzen* (20) — *wipráwati* (23) atď.; *wicwičěný, putuwáňý* (3) — *dobroděný* (13) — *zrozený* (16) — *umeňý* (16); *sprawednostěi* (4) — *bitnostěi* (5) — *zrozenosti* (6) — *ratolest* (7) — *žalostů* (22) — *radosti* (23); *nissťmeňég* (15, 19, 25) — *nissťmeňeg* (13) a pod. Nedôslednosť v tvaroslovi: *kterihō* (3) — *z novu zrozenihō* (3) — *slowenskihō gazika* (5) — *z Mora Adriatickehō... do pul-zemskéhō* (11) — *bezpečněhō* (12) — *gedního* (12) — *gedního-každihō* (13) — *nassihō* (14) — *wsseckkímu dalssěmu* (23) — *ginssemu* (25). Iné nedôslednosti: *vznávāt* (3) — *užitečné, ustanowuge* (4); *vinaučěný* (4) — *wiložené, wssecko, wáhu* (4); *putuwáňý* (3) — *pochibowáňů* (23); *poďekuwāt* (6) — *orodowāt* (14); *wti dñi* (17) — *w ti dñi* (17); *ponewádč* (21) — *ponewádž* (3); *René-a* (9, 18), *Renea* (19) — *Reněowěhō* (17) — *Renait* (20, 24), *Renait-owi* (22) atď.

Na konci prvého dielu uvádza Bajza poznámku: *Drobňejšē, kterich ještē dost pozustalo chibi, lechko budu pochopenē. Že pak jich tolik jest, odtuď pošlo, že oddálený bívše ěemóhel jsem hářki prehlidaťi; tlačár pak pre zmeňený ěěkolik ode mňa jazik ěeznal si spomócti. — Buďem nišťměň pečlivý, abi, čo nasleđuje, a čo dost skoro zložim, čistotnějšim sa biťi ukázalo* (str. 350 originálu). — Táto poznámka pripisuje mnoho nedôsledností neznalosti kníhtlačiara, čo možno pripustiť v diakritických znamienkach, ale rozhodne nie sú vecou kníhtlačiara striedavé koncovky príď. mien *-ěho/-ihō* atď. alebo striedanie pri slovesách na *-ovať/-uvať*, ktoré nachádzame i v druhom diele rovnako popri nedôslednostiach v diakritických znamienkach, napr. *welkihō wezňa* (48) — *žádnihō prestupku* (50) — *žádněhō sůžeňa* (50); *ňē* (77) — *ne* (77), atď., atď.

Z takejto situácie v origináli *Reněhō* sú dve východiská: alebo sa dôsledne do poslednej dĺžky a mäkkčena pridržať originálu a dať jazykovedcom možnosť, aby podrobným štúdiom zistili tendencie v Bajzovom systéme; alebo si bolo treba vziať hneď pri vydávaní originálu na pomoc jazykovedca, ktorý by bol zistil jednotlivé prevažujúce javy na všetkých jazykových plánoch a bol by upravoval ako korektor niektoré jednotlivosti, ako by to bol z hľadiska systému pokladal za potrebné. Pravda, o tom by bol musel podať presné záznamy vo vydavateľských zásadách. Napr. pri abstraktách na *-osť* možno nedostatok označenia mäkkosti pokladať za tlačovú chybu, lebo neoznačovanie mäkkosti na *t* je celkom zriedkavé. Preto v celom diele sa mohla táto koncov-

ka prepisovať jednotne a mohla byť o tom poznámka. Podobne, ak bola u vydavateľa tendencia prepisovať Bajzu, dalo sa postupovať pri zápore, kde prevažuje mäkkosť *ñe-*, *ñi-* nad nezmäkčeným *ne-*, *ni-*, i v tvarosloví, kde napr. v gen. sg. žen. príd. mien prevažuje dĺžka (*celėj, mojėj, dobrėj* atď.) ako i pri všetkých ostatných jednotlivostiach, ktoré sa dajú zistiť rozborom. Tak by sa boli mohli pod zodpovedným odborným dozorom odstrániť tlačiarenské a podobné chyby, kým povedzme dvojtvary infinitívov na *-fi* a *-f* (teraz sú okrem týchto v origináli aj v novom vydaní aj infinitívy na *-ti* a *-t*, teda štvoraké) bolo možno ponechať ako predmet výskumu. Podobne napr. by sa bolo ukázalo, čo urobiť s dvojtvarmi typu *žádniho/žádneho, putuwať/orodoovať* atď.

Hoci sa Tibenský v 5. bode svojich zásad osvedčuje, že „som zachovával označenie palatálnosti a kvantity, zároveň som sa však usiloval o zjednotenie a odstránenie nezrovnalostí podľa prevládajúcich prípadov, tendencií a celkového pravopisného systému“ (porov. na str. 379), predsa jeho vydanie práve v tomto bode vnáša nový chaos do pravopisu *Reného*. Nezrovnalosti neodstránil, ale niekedy sa dôsledne pridrža Bajzu i v jeho nedôslednostiach, inokedy upravuje v prospech prevládajúceho systému, inokedy proti nemu i proti Bajzovi. Napr. Bajzovo *neñi* (o 3=3. str. originálu) Tibenský ponecháva na str. 57, ale rovnako nemení *ñeñi* (o 5, o 10, o 23) na str. 58, 60, 66. Nemení Bajzovo *poslúchať* (o 6), ani *učiť* (o 7), ako vidieť v porovnaní so str. 58, ale upravuje Bajzovo *pristrogiti* (o 11) na *pristrojiťi* (61), Bajzovo *dobrođený* (o 13) na *dobrođení* (62), *koñečne* (o 3) na *konečne* (57), *nalézneš* (o 3) na *nalezneš* (57), *predložene* (o 3) na *preložené* (57), *ñeshussne* (o 3) na *ñeshušné* (57), *spólu* (o 4) na *spoľu* (57), *zretedľne* (o 4) na *zretedľne* (57), *haňa* (o 4) na *haňá* (57), *nech* (o 4) na *ñech* (57), ale *ñezapomñeli* (o 4) na *nezapomñeli* (57), *prostredek* (o 4) na *prostrédek* (57), *dossťáhli* (o 4—5) na *došťáhli* (57) atď., atď.

Popri týchto úpravách však Tibenský neupravuje napríklad zrejmu tlačovú chybu, ako je *Aragssťského gazika* (o 71), hoci na tej istej strane originálu a všade inde je *Arabssťského gazika*, teda na str. 90 v novom vydaní je *raz arajšťského*, druhý *raz arabšťského*.

Tieto príklady, väčšina z nich je z prvej strany nového vydania v porovnaní s dvoma stranami originálu — svedčia, že pre jazykový výskum sa toto nové vydanie použiť nedá, že jazykovedec i teraz sa musí utiekať k ťažko prístupnému originálu *Reného*. Ale rovnako nemôže vyhovovať čitateľom pre nedostatok systému pravopisného ani gramatického.

Pokiaľ ide napokon o tretí bod Tibenského transkripčných zásad, treba sa dotknúť aj písania *i* a *y*. Tibenský si uvedomuje svojráznosť tohto Bajzovho systému a osvedčuje sa: „V písaní *i* a *y* som zachoval Bajzov systém“ (porov. na str. 378), ale ďalej hovorí, že „*i* miesto *y* som však písal v takých prípadoch, keď by *y* vyslovene rušil vizuálnu zvyklosť dnešného čitateľa“ atď.

Proti tejto úprave mohli by byť isté výhrady. Predovšetkým možno u Bajzu pozorovať istý svojrázny pravopisný systém pri písaní prídavných mien, zámen i čísloviek tohto typu. Bajza píše koncové *-y* v nom. sg. i v nom. pl., kým v ostatných pádoch vždy *-i*, teda napr.: *každý... držal* (o 14) rovnako ako *človek odhodnenýssý* (o 14) a ako plurál *který ho skusugü* (o 14) a *hlavný nepřiteli* (o 14), ale *kterímu, za takích, ptákuw chifeních, psuw... behagicích, lidum... gakim, od howád ñemúdrich, plním hrdlem* (o 14). V tomto prípade je teda Tibenského stanovisko nesprávne, lebo nevychádza zo systému, ako to urobil Bajza. Ak Tibenský tento Bajzov systém menil iba v tom zmysle, že do nom. pl. vniesol *-i* miesto *-ý*, kým v iných pádoch neupravoval podľa dnešného pravopisu, celkom neodôvodnene narušil Bajzov systém.

K úprave typu *wicwičiený, putuwáňý* (o 3) na *wicvičení, putuváňi* (57) bez ypsilonu možno povedať iba toľko, že v podstate je neškodná, lebo je dôsledná, ale azda by nebolo bývalo nevhodné ponechať i tu spôsob originálu, keď Tibenský ponechal *-y* v typoch *nebezpečnstwý* (o 9), *powetrý* (o 14).

Všetkými doterajšími pripomienkami nijako sme sa nepokúsili podrobne analyzovať

Bajzov pravopisný systém, ale naznačili sme iba veci na prvý pohľad priezračné, aby sme sa po prípadnej diskusii o týchto problémoch v budúcnosti vyvarovali podobných nedôsledností. Znovu zdôrazňujem, je tu iba niekoľko návrhov na vhodnejší spôsob riešenia transkripcie, keďže sa spôsob v novom vydaní *Reného* ukazuje ako nevyhovujúci.

Dalšia otázka, ktorá sa nám v týchto súvislostiach vynoruje, je otázka slovníka k vydanému dielu. Vydávajú sa u nás popularizačné edície klasikov a robia sa k nim slovníky s ohľadom na najširšie masy čitateľov. Pre koho a akého druhu slovník treba k takému vydaniu, ako je *René*? Táto otázka sa týka výberu slov a ich výkladov. Druhá otázka súvisí s heslovou podobou slova, ak je to slovo z textu písaného iným ako dnešným spisovným jazykom.

Pretože pri novom vydaní *Reného* nejde o popularizačné vydanie, výber slov pre slovník by bolo bývalo možno trochu obmedziť. Bolo treba uvádzať slová celkom neznáme, najmä ak sa vyskytujú ešte aj v podobe odlišnej od dnešného pravopisného úzu, napr. *basétla*, *bráča*, *bakschis*, *hegyra* atď., ale zato mohli vypadnúť slová ako *ačkoliv*, *asnaď*, *bođeňi*, *umrlý* a pod. Rozhodne však nemali chýbať napr. *ambit*, *bar-bar*, *hegyra*, *hodki*, *hyšopus*, *karavella*, *kapi*, *stvora* (vo význame zviera), *zespádčiťi sa* atď.

Inak aj na tomto slovníku sa veľmi výrazne odráža jazyková neupravenosť textu, keď sa popri sebe uvádzajú tie isté slová v rozličnej pravopisnej podobe, napr. *riďiteľ obce* a *riditel* (401), *politesse* (400), ale *sveta politesse* (403), alebo slová toho istého koncovkového typu v odlišnej podobe, napr. *ridkost* (401), ale *príbuznosť*, *prespolný* — *cudzinci* (401), ale *tripolitánski* — *tripolský* a pod.

V slovníku k vedeckým vydaniam žiada sa uvádzať alebo ten tvar, ktorý je v origináli, alebo ak sa dá z textu rekonštruovať základný slovníkový tvar — a z Bajzovho textu sa to dá rekonštruovať — uvádzať rekonštruovaný tvar. Nemožno spájať nárečové tvary so spisovnými ani v slovníku (porov. *rozprávku* mŕti o niečom na str. 402).

Týchto niekoľko kritických poznámok k slovníku nemá za cieľ znížiť záslužnú prácu zostavovateľa, ale chce iba poukázať na to, ako veľa vecí si treba u nás ešte premyslieť, aby naše vydania aj z jazykovej stránky čo najlepšie vyhovovali.

Napokon pri novom vydaní *Reného* stojíme ešte pred jednou otázkou, ktorú treba riešiť pre potreby všetkých pracovníkov z vlastivedných disciplín, ak prichodia do styku so staršími slovesnými dielami, a to je otázka prepisovania názvov týchto diel. V Tibenského úvodnej štúdii sa jednak neuvádzajú všetky názvy Bajzových diel úplne a s pôvodným pravopisom, jednak prepisy názvov týchto diel nijako nie sú jednotné. Napr. Bajzova práca s pôvodným názvom *Právo o Živeňj Faráruw* sa uvádza v tejto podobe, pravda, bez veľkých litier originálu a bez označenia mäkkosti na *n* ako *Právo o živenj faráruw* (str. 48, pozn. 61). Ale na iných miestach prepisuje ho Tibenský raz ako *Právo o živěni farárov* (str. 41), inokedy ako *Právo o živeňj faráruw* (12). V prvom prípade je názov celkom prenesený do dnešnej spisovnej slovenčiny, v druhom ide len o transkripciu pôvodného názvu (*w = v*, *j = í*), ale v podstate sa pravopisný (*ň* pred *í*) a tvaroslovný ráz (koncovka *-uw* v gen. pl. mask.) zachováva. Podobne *Veselé účinky a řečení* sú na str. 41 uvedené takto, na str. 12 s malou zmenou ako *Veselé účinky a řečení*.³ Názov ďalšej Bajzovej knihy prepisuje Tibenský ešte vo viacerých variantoch: *Příkladi ze svatího Pisma starího a novího zákona s mravním opomněním v štvororádkoch jednako-konco-zvučných* (41), v 53. pozn. na str. 41... *Příkladov ze svatého Pisma*, na str. 15... *Příkladov ze svatého Pisma starího a novího zákona s mravním opomněním v štvororádkoch-jednokonco-hlasných (!)*, na str. 45 *Příkladi ze svatého Pisma starího a novího zákona*, na str. 46... *Příkladom ze svatého Pisma*, na str. 48 v pozn. 62 *Příkladi ze svatého Pisma*.

Všetky tieto prípady ukazujú na rozpačitosť a neistotu, lebo tu niet presne stanovených zásad. Bolo by ich treba určiť takto: Ak o nejakom diele zo staršej epochy je zmienka vo vedeckom texte, treba aspoň raz uviesť jeho „erný názov so všetkými

³ Označenie mäkkosti v slove *řečení* zodpovedá originálu, ale slovo *účinky* sa v origináli píše bez dĺžky: *Weselé účinky a řečeníj*. Citujem podľa Riznerovej Bibliografie.

pravopisnými osobitosťami. Pri ďalšom uvádzaní je vhodné použiť transkripciu dnes neužívaných litier, ale so zachovaním pravopisných aj tvaroslovných osobitosť názvu. Ak je potrebné skloňovať základné slovo príslušného názvu, skloňuje sa podľa súčasných zásad skloňovania, kým v ostatných slovách sa zachováva tvar originálu, teda napr. v *Práve o živení farárův* a pod. O vecných nedôslednostiach v názvoch sa tu nezmieňujem, lebo to nie je otázka jazyková, ale otázka spoľahlivosti pri citovaní vôbec.

Nazdávam sa, že podrobným rozpracovaním týchto zásad a ich dôslednou aplikáciou v praxi dosiahla by sa istá spoľahlivosť citovania v našich publikáciách.

Podobne by sa bolo treba zachovať pri prepise citátov. V texte odbornej štúdie Tibenského nebolo potrebné prepisovať citáty (porov. na str. 46, 47, 48) do spisovnej slovenčiny. (Např. na str. 48 dostala sa do spisovného textu podoba z originálu: *pred-sevzal* miesto *predsavzal*).

Inak pri apretúrach a korektúrach textu preklázalo niekoľko drobností proti spisovnému jazyku, např. termín „obecné podstatné mená“ (str. 45) miesto spisovného *všeobecné podstatné mená*, „diocéza“ (39) miesto spisovného *diecéza*, „mofti“ (22) miesto *mufti*, „syn Japhetov“ (391) miesto spisovného *Jafetov* a pod. Nedôslednosti sa vyskytujú aj v citovaní názvov iných diel, např. na str. 8 sa v dvoch zneniach uvádza názov Kohútovej štúdie o Bajzovi. Podobne Kotvanova štúdia o Bajzovi nevyšla v LS I, ale v LS III (porov. na str. 11). Po týchto kritických pripomienkach nové vydanie Reného môže plniť svoje poslanie iba z vecnej stránky. Zostáva však otázka, či je rentabilné, aby sa pre záujmy jazykovedcov vydávali osobitné vydania. Bolo by nepochybne lepšie, ba dôrazne sa žiada vydávať staršie diela slovenskej literatúry tak, aby zároveň mohli slúžiť všetkým odborníkom v našich vlastivedných disciplínach.

M. Marsinová

JÁN V. ORMIS, BIBLIOGRAFIA JÁNA KOLLÁRA, Bratislava, Slovenská akadémia vied, typ. (Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, prevodzovňa Žilina) 1955. 8°. Strán 503 — [I]. Viaz. Kčs 67.—

Obyčajne si málo uvedomujeme, že Ján Kollár mal významnú úlohu v dejinách slovenského jazyka, najmä v bojoch proti štúrovskej spisovnej slovenčine. Kollár sa aj ináč venoval jazykovede, resp. filológii, hoci — ako to uvádza Ormis v úvode svojej práce — např. v etymológii dochádzal k fantastickým záverom. Pre nás však nie je ani taká dôležitá hodnota jednotlivých Kollárových príspevkov (najmä nie ich hodnota z hľadiska súčasného stavu jazykovedy), ako skôr konštatovanie, že Kollár sa jazykovými otázkami zaoberal, pričom, ako sme práve spomenuli, pri niektorých otázkach mal dôležitú úlohu.

Ormisova Bibliografia Jána Kollára obsahuje jednak súpis vlastných Kollárových filologických prác, jednak súpis literatúry, v ktorej sa hovorí o Kollárových filologických prácach, najmä však o jeho odpore proti štúrovcovi a spisovnej slovenčine. Ormisova práca predstavuje teda veľmi dôležitú pracovnú príručku aj pre každého jazykovedcu, ktorý sa zaoberá alebo chce zaoberať otázkami dejín spisovnej slovenčiny, najmä otázkami vzniku dnešnej spisovnej slovenčiny. Preto na ňu stručne upozorňujeme aj v tomto časopise.

Jazykovedy sa týkajú najmä tieto kapitoly:

V I. časti (ktorá obsahuje vlastné práce a preklady diel Jána Kollára) je na str. 70—73 kapitola čis. 9) *Etymológia, starožitnosti, dobrozdania (1849)*, na str. 73—74 kap. čis. 10): *Literárna reč, Boj o spisovnú slovenčinu*.

V II. časti (ktorá obsahuje korešpondenciu) sú listy, v ktorých sa Kollár dotýka jazykových otázok (např. na str. 90 v bibl. jednotke čis. 521 je zaznamenaný odtlačok listu, v ktorom Kollár kritizuje súčasnú spisovnú češtinu).

III. časť obsahuje literatúru o Kollárovi. Táto časť je pochopiteľne najobsiahlejšia, ale zároveň najdôležitejšia pre každého vedeckého pracovníka, ktorý skúma patričné otázky. V tejto časti je na str. 243—247 kapitola s čis. 33) *Kollárova filológia*. Veľmi

závažná je tu ďalej kapitola čis. 41) *Slováci: Spisovná reč, literatúra, národ*. V tejto kapitole je na str. 296—305 oddiel a) *Spisovná reč*. Delí sa na pododdiel aa) *Všeobecne o nej* (= spisovnej reči) a o *otázkach, súvisiacich s ňou* (str. 296—301), ab) *Hlasové...* (1846), *polemiky a ďalšia literatúra* (str. 301—303), ac) *Launer a Lanštyák* (str. 303—305) a na pododdiel ad) „*Staroslovenčina*“ (str. 304—305).

Autor na str. 413—447 podáva dodatky k bibliografii Jána Kollára podľa jednotlivých oddielov.

Týmito kapitolami sa ešte nevyčerpávajú údaje o Kollárovi ako filológovi. Rovnako dôležité sú pre jazykovedca práce, v ktorých sa hodnotí Kollárova reč, mnohé životopisné údaje a pod. Stačí tu letmo upozorniť na bibl. jednotky čis. 645, 647, 742, 836, 1476, 1488 a iné; významné sú aj ostatné oddiely kapitoly čis. 41, t. j. oddiely b) *Slovenská literatúra* (str. 305—306), c) Kollárovo zaradenie do slovenskej literatúry (str. 306—307), d) *Slovenský národ* (str. 307—308 — tu treba upozorniť na bibl. jednotky čis. 2012 a 2014) a oddiel e) *Cudzie literatúry* (str. 312—314 (porov. bibl. jednotky čis. 2019, 2021, 2028)). Aj tieto kapitoly poskytujú cenný materiál pre výskumy jazykovedca. Hodnotu mnohých ďalších bibliografických jednotiek z hľadiska jazykovedca bude možné posúdiť pri konkrétnych výskumoch.

Autor — ako o tom píše v úvode na str. 9 a na str. 14 — sleduje ďalej materiál o Kollárovi. Nové doplnky chce publikovať v časopise *Slovenská literatúra*, prípadne, ak by ich bolo mnoho, v doplnkovom zväzku tejto bibliografie. Zaiste budú medzi nimi aj doplnky jazykovedného rázu.

Za namáhavú prácu na bibliografii Jána Kollára patrí teda úprimná vďaka dr. Jánovi Vladimírovi Ormisovi aj zo strany slovenských jazykovedcov.

L. Dvonč

O FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTKÁCH A SLOVNÝCH SPOJENIACH V ČASOPISE INOSTRANNYJE JAZYKI V ŠKOLE (R. 1953).

U nás sa o frazeológii hovorí iba v súvislosti s lexikografickou prácou. Iný pohľad na túto otázku poskytuje niekoľko príspevkov z časopisu *Inostrannyje jazyki v škole* (r. 1953), o ktorých sa tu v krátkosti zmienime. V uvádzaných príspevkoch sa vychádza z rusko-inojazyčného materiálu, ktorý však možno použiť (po menšom prispôbení) aj v našej škole.

A. V. Kumačevová vo svojej štúdii *Frazeologické spojenia ako časť slovnej zásoby* všima si na rusko-anglickom materiáli delenie frazeologických jednotiek, ako ho podáva akad. V. V. Vinogradov. Keďže hranica medzi Vinogradovými frazeologickými zrasteninami a frazeologickými celkami je labilná, autorka navrhuje spojiť tieto dva typy frazeologických jednotiek a pomenovať ich pre školské potreby frazeologickými výrazmi. Vinogradovove frazeologické spojenia nepomenúva novým názvom, hovorí o nich ako o „relatívne voľných frazeologických spojeniach“.

Metodickou stránkou vyučovania frazeológie sa zaoberajú príspevky I. Kuninovej *Ako sa majú učiť francúzsku frazeológiu žiaci desiatej triedy strednej školy*, B. Abramova *O vyučovaní frazeológie na strednej škole* a E. Rečickej *Metodika práce s frazeologickými zvratmi na hodinách angličtiny*.

Za základ týchto úvah slúžilo podanie frazeológie v učebniciach francúzštiny, nemčiny a angličtiny. Všimnime si aspoň hlavné myšlienky.

Autori konštatujú, že na školách sa ešte stále venuje malá pozornosť frazeológii, hoci rozširovanie slovnej zásoby a poznávanie špecifičnosti daného jazyka bez frazeológie nie je mysliteľné, a to najmä pri vyučovaní analytických jazykov, pre ktoré je charakteristické, že chudobnosť morfológických slovotvorných prostriedkov nahrádzajú slovnými spojeniami.

Učebniciam cudzích jazykov vytykajú, že cvičenia na osvojovanie si frazeológie obsahujú len vo veľmi malom meradle a nesystematicky.

Autori spomínaných článkov ukazujú na praktických príkladoch, ako majú učitelia postupovať, aby žiak správne pochopil a preložil určitú frazeologickú jednotku. Ak

je známy vznik a dejiny určitej frazeologickej jednotky, je užitočné, ak ich učiteľ (podľa stupňa vyspelosti) žiakom rozpovie.

Analýza jazykových javov naučí žiaka chápať myšlienkové odtienky nielen v cudzom, ale aj v materinskom jazyku, naučí ho určovať vzťah medzi významami slov materinského a cudzieho jazyka. Poznávanie frazeológie prispieva aj ku krajšiemu a bohatšiemu stylistickému vyjadrovaniu.

Záverom treba spomenúť, že v článkoch sa nie vždy dosť jasne rozlišujú slovné spojenia a frazeologické jednotky (tak ako sa s nimi stretávame v našej literatúre), avšak to nemôže prekážať pri osvojovaní si cenných metodických rád, ktoré články obsahujú.

E. Kučerová

SLAVISTIKA V MAĎARSKU

Maďarská jazykoveda pri riešení problémov svojho jazyka často sa potrebuje opierať o výsledky vedeckého bádania v slavistike. Preto sa zaujíma o slavistiku a vychováva si pre ňu aj odborníkov. Medzi dnešnými maďarskými jazykovedcami je niekoľko takých pracovníkov, ktorí horlivo sledujú zahraničné slavistické práce. Po oslobodení, v období budovania socializmu tento záujem oživil a vzrástol. Spoločné budovateľské ciele a mierové snahy v Československej republike i v Maďarsku posilňujú nás v povedomí, že máme dosť spoločných otázok i v jazykovede a že ich lepšie a rýchlejšie môžeme vyriešiť, ak sa vzájomne budeme podporovať, ak si svoje vedecké výsledky, znalosti a skúsenosti navzájom vymeníme a osvojíme. I ten fakt, že ruština je dnes v Maďarsku prvým svetovým a najviac študovaným jazykom, umožňuje nám dostať sa bližšie k sebe.

Ako maďarský ľud, tak aj jeho vedci sú presvedčení, že týmto spôsobom a touto cestou, na ktorú sme nastúpili po oslobodení, nájde sa správne riešenie takých problémov, ktoré prispejú k popularizovaniu a utuženiu priateľstva so slovanskými národmi, susednými i vzdialenejšími. Vedomie stáročných vzájomných kultúrnych stykov a vplyvov, spoločných spoločenských bojov, ako i samo prostredie, v ktorom Maďari žijú, presvedčuje nás dosť o potrebe spolupráce.

Aj vedúci činitelia maďarského lingvistického života ozaj pochopili tieto skutočnosti, preto v maďarských jazykovedných časopisoch s radosťou uverejňujú slavistické články, podporujú vydávanie samostatných diel, ba zaplánovali si takéto práce aj do svojho päťročného vedeckého plánu. Nadviazanie čulejších kultúrnych stykov nielen so Sovietskym sväzom, ale i s Československom má priaznivý vplyv na rozvoj slavistiky v Maďarsku. Dosiaľ ešte niet samostatného slavistického časopisu, no vážne sa rozmýšľa o ňom, keďže máme i kádre, i ostatné priaznivé podmienky; je preto nádej, že takýto časopis sa zrodí ešte v tomto roku.

V tomto príspevku sa pokúsime načrtnúť údaje o niektorých štúdiách, knihách a publikáciách, týkajúcich sa slavistiky, ktoré vyšli v Maďarsku po oslobodení.

Štefan Kniezsa uverejnil v časopise *Magyar Nyelv* XLIV (1948) zaujímavý väčší článok o slovanských pomenovaniach vôd a riek (potokov) v Sedmohradsku. Materiál zbieral niekoľko rokov. Chce zhromaždiť a spracovať všetky mená vôd a riek v Sedmohradsku, vlastne len z tej jeho časti, ktorú obývajú Sikulovia (székelyek). Svoju prácu nemohol ešte dokončiť pre rozličné okolnosti. Domnieva sa však, že v doteraz zozbieranom materiáli má už takmer všetky slovanské mená a v budúcnosti možno očakávať iba ojedinelé doplnky. Pri svojom bádani preštudoval staršie i novšie vojenské mapy, monografie o Sedmohradsku ako i články a príspevky uverejnené v rozličných časopisoch. Slovanské názvy zoskupoval podľa vodného systému tak, ako sa vyskytujú v povodí jednej alebo druhej rieky. V povodí rieky Olt je podľa neho 34 slovanských názvov. Také sú napr.: *Piriske, Szécsén, Taploca, Backa, Kálmok, Deresznye, Herec, Kászón, Peselnek, Csermáton* atď.

V povodí rieky Maroš ich má 13. Také sú: *Eszenyő, Terebics, Dosna, Lucson, Derencse, Járputak* atď.

V povodí rieky Szeret našiel 8 názvov, ako napr.: *Putna, Sulica, Zabola, Baszka, Szalánc, Kis Beszterce, Kászón* atď.

V závere svojho článku Kniezsa píše, že z týchto mien nemožno presne zistiť, z ktorého slovanského jazyka pochádzajú. Podľa tvarov môžu pochádzať i od východných i od severných Slovanov. Najviac sa ich vyskytuje v kotline Háromszék, menej už v krajoch Csík a Gyergyó a najmenej ich je v bývalej stolici Marosszék a Udvarhely. To poukazuje i na počet slovanského obyvateľstva v spomenutých krajoch a stoliciach.

Autor i jeho kritici na základe týchto mien vyvodzujú, že Slovania žili v Sedmohradsku roztrúsene už pred Sikulmi, a ďalej, že Sikulovia sa pravdepodobne stýkali so Slovanmi už skôr, než prišli do týchto krajín.

P. Király v časopise *Acta Linguistica Hung.* II (1952) podáva zprávu o istej slovenskej náboženskej knihe z konca XVIII. storočia. Slovenský text je preložený z latinčiny, latinský text z taliančiny. Prekladateľom z latinčiny je A. J. Hassko. O jeho osobe nemohol sa Király dopátrať viac podrobností, než koľko je v dlhom nadpise knihy: „*Živý príklad Hrissnika Pokánj činjcyho... skrze A. Diotallewi... predložený potom... z Wlaského na Latinský Gazyk, od... I. Kistler... preložený, ktorížto Aby... každý gazyk wrucnezi zveleboval Pána svého, Slovenskému také Národu we vlastnjm, z Latinského gazyka preložil, a obetowal Antonin Joseph Hassko, w Mestečku Balassa-Gyarmath, Rektor a Organista. Roku 1788. W Pesste, wytjstesty v Mátyásse Trattner. 4, 100.*“

Väčšia časť knihy vyšla tlačou, menšia časť zostala v rukopise. Obsahom sú náboženské piesne a úvahy.

Király zhrňuje znaky, ktoré sa môžu pokladať za slovakizmy, a to osobitne z rukopisu a osobitne z vydanej časti. V rukopise ich je viac, druhú časť pravdepodobne prispôsobili cenzori vtedajšej spisovnej slovenčiny (češtine). Takýmito slovakizujúcimi znakmi sú (v prvej časti): *r* miesto *ř*, *e* miesto *ě*; neoznačuje sa mäkkosť hlások *t*, *d*, *n* atď. K článku pripojil aj fotokópiu niekoľkých strán.

Otázka slovanských prvkov v maďarčine zaujímala už mnohých jazykovedcov. Písali sa o nej obsiahle knihy, ale výsledky nie sú ešte definitívne. Po prácach Bernekera, Miklosicha, Asbótha, Melicha, Stanislava a Kniezsu môžeme ešte očakávať ďalšie úspechy. Akademik Kniezsa pracuje na tomto úseku už niekoľko rokov. Jeho prácu — rozvrhnutú na tri zväzky — očakávajú s veľkým záujmom nielen v Maďarsku, ale i v zahraničí, najmä v Československu. Kniezsa má v pláne zaoberať sa všetkými slovami, ktoré sa pokladali s istotou alebo len s väčšou-menšou pravdepodobnosťou za slovanské slová. Okrem toho doplní ich ešte novými. Preveruje všetky doterajšie výklady, aby mohol ustáliť, ktoré sú bez pochyby slovanské slová a o ktorých sa to môže iba predpokladať. V rámci tejto práce pokúsi sa určiť aj to, či ide o východoslovanské, či o západoslovanské alebo o juhoslovanské slová. Niekoľko ukážok tejto svojej práce uverejnil v časopise *Magyar Nyelv* XLVI (1950). Zaoberal sa tu aj slovom *rözse* „rázga, raždie“. V konečnom závere svojho výkladu zhoduje sa s Miklosichom dopĺňujúc ho pripomienkou, ktorá podoba slova je prvšia, ktorá neskoršia, či ide o preberanie z východnej alebo zo strednej slovenčiny. V maďarčine totiž má toto slovo niekoľko užívaných podôb: *rözse, rözsge, rázszya, rozga, régye* atď. Bolo by veľmi dobre poznať, v akých podobách sa vyskytuje v slovenských nárečiach.

V XLIX. ročníku časopisu *Magyar Nyelv* (1953) uverejnil Š. Kniezsa rozbor piatich slov z chystaného diela. Pre nedostatok miesta neuverejnil ich v celom rozsahu, ba necituje ani pramene. Sú to tieto slová: *ispán* „ispan, župan“; *lugas* „lucus, Hain“; *tanya* „tona, č. tůně“; *párta* „párta, parta“; *kocsonya* „kočenina“; *vápa* „vapa, stagnum“. Prvé slovo je pôvodu slovanského, ale dnešný maďarský tvar vznikol podľa neho z maďarskej syntagmy. V jeho vývoji vidí tento postup: **vári-zsupán, *udvari-zsupán > vári-zspán, udvari-zspán > vári-spán, udvari-spán > vár-ispán, udvar-ispán > ispán, ispán*.

Slovo *lugas* nedáva do súvisu so srbochorvátskym slovom *lug*, ale predpokladá, že je slovanského pôvodu. Ak máme na zreteli, že slovanské slovo má aj význam „hortus“, v tom prípade maďarský tvar *lugas* môžeme vysvetľovať zo syntagmy *lugas szőlő*.

O treťom slove (*tanya*) tvrdí, že ho nemôžeme odvodzovať zo slovenčiny, ale iba z ruštiny, lebo taký význam (miesto, kde sa lovia ryby), v akom ho má maďarčina, je v slovenčine neznámy.

Slovo *párta* odvodzuje z nemeckého a z rakúsko-bavorského „*Borte, porte*“, a nie zo slovanského základu, ako sa myslelo dosiaľ. Svoje tvrdenie podkladá pravidelnými hláskovými zmenami.

Ostatné dve slová sú prevzaté zo slovanských jazykov. Tomu nasvedčujú pravidelné hláskové zmeny i významy slov.

V XLVI. ročníku toho istého časopisu uverejnil Š. Kniezsa niekoľko slov prevzatých zo slovanských jazykov, a to z okruhu hospodárskeho života. Tak vysvetlil pôvod a význam slov: *parlag, ugar, padol, petrence* „prieloh, ohor, polot“ (ruské), *petrenec*“.

Maďarská akadémia vied pojala do svojho päťročného jazykovedného plánu aj skúmanie a spracovanie slovanských jazykových pamiatok v Maďarsku, ako aj čiastočné publikovanie týchto pamiatok. Prvým svedkom realizovania tohto programu je publikácia *Stredoveké české listiny* (1952). Kniha vyšla za redakcie Št. Kniezsza. Obsahuje 78 listín, z ktorých 60 ešte vôbec nebolo publikovaných ani v Maďarsku ani v Československu. Sú to listiny rôzneho obsahu, zväčša boli vystavené v Uhorsku v rokoch 1432—1524. Listiny sú zaujímavé i obsahom. Vysvitá z nich, aké boli kultúrne a hospodárske vzťahy medzi národmi a národnosťami, teda do istej miery osvetľujú i minulosť a vzťahy troch národov: maďarského, slovenského a českého. Listiny umožňujú pohľad aj na spoločenské pomery. Vyčítame z nich sebeckosť vládnucej triedy, sťažnosti žoldnierov, spory dedičanov o chotár a ústrednú otázku doby: turecké nebezpečenstvo. Kniezsa skúmal listiny z jazykového hľadiska. Jeho cieľom bolo poukázať na to, kedy a ako sa dostala čeština na Slovensko a do celého Uhorska, kto ju používal v prvom rade, ako sa vyvíjala a menila, ako preberala slovakizmy, ba aj ojedinelé maďarské slová.

Celkove Kniezsa sa stotožňuje s názormi A. Mráza a E. Paulinyho. Rozchádza sa s nimi v tom, že podľa neho dostala sa čeština na Slovensko ako jazyk administratívny, reformácia ju prevzala ako hotový produkt a povýšila ju na literárny jazyk.

Jazykový rozbor a lingvistické vysvetlivky v Stredovekých českých listinách sú prácou Št. Kniezsza. Pomáhal mu v tom P. Király. Historickými poznámkami štúdiu doplnili a listiny prepisali B. Botto a E. Fügediová. K listinám pripojili stručný slovenský písaný obsah a ukazovateľ. I keď vieme, že kniha je veľkým prínosom v našom vedecko-kultúrnom živote, cítime i jej nedostatky (tlačové chyby, omyly, nedokonalý slovenský text).

V Maďarsku sa doteraz recenzovalo len málo slovenských a českých kníh. Príčina je v tom, že alebo sme sa nedostali k týmto knihám, alebo len s veľkým oneskorením, keď už kniha stratila na svojej aktuálnosti. V posledných rokoch sa situácia potešiteľne zmenila. Maďarskí vedci a výskumníci, ktorí boli na študijnej alebo výskumnej ceste v Československu, často dostali hodnotné odborné knihy do daru a mohli si ich aj sami kúpiť podľa záujmu. Osobné a aj v tlači uverejnené referáty B. Kálmána, I. Samuhu, J. Décsiho a P. Királya v značnej miere poslúžili veci a povzbudili záujem o jazykovedu v Československu.

Mnoho znamená v tomto smere aj iniciatíva Jazykovedného ústavu Slovenskej Akadémie vied s akciou výmeny kníh. Takto sa dostali do Maďarska aj Jazykovedné sborníky. Recenziu niektorých zväzkov pokladali vo vedeckých kruhoch priamo za nutnú. Recenzia V. ročníka bola uverejnená v 54. čísle časopisu *Nyelvtudományi Közlemények*. Recenzent postupne rozobral jednotlivé štúdiá, poukázal na ich myšlienkový sled a na závery. O niečo viac pozornosti venoval tým článkom, ktoré sú inštruktívnejšie i pre maďarských jazykovedcov i pre slavistov. Maďarských lingvistov veľmi zaujímalo, ako ovplyvnili články súdruha Stalina slovenskú jazykovedu v posledných rokoch, na čom pracujú slovenskí lingvisti, aké majú plány atď. Podobne maďarskí jazykovedci s radosťou čítali konštatovanie úvodného príspevku v JS V, že slovenskí jazykovedci našli správnu cestu, že pochopili svoje historické poslanie a bratsky spolupracujú s českými vedcami. Veľa poučení dostali zo štúdií Štefana Peciara, Vin-

centa Blanára, Jána Stanislava a Eugena Paulinyho. Ku kratšiemu článku Václava Poláka hodlá sa recenzent vrátiť ešte neskôršie, pretože jeho úvahu o slove *korčule* môže doložiť maďarskými dokladmi.

Mohlo by sa ešte pokračovať v uvádzaní výsledkov maďarskej slavistiky. Niektoré by si zaslúžili obsirnejší odborný výklad. Dúfame, že bude na to príležitosť i neskôr.

Š. Kovács

ROZLIČNOSTI

Poradie adjektívnych prívlastkov pri podstatnom mene. — V denníku Pravda čítali sme pred nedávnom túto vetu: „24 slovenských odvážnych a zdatných športovcov sa zapísalo trvale do dejín tatranského horolezectva“ (Pravda XXXVI, 1955, čís. 65-A, str. 8 e). Z tejto vety chceme rozobrať spojenie slov „slovenských odvážnych a zdatných športovcov“, ktoré nie je úplne správne z hľadiska slovosledu prívlastkov pred podstatným menom.

Podstatné meno *športovci* je tu bližšie určené prídavnými menami ako prívlastkami. Najbližšie k podstatnému menu stoja prívlastky *odvážni a zdatní*, ktoré sú spojené zlučovacou spojkou *a*. Celé spojenie slov „odvážni a zdatní športovci“ je okrem toho určené ďalším prídavným menom *slovenskí*. Postavenie prídavného mena *slovenskí* pred prídavnými menami *odvážni a zdatní* nie je správne. Ukáže nám to podrobnejší rozbor.

Najprv si vezmeme prívlastok *slovenskí*. Vyjadruje takú vlastnosť predmetu, ktorá je nezávislá od našej mienky, skutočnú vecnú vlastnosť alebo vzťah. To, že je niekto horolezcom slovenským, a nie napríklad nemeckým, je skutočnosť, ktorá nezávisí od nášho úsudku o horolezcovi. Taký prívlastok, akým je v našom prípade prídavné meno *slovenskí*, nazývame prívlastkom určujúcim. Určujúci prívlastok vyjadruje skutočné vecné vlastnosti a vzťahy. Ak je horolezec slovenskej národnosti, ide o skutočnú vlastnosť, ktorú my nemôžeme meniť, ide o nemennú vlastnosť.

Iného charakteru sú však prívlastky *odvážni a zdatní*. Použitie týchto prívlastkov závisí priamo od nášho osobného hodnotenia, od našej mienky a od nášho ctenia. Prívlastky toho typu, ako sú prídavné mená *odvážni a zdatní*, nazývame prívlastkami hodnotiacimi. Hodnotiace prívlastky vyjadrujú tiež vlastnosti predmetov, nie sú to však vlastnosti, ktoré by boli nezávislé od našej osobnej mienky, ktoré by boli stále a nemeniteľné. Naopak, vyplývajú z nášho osobného hodnotenia, z našej osobnej mienky alebo ctenia. Tých istých slovenských horolezcov, ktorí prešli hrebene Vysokých Tatier, môže niekto hodnotiť ako odvážnych a zdatných, iný ich môže hodnotiť ako neobyčajne odvážnych a zdatných a pod. Hodnotenie výkonu môže byť rozličné. Preto hovoríme, že prídavné mená *odvážni a zdatní* sú hodnotiace prívlastky — vyjadrujú hodnotenie.

Rozoznávanie určujúcich a hodnotiacich prívlastkov je dôležité pre radenie adjektívnych prívlastkov pri určenom podstatnom mene. Spravujeme sa tu touto zásadou: najbližšie pri podstatnom mene stojí určujúci prívlastok; celok, ktorý vzniká spojením určujúceho prívlastku a podstatného mena, môže sa bližšie určiť hodnotiacim prívlastkom. Z prívlastkov *slovenskí, odvážni a zdatní* najbližšie pri podstatnom mene má stáť prívlastok *slovenskí*, pretože je to určujúci prívlastok. Spojenie slov *slovenskí horolezci* sa ďalej môže určiť hodnotiacimi prívlastkami *udatní a zdatní*. Opačné poradie prívlastkov, teda *slovenskí odvážni a zdatní horolezci*, nie je v spisovnej slovenčine správne. Veta: „24 slovenských odvážnych a zdatných športovcov sa zapísalo trvale do dejín tatranského horolezectva“ bude správne znieť takto: *24 odvážnych a zdatných slovenských športovcov sa zapísalo trvale do dejín tatranského horolezectva*.

Čitateľov upozorňujeme na článok Jána Oravca, *Písanie čiarky pri prívlastku*, SR XVII, 1951/1952, 205—209, v ktorom sa o poradí prívlastkov pri podstatnom mene hovorí omnoho podrobnejšie.

L. Dvonč

Premiéra „Svadba v Malinovke“? — V denníku Pravda sme čítali takúto vetu: Premiéra „Svadba v Malinovke“ v bratislavskej Novej scéne (Pravda XXXVI, 1955, čís. 21, str. 2). Názov operety je tu v 1. páde a v uvodzovkách. Takéto vyjadrovanie je nesprávne.

Názov „Svadba v Malinovke“ môže byť v 1. páde iba pri takom podstatnom mene, pri ktorom stojí ako jeho meno. Môžeme povedať napr. *opereta „Svadba v Malinovke“*, podobne *dielo „Svadba v Malinovke“*. Spojenie *opereta „Svadba v Malinovke“* môžeme zmeniť na takéto spojenia: *opereta s názvom „Svadba v Malinovke“*, *opereta, ktorá má názov alebo ktorá sa nazýva, volá „Svadba v Malinovke“*. Dôležité je tiež, ako vyzerá spojenie slov *opereta „Svadba v Malinovke“* v ostatných pádoch. V 2. páde povieme: O 11. hodine sme sa vrátili z *operety „Svadba v Malinovke“*; v 6. páde: V *operete „Svadba v Malinovke“* vystupujú naši známi speváci; v 7. páde: *S operetou „Svadba v Malinovke“* bol som veľmi spokojný: Zatiaľ čo slovo *opereta* sa tu mení podľa jednotlivých pádov, výraz „Svadba v Malinovke“, ktorý predstavuje názov operety, ostáva bez zmeny v 1. páde. Výraz „Svadba v Malinovke“ predstavuje prívlastok k slovu *opereta*, pretože bližšie určuje význam podstatného mena *opereta*. Určené slovo *opereta* sa vo vete mení, skloňuje sa, naproti tomu určujúci výraz „Svadba v Malinovke“ ostáva vždy v 1. páde, nemení sa. Teda medzi určeným slovom a jeho určujúcim výrazom nie je zhoda v páde, naopak, je medzi nimi rozdiel. Prívlastok, ktorý sa nezhoduje s radiacim podstatným menom, voláme nezhodným prívlastkom. Nezhodný prívlastok, ktorým sa vyjadruje meno, názov niečoho, sa odborne volá nominatív menovaci. Nominatív menovaci vyzerá ako citát, pretože sa uvádza bez zmeny, vždy v presnom znení. Vyskytuje sa v takýchto a podobných prípadoch: *značka Kalodont, časopis Slovenská reč, hotel Kamzík, hotel Devín, národný podnik Severoslovenské tlačiarne, symfonická báseň Prelúdiá, opera Barbier zo Sevilly, opereta Zem úsmevov* a podobne.

Vo vete, ktorú sme vyššie uviedli, je názov „Svadba v Malinovke“ použitý ako nominatív menovaci. Spojenie slov *premiéra „Svadba v Malinovke“* nemôžeme však zmeniť na vety: Premiéra s názvom „Svadba v Malinovke“, premiéra, ktorá sa nazýva, ktorá má názov „Svadba v Malinovke“. Pri slove *premiéra* názov „Svadba v Malinovke“ nemôže stáť v 1. páde ako nominatív menovaci. V tomto prípade musíme použiť 2. pád, teda: *Premiéra „Svadby v Malinovke“* v bratislavskej Novej scéne, podobne ako povieme *premiéra hry, premiéra opery, premiéra veselohry* a pod. Konečne samotný denník Pravda správne používa genitív v tomto prípade: *Premiéra „Mladých liet“* na Novej scéne (Pravda XXXVI, 1955, čís. 65-A, str. 2 c).

L. Dvonč

Prsia — prsiar. — V štúdii *Používanie prípon -ár a -iar v spisovnej slovenčine* (SR XIX, 1954, 298—302) som upozornil, že podstatné mená utvorené od sloviess, pri ktorých je v 3. os. pl. idk. préz. koncovka *-ia*, tvoria sa príponou *-iar* aj v tom prípade, ak sa odvodzovací základ nekončí na mäkkú spoluhlásku. Dosvedčujú to názorne príklady, ako napr. *taviareň, drviareň, vozíar, plaviareň, mraziareň, brusiareň, kvasiareň, hasiareň, farbiar* atď. (konštatovanie sa vzťahuje aj na slová so zloženou príponou *-iareň*). Z pozorovania tohto javu som si potvrdil Vinogradovovu tézu o „spätosti odvodzovacích prvkov s formami ohýbania a tak isto s celým systémom tvorenia foriem v okruhu rozličných čiastok reči“.

Uvedenú spojitosť medzi tvorením slov a ohýbaním pozorovali sme na podstatných menách odvodených od sloviess, teda na deverbatívach. Prejavuje sa však aj pri deno-

minatívach, na čo tu chceme zvlášť upozorniť. V prípade, že podstatné meno, od ktorého sa substantívum na *-ár/-iar* odvodzuje, má pádovú príponu na *-ia*, derivát má odvodzovaciu príponu *-iar*. Náborne to ukazuje odvodzovanie od substantíva *prsia*. Príslušný derivát je *prsiar*, teda tvar s podobou *-iar*.

Tento príklad je síce ojedinelý (iných derivátov od substantív neutier typu „srdce“ s tvrdou spoluhláskou pred pádovými príponami niet), zaznamenávame ho však preto, že potvrdzuje myšlienku o vzájomnom vzťahu medzi odvodzovaním a flexiou.

L. Dvonč

Zostal stáť. — Z listu súdruha M. V. zo Žiliny citujeme: „V nových učebniciach slovenského jazyka niet zmienky o tom, či veta *Chlapec zostal stáť* môže mať v spisovnom jazyku aj význam: chlapec sa zastavil. Damborský vo svojej gramatike hovorí, že sa nesprávne používa spojenie *zostal stáť* namiesto správneho predponového slovesa *zastavil sa*. Damborský poukazuje ďalej aj na to, že len o tom môžeme hovoriť, že *zostal stáť*, kto už predtým *stál*.“

Sloveso *zostať*, podobne ako aj slovesá *ostať*, *ostávať*, *zostávať*, je v spojení so slovesom *stáť* pomocným slovesom. Vyjadruje sa ním neprerušené trvanie deja. Tak je to napr. v týchto vetách: *Zostala stáť vzpriamená a tak čakala.* (Figuli) — *Praskovského prijal trochu posmešne prehnanou poklonou a usadil ho na jednu zo stolíc, sám zostanúc predbežne stáť.* (Jégé) — *Asurbanipal padol a Babylon, mesto bohov, ostalo stáť v celej svojej nádhere a sile.* (Figuli)

Na základe bohatého výpiskového materiálu, ktorý máme v archíve Ústavu slovenského jazyka, konštatujeme, že uvedené spojenia s významom neprerušného trvania deja sú pomerne zriedkavé.

Spojenia pomocných sloves *ostať*, *ostávať*, *zostať*, *zostávať* so slovesom *stáť* majú oveľa častejšie význam „zastaviť sa, zastavovať sa“. Jednoznačne sa to ukazuje v takých vetách, v ktorých sa najprv hovorí o pohybe. Príklady: *Pobehne ku dverám a ostane ticho stáť.* (Tajovský) — *Ponáhľa sa, dochádza, zostáva sklamané stáť.* (Fr. Kráľ) — *Lámem si hlavu a už mi nad tým rozum ostáva stáť.* (Tartarka) — *Ľudia ustúpili a zostali zarazene stáť.* (Urban)

Ako vidieť z uvedených príkladov, veta *Chlapec zostal stáť* môže mať podľa širšej súvislosti dva významy: 1. chlapec aj naďalej *stál*, 2. chlapec sa *zastavil*. Obidva významy uvedeného spojenia sú v spisovnom jazyku bežné a správne.

Damborského poučka o význame spojenia *zostal stáť* (Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy, II. diel, 5. vydanie, Nitra 1930, str. 192—3) je nesprávna.

J. Ružička

Tobôž. — Mnohí Slováci nepoznajú príslovku *tobôž* z rodného nárečia, preto by mohla vzniknúť pochybnosť o oprávnenosti a potrebnosti tohto slova v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. Aby sme poznali jeho význam a funkciu, povšimneme si jeho použitie v našej literatúre. Ako východisko nám poslúži lístkový materiál slovníkového oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV.

Ukázal sa veľmi skromným, že sa nejde v tej veci vysloviť, a tobôž jednať. (Kukučín) — *Nemáme podpory na to dielo, mecenášov tobôž.* (Kukučín) — *Povetrie zalihalo na prse i zdravým, otobôž chorým.* (Šoltésová) — *A jej otec ako chlapec nevedel inakšie len slovensky a starí rodičia tobôž.* (Vansová) — *Dal si teda dva deci slivovice a mäsa. Dacík ožil, Poliak tobôž.* (Tajovský) — *Čo tam budeš robiť? Neobstoíš sa tobôž!* (Timrava) — *O sebe, tobôž o mne, nesmieš slovka prerieť.* (Horák) — *Zrejme si už nik v tomto dome na vojnu ani nepomyslí. Mój syn Peter tobôž nie.* (Jančová) — *Moje spolubývajúce iba hlavami krútili, nebývalo mojim zvykom tak skoro vstávať, a tobôž dať sa do spevu.* (Pravda 1947) — ...slovenský život nevládal štúra chápať celostne a už tobôž nie dotvorovať.

(Mráz) — *Kalinčiak nebol človekom, ktorý by vyhľadával verejný život... , t o b ô ž nie ozbrojené revolučné ťaženie.* (Mráz) — *Lenin... odhalil... najhlbšiu príčinu, pre ktorú je nemysliteľný, a t o b ô ž nie uskutočniteľný každý variant zjednotenia svetových monopolistov pre akýkoľvek spoločný cieľ a v hociakej forme.* (Szántó) — *V lete v celej dedine skoro niet kravy, t o b ô ž niet na dačo súceho chlapa.* (Felix, preklad) — *Vaňa často počul slovo „delo“, ale zriedka sa mu pošťastilo pozrieť naň zblízka, tobôž dotknúť sa rukami samého dela.* (Mihál, preklad) — *Ak je tebe nech, mne o t o b ô ž.* (Jesenská, preklad).

Ako vidieť z dokladov, slovo *tobôž* (zriedkavejšie „otobôž“) sa používa v staršej i novej slovenskej krásnej literatúre (pôvodnej i preloženej) i v literatúre vedeckej. Vidíme, že slove *tobôž* („otobôž“) je podľa svojho významu príslovka miery, ktorá sa používa vo funkcii priradovacej spojky (stupňovacej). Označuje približne to, čo príslovkové spojenie „tým viac“, „o to viac“, „tým skorej“. V staršej literatúre má aj význam „priam tak“, „tak isto“. V novej literatúre sa používa skoro výhradne vo svojom prvom význame. Jeho spojkovú funkciu by sme mohli opísať takto: príslovka (spojka) *tobôž* vyjadruje vyšší stupeň platnosti výroku so zreteľom na inú okolnosť (v najširšom zmysle).

Príslovku *tobôž* v podobe „tobož“ uvádza už Bernolák v Slovari. Má ju aj Káľal v Slovenskom slovníku, a to vo všetkých troch variantoch „tobôž“, „otobôž“, „tým-bôž“. Všetkým trom variantom správne pripisuje rovnaký význam.

Príslovku (spojku) *tobôž*, *otobôž* hodnotíme ako výstižnú a hospodárnu na vyjadrenie vyššie spomenutého významu. Pokladáme ju za neutrálny prvok slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Naproti tomu jej variant „týmbož“ nemožno pokladať za spisovný.

G. Horák

Ako vyslovovať zámeno „kto“? — Zámeno *kto* počujeme kde-tu vyslovovať ako „gdo“. Výslovnosť „gdo“ sa rozšírila pravdepodobne vplyvom príslovky „gde“, ktorá je odôvodnená a celkom správna. Neznela spoluhláska *k* sa v príslovke *kde* (<k>de) na slovotvornom švíku mení podľa pravidla o spodobovaní spoluhlások podľa znelosti na párnú znelú spoluhlásku *g*. Naproti tomu pri výslovnosti zámena *kto* nemôžeme uplatňovať ani jednu poučku o spodobovaní spoluhlások podľa znelosti. V ňom sa stretajú spoluhlásky neznelé *kt*-, podľa znelosti zhodné — a na tie sa poučka o znelostnom spodobovaní spoluhlások nevzťahuje. Niet teda dôvodu, pre ktorý by sa skupina spoluhlások *kt*- v zámene *kto* mala vyslovovať „gd-“.

Zámeno *kto* treba vyslovovať tak, ako sa píše, so skupinou *kt*-, priam tak ako zámeno *ktorý*. Vyslovujeme vždy náležite *kto*: *Kto prišiel? Kto má diskusný príspevok?* — a tak isto aj zámená, ktoré sú od neho odvodené: *ktosi, ktokoľvek, niekto, voľakto, dakto, nikto* atď. (Pozri J. Stanislav, Slovenská výslovnosť, 185-6!)

G. Horák

Výslovnosť slova „diskusia“. — Pri výslovnosti slova *diskusia* badať váhanie. Počujeme ho vyslovovať až trojako: „diskúzijs“, „diskuzijs“ a „diskusijs“. — Ktorý spôsob výslovnosti je správny?

Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú slovo *diskusia* medzi tými zdomácnenými prevzatými slovami, pri ktorých medzi pravopisom a výslovnosťou je zhoda (pozri Pravidlá str. 40, § 45). Z uvedených výslovností je správny tretí — „diskusijs“. Slovo *diskusia* vyslovujeme teda so spoluhláskou *s* (nie *z*). Pri určovaní správnej výslovnosti slova *diskusia* treba si ešte povšimnúť, ako sa vyslovujú skupiny *ia*, *ie*, *iu* v prevzatých slovách. V Pravidlách na str. 31 v § 31 sa hovorí toto: „V cudzích slovách hodnotíme spojenia *ia*, *ie*, *iu* spravidla nie ako dvojhlásky, ale ako dvojslabičné spojenia dvoch samohlások.“ Táto poučka sa vzťahuje aj na výslovnosť slova *diskusia*. Pretože sa

skupina *ia* v slove *diskusia* hodnotí ako dvojslabičná skupina samohlások, vyslovujeme ju ako *-ija*; slovo *diskusia* je teda štvorslabičné. Nemôže nás prekvapiť, že v množnom čísle má tvary *diskusií, diskusiám, diskusiách* (čo v slovách s dvojhĺaskou nebýva). — Slovo *diskusia* pochádza z latinského slova *discussio* (dve s!). Nepatrí do rodiny tých prevzatých podstatných mien ženského rodu, ktoré vyslovujeme i píšeme so *z*: *konklúzia, fúzia, kolízia*... (v latinčine sa píše s jedným s). — Slovo *diskusia* vyslovujeme tak, ako ho píšeme — so spoluhláskou *s* a štvorslabične, teda „diskusija“.

G. Horák

O skracovaní prípon -ík a -ičko pri odvodzovaní slov na -ár. — V spisovnej slovenčine tvoria sa početné slová pomocou prípony *-ár/-iar*, napr. *mlyn — mlynár, vrch — vrchár, cesta — cestár, kladivo — kladivár, loď — lodiar, päsť — pästiar, mäso — mäsiar, železnica — železničiar* atď. Táto prípona sa pripája aj k slovám s príponou *-ík* alebo *-ník*, teda k slovám, ako napr. *košík, taxík, úvodník, perník, medovník*, ďalej k slovám s príponou *-iček*, napr. *koniček, vozíček*, ako aj k slovám s príponou *-ičko*, napr. *slovičko, vajíčko*. Pre tvorenie slov na *-ár* od spomínaných slov je dôležité to, že prípona *-ík* alebo prípony *-ičko, -iček* sa po pripojení prípony *-ár* skracujú. Napr. *úvodník — úvodníkár, medovník — medovníkár, košík — košíkár, taxík — taxikár, verčlík — verčlíkár, pilník — pilníkár, slovičko — slovičká* a pod. Takéto tvorenie je v spisovnej slovenčine uzákonené už od jej vzniku. Predpisuje ho aj posledné vydanie Pravidiel z roku 1953.

Pri praktickom používaní sa tu však pomerne často tieto prípony pred príponou *-ár* neskracujú. Na takéto chybné tvorenie možno uviesť ako ilustráciu niekoľko príkladov, ktoré máme k dispozícii. Napr. Vinu má ... *kyslíkár*. (Pravda XXXIV, 1953, 66, 2 b) — Výrobná kapacita *dusíkáre* čis. 1... (Pravda XXXIV, 1953, 203, 3 b) — *Dusíkár* čis. 1... (tamže) — *Dusíkár* bude dodávať poľnohospodárstvu umelé hnojivá. (Pravda XXXIV, 1953, 364, 4 a) — *Hliníkár* sú v Avesta Monsbo. (Chemické zvesti II, 1948, 21) — Menšia, zastaralá *hliníkár* je aj v Odde. (Chemické zvesti II, 1948, 24) — Najväčšia *hliníkár* je v Höyangeri. (Tamže) — Na výsadných miestach ... stáli príbuzné a známe dedkov *vozičkárov*. (Marie Majerová, Siréna, prel. Marta Ličková, Bratislava 1951, 263) — Krmia dušu a srdce dennou politikou, čili polemikami tiež povahy cele osobnej, alebo *chlebičkárskej*. (Zobrané spisy Martina Kukučína, Sväzok IV, Dom v stráni, Kniha I, Turčiansky Svätý Martin 1929, 198) — ... kde sa obzvlášte *tajomníkárs* ... praktikovalo. (Slovenské pohľady III, 1883, 171) — ... prežitky ... *priateľkárenia* ... (J. V. Stalin, Ekonomické problémy socializmu v SSSR, XIX. sjazd Vsesväzovej komunistickej strany (boľševikov), Bratislava 1952, 186) — Tu nie je zlepšovacie hnutie samoučelným „*krúžkárením*“ a „*koničkárením*“. (Technické noviny I, 1953, 8, 9) — Slovom, máme tu do činenia s odklonom od skutočnosti, so samoučelným *slovičkárením*. (Slovo a tvar III, 1949, 12)

Ide tu zväčša o novoutvorené slová, o slová, ktoré vznikajú v poslednom čase (porov. najmä slová ako *kyslíkár, dusíkár, hliníkár, koničkárenie* atď.). Vedomie o skracovaní dĺžky pred príponou *-ár* nie je už natoľko jasné, ako je to pri starších, známejších a zaužívanějších slovách ako napr. *perníkár, medovníkár, úvodníkár, taxikár* a pod. Treba tu počítať s vplyvom tej vrstvy slov na *-ár/-iar*, pri ktorej sa pred príponou *-ár/-iar* korenná dĺžka neskracuje, napr. *krúžok — krúžkár, bábka — bábkar, fréza — frézár, vlákno — vláknár, bárka — bárkar, tisicka — tisickár, kohút — kohútiar, vták — vtáči* atď. (oproti slovám, ako *vino — vinár, múr — murár, umývať — umývareň, údiť — udiareň, kľúč — kľučiar* atď., kde sa skracuje korenná dĺžka pri odvodzovaní príponou *-ár/-iar*).

V spis. slovenčine sú správne a prípustné jedine tvary, v ktorých sú prípony *-ík, -iček* a *-ičko* pred príponou *-ár* skrátené, teda tvary *kyslíkár, dusíkár, hliníkár, tajomníkárs, priateľkárenie, koničkárenie*. Aj pri tvorení nových slov tohto typu treba dbať na dodržiavanie uvedenej zákonitosti slovenského jazyka, napr. *cukrík* —

cukrikáreň. V niektorých prípadoch prípony *-ík* a *-ičko* (týka sa to prakticky vlastne len slov s príponou *-ík*) sú skrátené na *-ík* a *-ičko* už v samotných slovách s týmito príponami, a to preto, že predchádza dlhá slabika, napr. *múčnik* — *múčnikár*, *dáždnik* — *dáždnikárstvo* a pod. V tomto prípade ide o krátenie príslušných prípon na základe tzv. rytmického krátenia dĺžok. Je len pochopiteľné, že skrátené *-ík* alebo *-ičko* sa zachováva v príslušných derivátoch na *-ár*, napr. *múčnik* — *múčnikár*, *dáždnik* — *dáždnikárstvo* a pod.

L. Dvonč

Ženská forma k priezvisku Kubiček. — Súd. Jozef Kubiček píše nám o ťažkostiach, ktoré sú spojené s jeho menom v tom prípade, keď sa od neho utvorí ženské priezvisko príponou *-ová*. Tvar *Kubičková*, teda s vynechaním samohlásky *e*, potom znie rovnako, ako ženské priezvisko od mužského priezviska *Kubičko*. Súdruhovia Kubiček a Kubičko bývajú v jednej ulici, takže, ako nám to píše súd. Kubiček, „keď príde list adresovaný na meno Kubičková, nevieme, ktorej to patrí, pretože podľa zaznamenania v občianskom preukaze i jedna i druhá sa volá Kubičková, napriek tomu my mužovia jeden sa voláme Kubiček a druhý Kubičko“. Súd. Kubiček chce obe priezviská v ženskej forme rozlíšiť tak, že by sa od priezviska *Kubiček* tvorilo ženské priezvisko *Kubičeková*.

Pre posúdenie otázky, či má byť od priezviska *Kubiček* ženská podoba *Kubičková* alebo *Kubičeková*, pozrieme sa najprv na skloňovanie priezviska *Kubiček*. Tvorenie ženského priezviska závisí tu totiž od skloňovania mužského priezviska.

Pravidlá slovenského pravopisu na str. 65 hovoria, že v priezviskách, ktoré sa končia na *-ek*, *-ec* alebo *-ok*, samohlásky *-e-*, *-o-* pri skloňovaní vypadávajú, ak ide o priezviská súvisiace s menami, napr. *Michálek* — *Michálka*, *Adamec* — *Adamca*, *Štefánek* — *Štefánka*. Na priezvisko *Kubiček* sa zrejme vzťahuje táto poučka, lebo i ono súvisí s menom. Preto sa skloňuje *Kubiček*, *Kubička*, *Kubičkovi* atď. Skloňovanie *Kubičeka*, *Kubičekovi* počítalo by sa ako neprirodzené.

O tvorení ženských priezvisk hovoria Pravidlá na str. 60—61. Uvádzajú, že ak je v mužskom priezvisku vkladná samohláska, zachováva sa alebo vypadáva v ženskom priezvisku podľa toho, či sa zachováva alebo vypadáva pri skloňovaní mužského priezviska. Pretože skloňujeme *Kubiček*, *Kubička*, *Kubičkovi* atď., musíme tvoriť aj ženské priezvisko *Kubičková*, a nie *Kubičeková*. Tvar *Kubičeková* by rovnako znel násilne ako tvary *Kubičeka*, *Kubičekovi* ap.

Súdruhovi *Kubičkovi* robí starosti zhoda mena jeho manželky so ženským priezviskom utvoreným od priezviska *Kubičko*. Treba upozorniť na to, že aj pri skloňovaní rozdiel medzi menami *Kubiček* a *Kubičko* sa vzťahuje práve len na prvý pád. V ostatných pádoch sa obe priezviská skloňujú rovnako: *Kubička*, *Kubičkovi*, s *Kubičkom*. Zhoda pri skloňovaní je aj pri iných priezviskách, napr. *Bartek* a *Bartko*. Tieto mená majú nielen zhodné skloňovanie, ale aj zhodné ženské priezviská. Mnohé hotové ženské priezviská sú také, že sa môžu vzťahovať na viaceré mužské priezviská. Tak je *Bartková* ženská forma k priezvisku *Bartek* aj *Bartko*. Podobne priezvisko *Blahová* môže sa vzťahovať k priezvisku *Blaho* alebo *Blaha*, *Marková* k *Marek* alebo *Marko*, *Janková* k *Janek* alebo *Janko*, *Husová* k *Hus* alebo *Husa*, *Vítková* k *Vítek* alebo *Vítko* a pod.

Na záver môžeme povedať, že z jazykového hľadiska je od mužského priezviska *Kubiček* správne utvorená ženská forma *Kubičková*. Ťažkosti, ktoré sú napr. s doručovaním poštových zásielok na meno *Kubičková*, sa najlepšie rozriešia uvádzaním osobného mena a presným uvádzaním adresy (ulice, čísla domu a prípadne aj čísla bytu). Zavádzať podobu *Kubičeková* len pre spomenutú príčinu, aby sa totiž rozlišovali ženské formy od priezvisk *Kubiček* a *Kubičko*, bolo by nesprávne.

L. Dvonč

Písanie čiarky v príslovkovom určení. — V nových Pravidlách slovenského pravopisu (str. 106) sa hovorí: Dve rozličné príslovkové určenia (napr. určenie miesta a času) neoddeľujeme čiarkou. Napr.: *Schôdzka bude 4. septembra o 9. hod. na Gorkého ulici.* Z tohto pravidla vyplýva ďalšie: Rovnaké príslovkové určenia (napr. dve príslovkové určenia času) čiarkou oddeľujeme. Veta, ktorá sa tu uvádza, správne potvrdzuje pravidlo, lebo tu príslovkové určenie času a príslovkové určenie miesta čiarkou neoddeľujeme (nieť čiarky medzi slovami *o 9. hod.* a *na Gorkého*). No, tento príklad zdanlivo tomuto pravidlu aj protirečí. Zdá sa totiž, že tu ide o dve rovnaké príslovkové určenia času. Na prvý pohľad by sa mohlo pokladať za prvé príslovkové určenie času slovné spojenie *4. septembra* a za druhé *o deviatej hodine*, z čoho by plynulo, že ich treba čiarkou oddeliť. Lenže v skutočnosti tu nejde o dve rovnaké príslovkové určenia času, ale iba o jedno rozvité príslovkové určenie: *4. septembra o 9. hod.* Jadrom tohto príslovkového určenia času je výraz *septembra*, ktorý je rozvitý po 1. zhodným prívlastkom *4. (štvrtého)*, po 2. nezhodným prívlastkom *o 9. hod.* Podradený rozvitý vetný člen *o 9. hod.* bližšie určuje svoj nadradený rozvitý vetný člen *4. septembra*.

Postup pri analýze tohto jazykového javu je približne tento: Pýtame sa: Kedy 4. septembra (bude schôdzka)? — *O hodine*: to je nezhodný prívlastok. Nezvyklá otázka *Kedy*, ktorou sa spolu s podstatným menom *septembra* pýtame na prívlastok, by nás mohla pomýliť v tom, že by sme slovné spojenie, predložkový výraz *o hodine*, nepokladali za nezhodný prívlastok, ale za príslovkové určenie času. Ale tu nie spôsob, ako otázku formulujeme, určuje, o aký vetný člen ide, ale rozhodujúce je to, že podradený vetný člen *o hodine* rozvíja, určuje podstatné meno *septembra*, ktoré je v tomto vzťahu zasa nadradeným, určeným vetným členom a zároveň je jadrom celého rozvitého príslovkového určenia času: *4. septembra o 9. hodine*. Prívlastok je totiž taký rozvíjajúci, určujúci vetný člen, ktorý určuje a rozvíja vždy podstatné meno, ktoré však môže mať vo vete funkciu podmetu, prívlastku, prístavku, predmetu, príslovkového určenia, neslovesného prísudku a doplnku.

Slovné spojenie *4. septembra o 9. hod.* treba pokladať za také tesné spojenie, že ak by sme jednu z jeho častí, či prvú alebo druhú, vypustili z vety, nestačila by takáto okypťená veta na dorozumenie. Ide tu teda vlastne o tesný prívlastok, ktorý čiarkou neoddeľujeme a nemožno ho bez zmeny významového rozsahu vynechať. Ak by sme vynechali napr. výraz *o 9. hod.*, rozsah významu *4. septembra* by sa tak rozšíril, že by sme tu museli mať na zreteli čas od 0. hod. do 24. hod.

Iný podobný príklad: *Matej Jakub kosil v jedno popoludnie ďatelinu na svojej ráte neďaleko úpustu.* (Veta je uvedená v učebnici Slovenský jazyk pre 8. roč. všeobecnovzdel. škôl, str. 9.) Tu tak isto by sa mohlo slovné spojenie *na svojej ráte neďaleko úpustu* pokladať za dve príslovkové určenia miesta, ktoré treba oddeliť čiarkou. V skutočnosti ide tu tiež o jedno príslovkové určenie miesta, ktorého jadrom je predložkový výraz *na ráte* a tento je rozvitý jednak zhodným prívlastkom *svojej*, jednak nezhodným, tiež rozvitým prívlastkom *neďaleko úpustu*. Prívlastok *neďaleko úpustu* je prívlastkom tesným, a preto ho neoddeľujeme čiarkou. Ak by sme tento prívlastok vynechali, rozšíril by sa významový obsah slova *ráta*. Nešlo by tu už o rátu, ktorá je neďaleko úpustu, ale o hociktorú rátu Mateja Jakuba.

Týmto svojim príspevkom som chcela upozorniť na problém, s ktorým sa často stretáme v školskej praxi, že totiž niektorí vyučujúci — slovenčinári — nepokladajú dobré osvojenie si interpunkcie za dôležitú úlohu, čo sa prejavuje aj v tom, že nesprávne kladenie čiarok hodnotia ako tzv. malú chybu. Ovládanie interpunkcie svedčí predovšetkým o tom, že dotýčny logicky správne myslí a jeho správne myslenie prejavuje sa aj v správnom vyjadrovaní či ústnom alebo písomnom, teda v správnom členení hovoreného prejavu a v jeho správnej interpunkcii.

Š. Orlovská

Ako písať skratku magistra farmácie. — Popri skratke *dr.* a *inž.* uvádzajú sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 (na str. 54) aj skratky *MUDr.* (medicinae universae doctor), *JUDr.* (juris utriusque doctor), *PhDr.* (philosophiae doctor) a *RNDr.*

(rerum naturalium doctor). Okrem toho sa tu uvádza aj skratka pre magistra farmácie v podobe *PhMg.*, čo znamená pharmaciae magister.

Pri tvorení týchto skratiek sa postupovalo tak, že sa vzali prvé písmená názvu príslušného odboru, a to alebo dve, alebo len jedno (pri skratke *PhDr.*). Druhá časť skratky sa tvorí tak, že sa berie prvé a posledné písmeno slova *doctor*. Ak je pre doktora skratka *Dr.*, analogicky by mala byť pre magistra skratka *Mr.*

V tejto otázke je teda v Pravidlách nedôslednosť: skratka *PhMg.* sa prevzala z Pravidiel z r. 1940, resp. z r. 1931, len sa upravilo poradie: miesto *MgPh.* sa zaviedlo *PhMg.*

Ak uvážime, že ide o nedôslednosť a že okrem toho o zbytočnú odchýlku od češtiny (keď vieme, že pri ušatľovaní skratiek sa postupovalo zhodne s češtinou), možno len odporučiť zaviesť skratku *PhMr.* V takejto podobe sa ostatne uvádza už v Terminológii galenickej farmácie z r. 1953 pri hesle *magister*. Pravda, treba ju na rozdiel od uvedeného slovníka písať s bodkou.

J. Horecký

Slovákum či slovenikum. — Termínom *slovákum*, o ktorom naposledy písal A. Baník v časopise Knižnica VII, 1955, 38—39, označujú sa také kultúrne objekty (a to tlačené, rukopisné i vecné), ktoré majú priamy alebo nepriamy vzťah k Slovákom, k Slovensku a k slovenskému národnému životu vôbec. Popri tomto termíne však jestvuje aj termín *slovenikum*.

Proti termínu *slovenikum* sa často namieta, že nie je dosť presný, pretože môže označovať aj kultúrne objekty slovinské. To je dôvod síce veľmi závažný, ale jeho sila sa oslabuje tým, že hoci sa doteraz bežne používal termín *slovenikum*, prichádzalo k omylom alebo zámene len veľmi zriedka, pravdepodobne preto, že v našej relácii sa najčastejšie hovorí o kultúrnych objektoch slovenských, nie slovinských.

Proti termínu *slovákum*, a teda pre termín *slovenikum* však hovorí okrem toho, že v našej literatúre je hojne doložené aj latinské prídavné meno *slovenicus* vo význame „slovenský“, najmä tá okolnosť, že práve od tohto prídavného mena máme aj iné, už udomácnené slová, napr. *slovenistika*, *slovenista*. Je zaujímavé, že slová *slovakistika* a *slovakista* sa v tejto oblasti neujali, hoci máme napr. podstatné mená *slovakizmus* a *slovakizácia*.

Proti termínu *slovákum*, ktorý navrhuje A. Baník, však veľmi jasne hovoria najmä ťažkosti pri jeho prispôbovaní slovenskej skloňovacej sústave. Slová gréckeho a latinského pôvodu na *-um* pri skloňovaní strácajú nominatívnu koncovku, ako vidieť napr. zo slova *fórum*, *fóra*, na *fóre*, *múzeum*, *múzea*, v *múzeu* a pod. Výnimku z tohto pravidla tvorí iba niekoľko slov, ktoré sú už zdomácnené, alebo nie sú gréckeho a latinského pôvodu.

Termín *slovákum* nemožno pokladať za tak zdomácnený ako napr. slovo *dátum*, ani za slovo typu *konzum*, *fyzikum*, *politikum*. Slovo *konzum* nie je vlastne latinské slovo, hoci je odvodené od latinského slovesa *consumo*, slová *fyzikum* a *politikum* sú zase vlastne citáty, ktoré sa neskloňujú, používajú sa zväčša len v prvom páde.

Termín *slovákum* sa však musí skloňovať. Pretože nepatrí k typu *dátum*, bolo by treba skloňovať *slovákum*, *slováka*, *slovák*. Tieto tvary by neboli jasné, preto bude výhodnejšie ostať pri termíne *slovenikum*, ktorý sa zaraďuje do skupiny podobných termínov *bohemicum*, *hungaricum*, *polonicum*.

J. Horecký

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

G. Horák

NÁŘEČIE POHORELEJ

Monografia Nářečie Pohorelej podrobne opisuje pozoruhodné poľsko-slovenské nářečie horehronskej obce Pohorelá v porovnaní s nárečím Liptovskej Tepličky. Autor vždy najprv uvádza a interpretuje príslušné jazykové javy z nárečia Pohorelej a potom ich stručne porovnáva s paralelnými javmi nárečia Liptovskej Tepličky.

Monografia obsahuje okrem hláskoslovnia a tvaroslovnia aj skladbu. V nej autor interpretuje najmä tie skladobné javy, ktorými sa nářečie Pohorelej odlišuje od stredoslovenských nárečí. Okrem toho do nářečového materiálu zahrnul autor aj osobné mená a chotárne názvy, ktoré môžu byť pomôckou pre prípadný ďalší výskum o pôvode obyvateľov Pohorelej a Liptovskej Tepličky.

K bohatému textovému materiálu, hodnotnému aj zo štylistickej stránky, pripojil autor diferenciálny slovník, ktorý má slúžiť ako pomôcka pri čítaní dokladového materiálu v gramatickej časti a pri štúdiu textov. Výsledky svojho výskumu nárečia Pohorelej Horák kriticky porovnáva so zisteniami univ. prof. Mieczysława Małeckého, ktorý uverejnil stručnú charakteristiku nárečia oboch obcí v IX. roč. Sborníka Matice slovenskej (Kilka uwag o polskiej gwarze Ciepliczki i Pogorely w Niżnych Tatrach).

Pretože ide o pozoruhodné nářečie, v ktorom sa uplatňujú prvky slovenčiny a poľštiny, monografia vyvolá pozornosť nielen na Slovensku, v Čechách a na Morave (príbuzná problematika v nárečiach lašských), ale aj v slavistických inštitúciách zahraničných. Monografiu možno odporúčať i vysokoškolskému dorastu.

Strán 250, cena Kčs 115,—.

V. V á ť n ý

O JMÉNECH MOTÝLŮ V SLOVENSKÝCH NÁŘEČÍCH

Táto štúdia o slovenských ľudových názvoch motýľov je prvou podrobnejšou lexiko-geografickou monografiou, ktorá spojuje hľadisko semaziologické so stálym zreteľom jazykovo-zemepisným — z mapového zachytenia zistených názvov. Najpodstatnejšiu časť slovníkového materiálu získal autor zo svojej dialektologickej dotazníkovej ankety na Slovensku v rokoch 1921—1931 a pokračoval, ako aj spracovával tento bohatý materiál v ďalších rokoch. Pre túto štúdiu použil všetky prístupné doklady zo slovníkov, ako aj dialektologických a iných prác slovenských.

Je veľmi zaujímavou skutočnosťou, vyplývajúcou z tejto štúdie, že najväčšia časť slovenských ľudových názvov motýľov, a to práve tých, ktoré vyzerajú najzáhadnejšie, je domáceho krajového pôvodu a miestnej domácej tvorivej proveniencie. Tento súbor vybraných skupín slov z ľudovej terminológie slovenskej, obsahujúci viac než sto ľudových názvov motýľov, ukazuje na nevyčerpatelné zdroje ľudového tvorenia, na slovníkovú oblasť a podáva svedectvo spontánnosti ľudového ducha a jeho neprestávajúcej aktivity.

V štúdií je uverejnený zoznam slovenských ľudových názvov motýľov, zoznam obcí a osád na Slovensku, z ktorých pochádza dokladový materiál, vecný register a súhrn v ruskom jazyku. V závere sa hovorí o historickom pohľade na vývoj slovenských názvov motýľov a o ich názvoch podľa zvláštnych významových rozdielov. K štúdií je pripojených desať vzorne vypracovaných mapových príloh.

Strán 340 a príloha, cena viaz. Kčs 160,—.

A. Noskovič

JÁN CHALUPKA, TVORCA SLOVENSKEJ VESELOHRY

Kniha je prvým monografickým spracovaním dramatického diela nášho popredného satirika minulého storočia, a preto je cenným prínosom nielen pre našu literárnu históriu, ale aj vitaným pomocníkom dramaturgiám našich divadiel pri výbere hier z domácej klasiky. Ako hlavnú úlohu si autor stanovil „priblížiť Chalupkovu dramatickú tvorbu, poukázať na jej historický význam a hodnoty, ktoré z nej robia živú súčasť úloh nášho divadla“. Okrem vyčerpávajúceho rozboru a hodnotenia jednotlivých Chalupkových hier, najmä po stránke inscenačnej, prináša štúdia prehľad doterajších hodnotení Chalupkovej dramatickej tvorby, jeho stručný životopis a hlbšie sa zapodieva problematikou Chalupkovej satiry a jeho realizmu. Nové postrehy v pohľade na jeho dielo a spravodlivé hodnotenie dramatického odkazu nášho klasika, ktorý zaujíma dôležité miesto v realistickej linii slovenského divadelníctva, približujú ho nášmu dnešku vyzdvihnutím živých prvkov jeho dramatického diela.

Strán 184 a 6 strán obrazovej prílohy, cena viaz. Kčs 36,—.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník XX, 1955, číslo 2

Vydalo v Bratislave roku 1955

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. doc. dr. Eugen Jóna

Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin

Výmer PK čís. 18163/50-II/3. F-107045.

Cena Kčs 3.—